

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Н. А. Левченко

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ»

(для студентів денної і заочної форм навчання за напрямом підготовки
0501 «Економіка і підприємництво» (6.030509 «Облік і аудит»))

ХАРКІВ ХНАМГ 2009

Левченко Н. А. Конспект лекцій з дисципліни «Система національних рахунків» (для студентів денної і заочної форм навчання за напрямом підготовки 0501 «Економіка і підприємництво» (6.030509 «Облік і аудит»)) / Н. А. Левченко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2009. – 204 с.

Укладач: ст. викл. Н. А. Левченко

Рецензент: проф., канд. екон. наук Н. І. Гордієнко

Рекомендовано кафедрою обліку і аудиту,
протокол № 3 від 09.10.2009 р.

ЗМІСТ

ТЕМА 1	ДЖЕРЕЛА ВИНИКНЕННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ	5
1.1	Процес розширеного відтворення і системи макроекономічного рахівництва	6
1.2	Балансовий метод	11
1.3	Теорія трудової вартості, її економічний зміст та значення для побудови СНР	13
1.4	Принцип маржиналізму і теорія граничної корисності в побудові СНР	14
1.5	Теорія факторів виробництва, її зміст та значення для побудови СНР	18
1.6	Концепція первинних доходів та її застосування в новій СНР 1993 р.	23
1.7	Концепція економічного виробництва та її використання в СНР	28
ТЕМА 2	ЕТАПИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ	29
2.1	Перший етап – система статистичного обліку у формі БНГ	30
2.2	Другий етап – функціонування двох систем макроекономічних показників (СНР, БНГ)	31
2.3	Третій етап – використання СНР	37
2.4	Системи макроекономічного обліку	39
ТЕМА 3	ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СНР ООН – 1993	41
3.1	Визначення системи національних рахунків	42
3.2	Основні категорії та класифікації СНР	46
3.3	Принципи побудови та зв'язок з бухгалтерським обліком	56
3.4	Загальна характеристика рахунків	61
ТЕМА 4	ПОТОЧНІ РАХУНКИ	64
4.1	Показники, структура і методика розробки рахунку виробництва	66
4.2	Показники, структура і методика розробки рахунку утворення доходу	73
4.3	Показники, структура і методика розробки рахунку розподілу первинного доходу	77
4.4	Показники, структура і методика розробки рахунку вторинного розподілу доходів	83
4.5	Показники, структура і методика розробки рахунку перерозподілу доходу в натурі	86
4.6	Показники, структура і методика утворення рахунків використання доходу (рахунку використання наявного доходу, рахунку використання скоригованого наявного доходу)	88

ТЕМА 5	РАХУНКИ НАГРОМАДЖЕННЯ	96
5.1	Класифікація економічних активів	97
5.2	Показники, структура і методика розробки рахунку капіталу	99
5.3	Показники, структура і методика розробки фінансового рахунку	105
5.4	Показники, структура і методика розробки рахунку інших змін в обсязі активів	114
5.5	Показники, структура і методика розробки рахунку переоцінки	116
ТЕМА 6	БАЛАНСИ АКТИВІВ І ПАСИВІВ	121
6.1	Баланс активів і пасивів кожного сектора	122
6.2	Міжгалузеві баланси – таблиця «витрати - випуск»	125
ТЕМА 7	РАХУНКИ ОПЕРАЦІЙ	133
7.1	Рахунок товарів і послуг	134
7.2	Рахунки «іншого світу»	136
ТЕМА 8	АГРЕГАТИ В СНР ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК	145
8.1	Потокові показники	146
8.2	Показники запасів	156
8.3	Показники економічної кон'юнктури	159
8.4	Особливості розрахунку макропоказників у СНР	168
ТЕМА 9	ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ УКРАЇНИ	171
9.1	Необхідність розробки СНР України	171
9.2	Етапи впровадження СНР в Україні	173
9.3	Формування інформаційної бази СНР	177
9.4	Проблеми методології побудови національних рахунків та її вдосконалення	184
ТЕМА 10	ВИКОРИСТАННЯ ДАНИХ СНР В МАКРО-ЕКОНОМІЧНОМУ АНАЛІЗІ ТА МОДЕЛЮВАННІ	192
10.1	Аналітичні можливості СНР	192
10.2	Статистичне моделювання макроекономічних показників	198
10.3	Програма міжнародних зіставлень	201

ТЕМА 1 ДЖЕРЕЛА ВИНИКНЕННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Відтворення - постійне повторення процесу виробництва.

Нагромадження - перетворення додаткового продукту в капітал або капіталізація додаткової вартості (прибутку).

Система національних рахунків – це система взаємопов'язаних показників і класифікацій, які використовуються для описування та аналізу найзагальніших результатів і аспектів економічного процесу на макрорівні.

Балансовий метод застосовується для забезпечення погодження потреб і ресурсів, визначення пропорцій розвитку економіки відповідно до вимог об'єктивних економічних законів.

Теорія трудової вартості – теорія, згідно з якою за основу цінності товару беруть кількість витраченої праці.

Маржиналізм – основна ідея полягає в дослідженні граничних економічних величин як взаємопов'язаних явищ економічної системи на різних рівнях – фірм, галузей, національної економіки.

Теорія граничної корисності вважає основою цінності товару ступінь корисного ефекту, який він приносить споживачу.

Теорія трьох факторів виробництва трактує формування вартості в процесі виробництва як результат витрат трьох його основних факторів: праці, капіталу і землі.

Концепція первинних доходів визначає дохід як максимальну суму коштів, яку можна витратити на споживання на протязі деякого проміжку часу (періоду), і в той же час зберегти наприкінці цього проміжку капітал, що був на початку періоду.

Концепція економічного виробництва визначає межі економічного виробництва, в яких створюється вартість. Сучасна теорія економічного виробництва включає в його сферу всі види діяльності з виробництва товарів і послуг.

1.1 Процес розширеного відтворення і системи макроекономічного рахівництва

Економіка як народногосподарський комплекс існує не стільки у формі суми цінностей, скільки у вигляді процесу взаємодій та взаємозв'язків різних господарюючих суб'єктів, починаючи від домашніх господарств та малих підприємств і закінчуючи гігантськими корпораціями. Цей складний та багаторівневий процес взаємодії можна розглядати як з позицій окремого підприємства, господарства, ринку (мікроекономіка), так і з позицій всього народногосподарського комплексу (макроекономіка).

Безперервний процес взаємодії господарюючих суб'єктів проходить на стадіях (або в фазах) виробництва, розподілу обміну та споживання матеріальних благ. Життєдіяльність суспільства передбачає постійний процес споживання матеріальних благ, що вимагає безперервності процесу виробництва. Слід мати на увазі, що дане протиставлення процесів виробництва і споживання є досить умовним, оскільки сам процес виробництва є, по суті, споживанням вироблених раніше матеріальних благ (засобів виробництва). Отже, постійне повторення процесу виробництва називається *відтворенням*.

Саме в розгляді цього процесу взаємодії господарюючих суб'єктів розкривається певний аспект економічної суті власності як відношення; отже, підприємства, що випадають з цього процесу (не працюють) перестають існувати як економічна цінність, залишаючись лише юридичними об'єктами власності. Безперервний процес виробництва на макрорівні відтворює не лише матеріальні блага, але й важливі структурні пропорції між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання, між виробництвом і споживанням, між нагромадженням і споживанням тощо.

Матеріальним наслідком процесу суспільного виробництва є сукупний суспільний продукт (ССП). Відтворення сукупного суспільного продукту за розмірами поділяється на:

– просте відтворення ССП в розмірах попередніх років. Притаманне головним чином натуральному господарству;

– звужене - відтворення ССП в розмірах, менших, ніж ССП минулих років. Характерно для періоду економічних криз та інших негараздів, коли суспільство змушене споживати не лише новостворену вартість;

– розширене - відтворення ССП у масштабі, який збільшується. Найбільш цікавий тип відтворення, що забезпечує всебічний розвиток суспільства.

Процес суспільного відтворення включає в себе не лише відтворення сукупного суспільного продукту, в ході його створення відтворюються:

а) робоча сила;

б) виробничі відносини;

в) природні ресурси.

Суть *відтворення робочої сили* полягає в безперервному відновленні та підтриманні фізичних, розумових, професійних сил та здібностей людини. Основою відтворення робочої сили є процес відновлення життєдіяльності людського суспільства через природні процеси народжуваності і смертності населення. Однак розширене відтворення робочої сили пов'язане не лише із збільшенням кількості населення. Підвищення рівня життя, освітнього та професійного рівня суспільства є, по-суті, основою відтворення робочої сили, розширеного не в кількісному, а в якісному аспекті.

Демографічні процеси мають свої закони і далеко не завжди природне відтворення населення буває розширеним. Добре відомо, що відтворення населення буває звуженим в періоди війн та економічних негараздів. Однак існує певна тенденція, помічена ще А. Смітом: приріст населення тим повільніший, чим вищий рівень його життя. Сьогодні не лише Україна має справу з від'ємним приростом населення і відповідно його старінням. В Японії проходять аналогічні процеси, зумовлені іншими причинами.

Відтворення виробничих відносин включає відтворення відносин власності, відносин у процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання. Розширене відтворення виробничих відносин включає не лише їх тиражування,

а й вдосконалення та трансформацію відповідно до розвитку продуктивних сил та суспільства.

Відтворення природних ресурсів є важливою складовою частиною суспільного відтворення. Воно включає в себе не лише відновлення виробничих запасів деревини, посівних площ, тощо, треба мати на увазі відновлення взагалі всього комплексу природного середовища, існування людського суспільства в попередньому або кращому стані.

Ділова життєдіяльність людей, промислове виробництво останніх 100-150 років завдали природі значних, подекуди не виправних збитків. Разом з тим в останні десятиліття відомі приклади і успішних заходів по відновленню природних об'єктів: послідовні багаторічні зусилля дали змогу Німеччині відтворити Рейн (на кінець 70-х років річку вважали загиблою від промислових відходів), США очистили річку Потомак тощо. Цивілізоване ставлення до природи сьогодні визначається твердженням: Земля - це не те, що ми одержали у спадок від батьків, а те, що взяли у позичку у своїх дітей.

Для України однією з найгостріших проблем природоохоронного напрямку є проблема збереження і насадження лісів, адже повітряна та водна ерозія ґрунтів знищує щорічно тисячі гектарів славнозвісних українських чорноземів, малі ріки також гинуть через нестачу лісосмуг та незахищеність витоків та русел річок. Повноводність великих річок залежить від здоров'я маленьких річок та струмків. Україна відчуває нестачу води, тож насадження можуть до певної міри зарадити і цій проблемі.

Існують два типи розширеного відтворення: екстенсивний та інтенсивний.

Екстенсивний тип розширеного суспільного відтворення передбачає зростання виробництва за рахунок залучення все нових трудових, матеріальних та фінансових ресурсів без поліпшення та вдосконалення технічної основи виробництва та організації праці.

Інтенсивний тип розширеного суспільного відтворення передбачає зростання виробництва шляхом підвищення його ефективності. Тобто краще

технічне оснащення процесу виробництва, більш досконала організація праці дозволяють одержувати кращі результати з меншими затратами всіх видів ресурсів.

Існують основні чотири форми інтенсивного відтворення, які відрізняються різними принципами поєднання виробничих ресурсів: фондомістка, фондозберігаюча, нейтральна і всебічна.

Фондомістка форма передбачає підвищення продуктивності праці за рахунок підвищення затрат виробничих фондів на одиницю продукції. У цьому випадку виробничі фонди зростають швидше за фонди оплати праці і прибуток.

Фондозберігаюча форма - підвищення продуктивності праці супроводжується економією виробничих фондів на одиницю продукції.

Нейтральна форма - підвищення продуктивності праці є наслідком додаткових витрат, але породжена ним економія засобів виробництва компенсує додаткові затрати.

Всебічна форма інтенсивного процесу відтворення: зростання продуктивності праці є наслідком підвищення ефективності використання всіх факторів виробництва (засобів і предметів праці, робочої сили, вдосконалення організації виробництва тощо).

Процес розширеного відтворення сукупного суспільного продукту невіддільний від процесу *нагромадження*. Для забезпечення розширеного відтворення необхідно створювати все більш нові та досконалі умови виробництва для все більшої кількості працюючих. Отже, для цього необхідно частину додаткового продукту або прибутку перетворити в умови виробництва або нагромадити. Нагромадження - використання частини національного доходу (НП + ДП) на збільшення основних і оборотних фондів та страхових запасів. Інакше кажучи, нагромадження - перетворення додаткового продукту в капітал або капіталізація додаткової вартості (прибутку).

Розширення та якісне вдосконалення основних фондів сфери матеріального виробництва становить собою виробниче нагромадження. Розширення, реконструкція, оновлення житлового фонду, лікарень, навчальних

закладів, культурних, спортивних та наукових установ - це невиробниче нагромадження. Слід мати на увазі, що в кінцевому підсумку виробниче нагромадження здійснюється для того, щоб зробити можливим невиробниче.

Вимірювання обсягів сукупного виробництва в національній економіці ґрунтується на основі підрахунку макроекономічних показників. Суспільне рахівництво виконує для економіки в цілому ті ж функції, що бухгалтерський облік для окремого підприємства або, в іншому випадку, для домашнього господарства. Керівник компанії кровно зацікавлений бути в курсі того, наскільки добре йдуть справи його фірми. Для того, щоб охарактеризувати діяльність фірми в поточному році, необхідно виміряти її прибутки і витрати. Тільки маючи таку інформацію, керівник може реально оцінити економічний стан фірми. Якщо справи фірми йдуть позитивно, бухгалтерська інформація може бути використана для того, щоб пояснити причини успіху: або знизилася витрати, або вирости обсяги продажів чи ціни на продукцію, що привело до збільшення прибутків. Якщо справи йдуть погано, то бухгалтерські показники можуть бути використані для встановлення безпосередніх причин хвороби. Таким чином, аналізуючи звіти за певний період часу, керівник може виявити збільшення або зменшення прибутків фірми й ознаки, що свідчать про прямі причини цих явищ. Вся ця інформація дуже важлива для прийняття вірних управлінських рішень на рівні фірми.

Система національних рахунків виконує те саме для економіки в цілому: вона дозволяє тримати руку на економічному пульсі країни. Різноманітні показники, які входять у систему національних рахунків, дозволяють вимірювати обсяги виробництва в конкретний момент часу і розкривати фактори, які безпосередньо впливають на функціонування економіки. Далі, порівнюючи рівні національного доходу за певний відрізок часу, можна побудувати криву, що характеризує функціонування економіки в довгостроковій перспективі: її підйом або спад відіб'ється на показнику національного доходу. Нарешті, інформація, що дають нам рахунки національного доходу, є основою для формування і проведення в життя

поточної та стратегічної політики держави, спрямованої на поліпшення функціонування економіки: без таких розрахунків економічна політика базувалася б на інтуїції. Коротше кажучи, рахунки національного доходу дозволяють нам складати таблиці економічного здоров'я суспільства і розумно визначати політику, яка б сприяла поліпшенню цього здоров'я.

Для вимірювання результатів економічної діяльності суспільства в теорії і господарській практиці використовують різні макроекономічні показники, що об'єднуються міжнародною системою підрахунку показників – системою національних рахунків (СНР). Система національних рахунків – це система взаємопов'язаних показників і класифікацій, які використовуються для описування та аналізу найзагальніших результатів і аспектів економічного процесу на макрорівні. Вона розглядається як національне рахівництво, що характеризує результати економічної діяльності, структуру і найважливіші взаємозв'язки господарських суб'єктів ринкової економіки і подана як система взаємопогоджених макроекономічних показників, що побудована у вигляді рахунків і балансових таблиць. СНР сформульована в категоріях і термінах ринкової економіки, її концепції та визначення передбачають, що економіка, описана за її допомогою, функціонує на основі дії ринкових механізмів та інститутів.

1.2 Балансовий метод

Балансовий метод застосовується для забезпечення погодження потреб і ресурсів, визначення пропорцій розвитку економіки відповідно до вимог об'єктивних економічних законів. Балансовий метод базується на розробці й застосуванні системи взаємопов'язаних матеріальних, трудових і фінансових балансів, що передбачають пропорційність розвитку економіки. Баланси складаються з двох частин: перша частина відображає усі напрямки витрат ресурсів відповідно до потреб, а інша - джерела надходження цих ресурсів.

Балансовий метод ґрунтується на взаємозв'язку ресурсів, які мають бути у підприємства, організації, держави та їх потребою в межах певного періоду. Якщо ресурсів у порівнянні з потребами недостатньо, то доводиться вишукувати додаткові джерела, які б дозволили покрити дефіцит. Якщо ж ресурсів є в надлишку, то необхідно розв'язувати зворотню проблему - розширювати їх споживання або позбавлятися від надлишку. Балансовий метод реалізується через складання системи балансів - матеріально-речових, вартісних і трудових.

Баланс - це двостороння бюджетна таблиця, в лівій частині якої відображаються джерела ресурсів, а в правій - їх розподіл (таблиця 1.1).

В основі такої таблиці лежить балансова рівність, суть якої полягає в тому, що сума залишків ресурсів на початок періоду та їх надходження із внутрішніх і зовнішніх джерел повинна дорівнювати сумі їх витрат (поточного споживання та продажу на стороні) і залишку на кінець періоду. Важливу роль тут відіграє досягнення їх оптимальної структури, яка б забезпечувала найбільшу ефективність діяльності підприємства, організації, держави.

У практиці планування використовуються матеріальні, трудові, міжгалузевий, сукупний фінансовий, зовнішньоторговельний, платіжний та інші баланси.

Матеріальний баланс — це документ, який містить показники забезпечення оптимального співвідношення наявних засобів виробництва та потреб господарства в них, яке б гарантувало ефективний розвиток окремих галузей промисловості та господарства, капітального будівництва, а також виконання окремих програм і т. д.

Таблиця 1 - Бюджетна таблиця

Джерела ресурсів	Розподіл ресурсів
1. Залишок на початок періоду	1. Поточне споживання
2. Внутрішні надходження	2. Реалізація на сторону
3. Внутрішня економія	3. Залишок на кінець періоду
4. Резерви	4. Резерви
Всього	Всього
Баланс	Баланс

Розрізняють такі матеріальні баланси:

за поділом суспільного продукту — баланси засобів виробництва та предметів споживання;

за періодом виконання або дії — довгострокові та короткострокові;

за одиницями виміру — натуральні, вартісні, натурально-вартісні;

за базовою моделлю — однопродуктові, багатопродуктові, міжгалузевий;

за розрізом планування — галузеві й територіальні.

Трудові баланси — це зведений баланс трудових ресурсів, баланс робочої сили за окремими галузями, баланси кваліфікованих кадрів, спеціалістів та ін.

Баланси трудових ресурсів розробляються для країни, області, економічних і адміністративних районів.

Міжгалузевий баланс — це розгорнута схема балансів валового внутрішнього продукту. У ньому детально розшифровуються основні пропорції розвитку окремих галузей.

1.3 Теорія трудової вартості, її економічний зміст та значення для побудови СНР

Визначення цінності товару у матеріально-речовій формі, у формі послуги чи інформації - одне з головних завдань економічної теорії, яке намагаються розв'язати економісти різних шкіл і напрямів протягом усієї свідомої історії людського буття. Підходів до визначення цінності товару існує багато, кожен з них ґрунтується на певній теорії, серед яких найбільш поширеними є теорії трудової вартості, граничної корисності, попиту й пропозиції, факторів виробництва, інформативна.

Підхід, згідно з яким за основу цінності товару беруть кількість витраченої праці, дістав назву вартісного, а теорія, на якій він заснований - вартісної.

Розробку теорії трудової вартості було почато представниками класичної політичної економії – англійськими економістами У. Петті, А. Смітом, Д. Рікардо та ін. Свій дальший розвиток вона отримала в працях К. Маркса,

який розробив учення про двоїстий характер праці, втіленої в товарі, розкрив суперечність між приватною і суспільною, конкретною і абстрактною працею, споживною вартістю і вартістю товару, дослідив історичний процес розвитку обміну і форм вартості, розкрив природу і суть грошей як загального еквівалента. В його економічній концепції трудова теорія вартості та заснована на ній теорія додаткової вартості займають центральне місце.

Розкриваючи еволюцію форми вартості, він довів, що форма вартості, хоча вона реально й існує, безпосередньо не сприймається, а виявляється лише у мінових відносинах. Товар набуває форми вартості лише при зіставленні з іншими товарами. Світовій економічній науці відомі й інші теорії вартості: ті, що в центр уваги ставили витрати, і ті, що перемістили його на кінцеві результати виробництва.

1.4 Принцип маржиналізму і теорія гранічної корисності в побудові СНР

Маржиналізм відомий під назвою теорій гранічної корисності та гранічної продуктивності, перетворився на самостійну течію буржуазної політекономії в другій половині XIX ст. Виникнення маржиналізму зумовлювалось передусім об'єктивними чинниками: поглибленням поділу праці, розширенням капіталістичного ринку, зростанням взаємозалежності та конкурентної боротьби між економічними суб'єктами. Головна функція підприємця була пов'язана з вибором правильного рішення щодо розміру ресурсів і продаж, рівня ринкових цін. Теорії маржиналізму стали формою відображення первинних економічних потреб і прагнень приватних підприємців. Крім того, нова течія виконувала й ідеологічну функцію, протиставляючи свої концепції марксизму й виступаючи проти трудової теорії вартості.

Для маржиналізму характерна нова методологія, основними ознаками є такі:

- психологізація економічного аналізу — участь індивіда в економічних процесах зумовлюється психологічними, суб'єктивними чинниками й оцінками;
- суб'єктивно-ідеалістичний підхід — погляд на систему вільного підприємництва з боку ізольованого господарюючого суб'єкта;
- принцип раціональної поведінки людини на основі власних, суб'єктивних уявлень примат обміну та споживання над виробництвом — корисність блага може оцінити лише споживач;
- принцип рідкості — обмеженість пропозиції того чи іншого блага, унаслідок чого ціна потрапляє в повну залежність від попиту, пов'язаного з суб'єктивними оцінками;
- оперування граничними величинами — граничною корисністю, граничною продуктивністю;
- ідеологічна нейтральність економічного аналізу — спроба побудувати теорію «чистої економіки» без урахування політичних чинників.

Маржиналізм не був абсолютно однорідною течією, він складався з кількох шкіл — австрійської, кембриджської (англійської), американської та лозаннської. Психологічні мотиви індивідуальної економічної поведінки, споживчий попит, ціна — питання, які перебували в центрі уваги економістів австрійської школи. Ідеї, співзвучні цій школі, паралельно висунув англійський теоретик Вільям Стенлі Джевонс (1835— 1882), який увійшов у історію економічної думки як один з перших економістів-математиків. Складніший мотивований аналіз взаємодії ціни, попиту та пропозиції характерний для праць Альфреда Маршалла (1842—1924), який очолював кембриджську школу маржиналізму. Проблеми ефективності використання факторів виробництва й розподілу вартості продукту між їх власниками стали головними в дослідженнях американської школи, представленої Джоном Бейтсом Кларком (1847—1938). Засновники маржиналізму не мали єдиної позиції щодо того, яким має бути економічний аналіз — причинно-наслідковим чи

функціональним. Економісти австрійської школи — перші та єдині — виступали з ідеями встановлення причинно-наслідкових зв'язків між економічними явищами. Теоретики кембриджської та американської шкіл, як і економісти-математики, категорично заперечували цей принцип, розглядаючи тільки функціональні взаємозв'язки об'єктів аналізу незалежно від того, який з них є причиною, а який — наслідком.

У концепціях австрійської школи провідну роль відіграє суб'єктивно-психологічний підхід. Спираючись на нього, австрійці прагнули побудувати послідовну, вільну від внутрішніх суперечностей економічну теорію, спрямовану на вивчення причинно-наслідкових взаємодій. Видатними представниками цього першого великого маржи-налістського угруповання були Карл Менгер (1840—1921), Фрідріх Візер (1851—1926), Ойген фон Бем-Баверк (1851—1914). *Теорія вартості* трансформувалася в їхніх дослідженнях у *теорію граничної корисності* (першим категорію "гранична корисність" увів у науковий обіг Ф. Візер, тоді як К. Менгер, наприклад, оперував категорією "кінцева інтенсивність"), обґрунтуванню якої приділялося найбільше уваги. Ціни, за визначенням маржиналістів, залежать не від вартості, яка зумовлюється витратами праці, і не від споживної вартості (корисності), а виключно від суб'єктивних оцінок цієї корисності, точніше — від граничної корисності. Під граничною корисністю вони розуміли суб'єктивну оцінку корисності останньої одиниці запасу певного споживчого блага. Головні принципи теорії граничної корисності сформулював К. Менгер у праці "Начала політичної економії" (1871). На його думку, гранична корисність блага визначається двома чинниками — інтенсивністю індивідуальної потреби й рідкісністю (або запасом) цього блага. Чим більша інтенсивність потреби при певному обсязі запасу, тим вища оцінка блага індивідом, тим більша його гранична корисність, і навпаки. Обсяг запасу впливає протилежно: якщо він зменшується при постійній інтенсивності потреби, то гранична корисність блага збільшується. К. Менгер категорично не визнавав будь-який вплив цін на граничну корисність. Оскільки він аналізував ринок з фіксованою пропозицією

певного товару, у нього виходило, що ціну диктує попит (останній ставився в залежність від граничної корисності).

Дещо іншу концепцію ціноутворення висунув найвідоміший теоретик австрійської школи О. Бем-Баверк. Граничні корисності, на його думку, визначають ціни не опосередковано (через попит), а прямо, встановлюючи межі їх коливань. Верхня, максимальна межа зміни ринкової ціни будь-якого товару залежить від суб'єктивної оцінки його корисності покупцем; нижня, мінімальна межа ціни зумовлюється суб'єктивною оцінкою корисності вказаного товару, яка є в продавця. Перед О. Бем-Баверком постала проблема пояснити механізм вимірювання і порівняння цих суб'єктивних оцінок. Вирішити її він спробував за допомогою поняття граничної корисності грошей, прирівнюючи її до суми граничних корисностей товарів, які індивід може купити на останню одиницю свого грошового доходу. Проте такий суб'єктивний механізм встановлення ринкових цін погано узгоджувався з капіталістичною високотоварною економікою.

Основою цінності товару теорія граничної корисності вважає ступінь корисного ефекту, який він приносить споживачу. Цей напрям економічної теорії виник у останній третині XIX століття. Найбільш відомими його представниками були У.С.Джевонс, А.Маршал, К.Менгер, Ф.Візер, Е.Бем-Баверк, Дж.Б.Кларк., Л. Вальрас та ін.. Головна ідея даного підходу полягає в тому, що зведення вартості до витрат (самої праці чи праці, землі, капіталу) є неприйнятною, тому що не дає змоги врахувати корисність товару. Вартість на їхню думку, визначається суб'єктивною граничною корисністю останньої реальної одиниці певного блага.

На їх думку, вартість (цінність) визначається мірою корисності результату. Вони розмежували сукупну корисність блага (тобто корисність усього запасу або всієї доступної даному індивіду кількості благ) і граничну корисність блага (тобто корисність останньої одиниці цього запасу або доступної кількості благ). Цінність розглядалась ними як суб'єктивна за своєю природою категорія, як судження так званої економічної людини про

важливість благ, наявних в її розпорядженні, для підтримання життя і добробуту.

Наприклад, у наявності є певний обсяг матеріальних благ. Перша одиниця цього блага задовольнятиме найбільш постійну потребу, друга - вже задовольняє менш постійну потребу, третя - ще меншу потребу і т.д., аж поки потреба не буде задоволена повністю. Остання одиниця блага, яка задовольнила найменшу потребу людини, становитиме граничну корисність. Наприклад, людину мучить спрага. Перша склянка води задовольняє її найсильнішу потребу, друга - меншу, а третя - повністю задовольняє потребу у воді. Третя склянка води становить граничну корисність, бо більше потреби у воді людина вже не має.

Корисність блага полягає у здатності задовольняти потреби і в міру її задоволення корисність блага знижується. Кожна наступна одиниця блага, яка задовольняє найменш суттєву потребу, становить граничну корисність. Саме вона і визначає цінність товарів і в кінцевому підсумку їх ринкову ціну.

На основі поняття граничної корисності обґрунтовуються такі поняття, як граничні витрати, граничний дохід тощо. Ці терміни широко застосовуються у граничному аналізі. Останній ґрунтується на тому, що в основі будь-якого економічного рішення лежить вибір. У цьому виборі той, хто приймає рішення, зіставляє додаткові витрати і одержаний дохід. Додаткові витрати здійснюються у межах граничного доходу.

1.5 Теорія факторів виробництва, її зміст та значення для побудови СНР

Крім трудової вартості до "витратних" концепцій належать також теорія витрат виробництва і теорія трьох факторів виробництва. Прихильники теорії витрат виробництва (Р. Торренс, Н. Сеніор, Дж. Мілль, Дж. Мак-Куллох та ін.) розглядають витрати виробництва як основу мінової вартості і цін, вважаючи, що нова вартість створюється не лише живою, а й минулою, уречевленою

працею. Вони виходять з того, що оскільки величина витрат виробництва залежить від цін на окремі їх елементи (предмети і засоби праці, робочу силу), то використання витрат як основи ціноутворення означає, по суті, пояснення цін на товари цінами на елементи витрат.

Родоначальники теорії трьох факторів виробництва французькі економісти першої половини XIX ст. Ж. Б. Сей і Ф. Бастіа трактували формування вартості в процесі виробництва як результат витрат трьох його основних факторів: праці, капіталу і землі. Всі вони беруть рівноправну участь (яка визначається для кожного з них ринком) у створенні вартості. Кожний з цих факторів "створює" відповідну частину вартості: праця - заробітну плату, капітал - відсоток, а земля - ренту. Виведення доходів з продуктивності факторів означало, що власники капіталу і землі привласнюють відсоток і ренту. При наявності усупільненої власності на ці фактори виробництва такі доходи належать широким верствам суспільства. К. Маркс у першому томі "Капіталу", широко абстрагуючись при розгляді теорії вартості, припускав участь всіх факторів виробництва у створенні лише споживної вартості. У третьому томі, в якому йдеться про конкретні економічні явища, щодо теорії ціни виробництва (а також ренти) він визнавав вплив факторів виробництва на мінову вартість і ціну. За К. Марксом, величина капіталу впливає на ціну через перерозподіл прибутку і перетворену форму вартості - ціну виробництва. Остання утворюється за допомогою вирівнювання норми прибутку в різних галузях у процесі переливання капіталу в результаті міжгалузевої конкуренції.

Значний вплив на сучасні теорії вартості і ціни справляє неокласична теорія англійського економіста кінця XIX - початку XX ст. А. Маршалла. Відкинувши принцип монізму у з'ясуванні джерела вартості, він поєднав теорію класиків політекономії про визначальну роль витрат виробництва з теоріями граничної корисності, попиту і пропозиції у формуванні і русі цін. А. Маршалл виходив з того, що формування ринкових цін відбувається в результаті взаємодії попиту і пропозиції та пов'язував зміну попиту з категорією граничної корисності, а пропозиції - з вирішальним впливом витрат виробництва. Він

вважав, що витрати виробництва, інтенсивність попиту, межа виробництва і ціна продукту взаємно регулюють одна одну, і тут не виникає ніякого порочного кола при твердженні, що кожна з них частково регулюється іншими.

У ХХ ст. відбулась еволюція теорії вартості. По-перше, в країнах ринкової економіки розробці теорій вартості перестали надавати тієї вирішальної ролі, яку вона мала в XVIII-XIX ст. Це пов'язано з утвердженням підприємницької ринкової системи і поворотом представників економічної думки країн; розвинутої ринкової економіки до розробки переважно теорії ціни як категорії, яка знаходиться на поверхні економічного життя і найтісніше пов'язана з господарським механізмом. В результаті такого повороту розробка теорії вартості відійшла на другий план, а на перший вийшла розробка саме теорії ціни. Спочатку таке дослідження велось на мікрорівні, а з 30-х років ХХ ст. під впливом економічної теорії Дж. М. Кейнса та у відповідь на об'єктивні реалії економічних потрясінь в ринковій економіці поширилось і на макрорівень.

По-друге, на мікрорівні економіки отримали розвиток теорії не лише досконалої (вільної) конкуренції, а й теорії недосконалої (обмеженої) конкуренції (Е. Чемберлін, Дж. Робінсон), які досліджували ціноутворення в умовах обмеженої конкуренції.

По-третє, на відміну від класичної і марксистської теорії вартості функціональна теорія висунула на перше місце внесок кожного елемента відтворювального процесу (живої і втіленої в засобах виробництва праці, природних ресурсів) у виробництво і добробут людини. Нині на противагу традиційним уявленням про альтернативність і взаємовиключність теорій трудової вартості і граничної корисності висунута гіпотеза про здійснення саме автентичним марксизмом органічного синтезу теорії витрат виробництва і суспільної корисності і виявлення ним головного змісту вартості з загальноісторичної точки зору. У «Начерках до критики політичної економії» щодо визначення вартості витратами виробництва (школа Д. Рікардо) чи корисністю речей (школа Ж. Б. Сея) Ф. Енгельс писав:

«Спробуємо внести ясність у цю плутанину. Вартість речі включає в себе обидва фактори, насильно і, як ми бачили, марно роз'єднуванні сторонами, що сперечаються. Вартість є відношення витрат виробництва до корисності. Найближче застосування вартості має місце при роз'ясненні питання про те, чи слід взагалі виробляти дану річ, тобто чи покриває її корисність витрати виробництва. Тільки після цього може йти мова про застосування вартості для обміну. Якщо витрати виробництва двох речей однакові, то корисність буде вирішальним моментом у визначенні їх порівняльної вартості». Визначення вартості як відношення витрат виробництва до корисності вважається вираженням суті позиції марксизму з питання про економічний зміст вартості з загальноісторичної точки зору. При цьому йдеться про загальноісторичний елемент, який визначається внутрішньою метою, властивою виробництву, і полягає в створенні достатку, який містить в собі як кількість споживних вартостей, так і багатоманітність їх, що, в свою чергу, зумовлює високий розвиток людини як виробника, всебічний розвиток її продуктивних здібностей.

Один з напрямів (перший) загального перегляду трудової теорії вартості співзвучний з тією економічною думкою, яка століття тому запропонувала синтезувати «витратну» і «результатну» сторони єдиної теорії економічної цінності (вартості). Початок цьому поклав видатний український економіст М. І. Туган-Барановський, який ще в 1890 р. зазначав, що теорія граничної корисності не спростовує поглядів Д. Рікардо чи К. Маркса, а навпаки, якщо правильно її розуміти, то несподівано підтверджуються вчення названих економістів. Така позиція суперечила поглядам більшості соціал-демократів (К. Каутського, Р. Гільфердінга, Г. В. Плеханова, М. І. Бухаріна та ін.), які вбачали в теорії граничної корисності прямий виклик марксизму. Цьому чимало сприяли й твердження самих творців теорії граничної корисності К. Менгера, Ф. Візера, Е. Бем-Баверка про принципову відмінність її як від вчення класиків політекономії, так і від економічної теорії марксизму. На думку М. І. Туган-Барановського, теорія граничної корисності висвітлює цінність (вартість) з іншого боку, а тому не спростовує, а доповнює трудову теорію

вартості, утворюючи з нею органічну єдність. М. І. Туган-Барановський зауважував, що можна було думати про невідповідність між оцінкою блага за його господарською корисністю і його ж оцінкою за трудовою вартістю, але теорія граничної корисності доводить, що обидва принципи оцінки узгоджені. Ступінь узгодженості тим більший, чим більше розподіл праці підкоряється господарському принципу.

Чимало російських і українських економістів (В. К. Дмитрієв, Р. М. Орженцький, А. Д. Білімович та ін.) також виступали за органічний синтез трудової теорії вартості і теорії граничної корисності виходячи з «господарського принципу». Останній вони виводили з досвіду внутрішніх переживань господарюючого суб'єкта, що виявляються в його вчинках. Прибічники пропонованого синтезу виходили з принципу релятивізму (відносності). Вони вважали, що жодна з відомих економічній думці теорій вартості і цінності не є абсолютною. В кожній з цих теорій містяться раціональні засади, елементи.

Другий напрям загального перегляду трудової теорії вартості виходить з того, що в питанні про вимірювання корисності основоположники марксизму не пішли далі загального визнання його необхідності й практично не помітили теорії граничної корисності. Це пояснюється тим, що абстрагування, до якого вони вдавалися під час аналізу підприємницької експлуатації, не могло бути застосоване під час аналізу функціональної сторони відтворювального процесу. Категорії, які потрібні для розуміння останньої, могли б поставити під сумнів абсолютизацію додаткової вартості як єдиного джерела прибутку капіталу.

Прихильники другого напрямку вважають догматичним визначення вартості виключно втіленою в товарі суспільною працею і усунення від розгляду корисності. На їх думку, вартість (цінність) є синтезом результатів і витрат виробництва, де перші є єдністю конкретної та абстрактної корисності, а другі - єдністю конкретної та абстрактної праці (ширше - всіх відтворюваних і невідтворюваних ресурсів, які мають альтернативні можливості застосування).

При цьому в поняття «конкретна корисність» вкладався той самий зміст, що й у сучасне поняття «споживна вартість».

У 80-х роках ХХ ст. у західній економічній літературі набула поширення теорія постіндустріального, інформаційного суспільства. Вона виходить з того, що у високорозвинених країнах світу інформаційний сектор за темпами зростання почав помітно випереджати традиційні галузі, і за прогнозами, ця тенденція посилюватиметься в майбутньому. В США, наприклад, у середині 80-х років в інформаційному секторі було зайнято 46,6 відсотка економічно активного населення, тоді як у сфері послуг - 28,8 відсотка, у промисловості (без виробництва комп'ютерного і комунікаційного устаткування) - 22,5; сільському господарстві - 2,1 відсотка. Це свідчить про виникнення в сучасних умовах нового основного джерела вартості, яке пов'язане насамперед з інтелектуальним потенціалом, знаннями працівника, а не з його психофізичними зусиллями, як у минулому. В зв'язку з цим у межах теорії постіндустріального, інформаційного суспільства з'явилася принципово нова концепція вартості - інформаційна, згідно з якою домінуючим типом у структурі суспільної праці є не структурно розчленована, а цілісна, переважно інтелектуальна, озброєна науковими знаннями праця. «Якщо знання у своїй системній формі, - пише один із засновників цієї концепції Д.Белл, - застосовуються у практичній переробці існуючих виробничих ресурсів... то можна сказати, що саме вони, а не праця виступають як джерело вартості».

1.6 Концепція первинних доходів та її застосування в новій СНР 1993 р.

СНР-93 ґрунтується на концепції первинних доходів. Ця концепція дуже близька за змістом до концепції факторних доходів. Головна відмінність між ними полягає у тому, що теорія факторних доходів розглядає доходи держави як такі, що отримані внаслідок перерозподілу первинних доходів. Первинні доходи ж формуються такими факторами: земля, праця, капітал, здатність до

підприємництва. Концепція первинних доходів виходить із того, що органи державного управління по суті є фактором виробництва. Первинні доходи, згідно з цією концепцією, – це доходи, які отримують суб'єкти економіки в процесі первинного розподілу створеної вартості. У табл. 2 відображено структуру суб'єктів, що отримують первинні доходи, та форми доходів.

Таблиця 2 – Форми первинних доходів та суб'єкти, що їх отримують

№ з/п	Отримувачі первинних доходів	Форми доходів
1	Підприємства і корпорації	Прибуток
2	Власники землі і капіталу	Орендна плата, рента, процент
3	Наймани працівники домогосподарств	Заробітна плата
4	Органи державного управління	Податки на виробництво та імпорт

Поняття доходу є одним із найскладніших в економічній науці. Справа у тому, що різні визначення доходу та заощаджень є доволі суперечливими і не цілком задовільними. Крім того, вони не є логічними категоріями, а являють собою лише деяке наближення до дійсності, необхідне економічним суб'єктам для кращої орієнтації у вирішенні практичних питань своєї діяльності.

У багатьох випадках термін «заощадження» використовують для позначення обсягу накопичених грошових коштів (готівкових або на рахунках банків). Проте в СНР термін «заощадження» має інший зміст. Він показує частку наявного доходу, яку не витрачено на кінцеве споживання. Отже, у визначенні СНР «заощадження» може приймати форму приросту всіх фінансових активів (грошової готівки, депозитів, цінних паперів, позик і кредитів тощо) та приросту матеріальних активів. Це розрізнення у термінології та визначенні інколи призводить до помилкового погляду щодо заощадження, яке передбачене в СНР.

У новій СНР в основу всіх показників доходів покладено концепцію, обґрунтовану Дж. Хіксом. Сутність цієї концепції полягає у наступному. Дохід, вважає Дж. Хікс, треба визначати як максимальну суму коштів, яку можна витратити на споживання на протязі деякого проміжку часу (періоду), і в той же час зберегти наприкінці цього проміжку капітал, що був на початку періоду. Інакше кажучи, визначення доходу повинно показувати людям, скільки вони можуть витратити на споживання, не роблячи себе при цьому біднішими. Деяка обмеженість концепції Дж. Хікса полягає у тому, що його визначення доходу (багатства) охоплює тільки відтворювальний капітал. Проте, очевидно, що сучасне визначення капіталу повинно включати також і не відтворювальні елементи капіталу (землі, природних ресурсів, навколишнього середовища та ін.), навіть якщо це майже неможливо реалізувати у зв'язку з відсутністю певної інформації. Зрозуміло, що загальний обсяг виробленого доходу може бути отриманий лише за рахунок скорочення відповідних елементів невідтворювального капіталу. У іншому разі показник доходу може привести до помилкового погляду відносно того, скільки ми можемо витратити на споживання, щоб не стати при цьому біднішими.

Розвиваючи свою теорію, Дж. Хікс вводить до теоретичного аналізу дві категорії доходу. Перша охоплює регулярний, передбачуваний потік надходжень, друга — потік фактичних надходжень. За думкою Дж. Хікса, для багатьох цілей економічного аналізу та прогнозування перевагу повинно надавати першій категорії, оскільки вона більшою мірою пояснює поведінку господарюючих суб'єктів. Для її отримання із другої категорії необхідно виключити непередбачувані, випадкові надходження коштів і, зокрема, приріст вартості активів внаслідок інфляції.

Виходячи із загальної концепції можна зробити декілька конкретних висновків.

По-перше, не всяка сума отриманих грошей є доходом. Звичайно, всім зрозуміло, що та частка виручки від реалізації продукції, яку буде витрачено на відшкодування затрат, пов'язаних із купівлею засобів виробництва, не є

доходом. Проте в інших випадках суть справи може бути не такою ясною. Наприклад, якщо людина продала свою квартиру (будинок), а виручені гроші поклала у банк і живе на відсотки, то надходження грошей від реалізації квартири (будинку) не вважається доходом, оскільки у цьому випадку відбувається лише зміна форми активів: замість активів у матеріальній формі (квартира) людина отримала активи у формі фінансових вимог. Але ж отримані відсотки від вкладених у банк грошей є доходом.

По-друге, заощадження не можна прирівнювати до суми приросту грошової готівки, депозитів у банку та інших фінансових активів (акцій, облігацій тощо), оскільки збільшення фінансових активів може бути результатом (наслідком) зміни форми активів або прийняття фінансових зобов'язань, а не результатом заощадження. Наприклад, приріст грошової готівки може відбутися внаслідок позики, продажу акцій, матеріальних активів та ін. Крім цього, заощадження можуть бути використані для фінансування придбання матеріальних активів (купівлі землі, квартири тощо), і в цьому випадку приріст фінансових активів дорівнюватиме тільки частині заощадження, яка, за Хіксом, складатиме різницю між наявним доходом і витратами на споживання.

Крім цього, можна теоретично уявити собі ситуацію, за якої заощадження буде мати місце навіть при скороченні фінансових активів. Така ситуація може скластися у випадках, коли скорочення фінансових активів перекривається чистим збільшенням матеріальних активів (втеча від грошей).

По-третє, приріст капіталу, зумовлений випадковими причинами (факторами), наприклад, інфляцією або підвищенням вартості активів внаслідок зовнішніх обставин — зростання вартості землі у певній місцевості через проведення поряд із цією місцевістю залізниці, не повинен розглядатися як дохід.

У новій СНР загальна концепція доходу Дж. Хікса отримала конкретизацію у вигляді уніфікованих визначень і класифікацій, розроблених для обчислення найбільш важливих макроекономічних показників: ВВ, ВВП,

ВНД, ВНДн, заощадження та ін. Насамперед це стосується визначення тотожності між сумою доходів і сумою валової доданої вартості (ВДВ), яка вимірює кінцеві результати виробництва. Іншими словами (якщо не враховувати фактор зовнішньоекономічних зв'язків), ВНД дорівнює сумі ВДВ, створеної в усіх секторах економіки. Відповідно до цього визначення до доходу не потрапляє зміна вартості активів, зумовлена інфляцією або іншими факторами випадкового характеру, не пов'язаними із процесом виробництва. Не потрапляє до доходу також приріст вартості майна у зв'язку з передачею права власності, шляхом продажу, приватизації та ін. Отже, за таких умов вартість виробленої продукції та величина створених доходів не включають так званий холдинговий прибуток, який являє собою приріст вартості активів внаслідок інфляції за час перебування товарів на складі. Нарешті, зауважимо, що концепція Дж. Хікса потребує при визначенні чистого доходу оцінки споживання основного капіталу (амортизації) за відновною, а не за первісною вартістю, як це робиться у бухгалтерському обліку. Крім того, концепція доходу, рекомендована у СНР для макроекономічних розрахунків, не співпадає із визначеннями доходу, які застосовуються у бухгалтерському обліку і використовуються насамперед для фіскальних цілей. А це створює проблеми як з використанням даних бухгалтерського обліку для складання рахунків СНР, так і з макроекономічним аналізом даних взагалі.

У новій СНР усі головні макроекономічні показники (ВВП, ВНД, ВНДн тощо) оцінюються тільки за ринковими цінами. У ній не передбачено у явній формі показники, які оцінюються за факторною вартістю. Проте нова СНР містить елементи, що дозволяють у разі потреби здійснити розрахунки показника національного доходу за факторною вартістю. Крім того, у новій СНР поняття факторних доходів замінено поняттям первинних доходів. Вважається, що концепція первинних доходів є ширшою за традиційну інтерпретацію факторних доходів. Вона, зокрема, розглядає податки на виробництво та імпорт як первинні доходи сектору органів державного управління.

1.7 Концепція економічного виробництва та її використання в СНР

Концепція економічного виробництва є однією з центральних в економічній науці. Вона визначає межі економічного виробництва, в яких створюється вартість. Сучасна теорія економічного виробництва включає в його сферу всі види діяльності з виробництва товарів і послуг, у тому числі, так звані нематеріальні послуги, що є результатом діяльності «непродуктивної сфери» як вона визначалася в радянській статистиці (загальне управління, освіта, охорона здоров'я, наука, культура, мистецтво, фінанси, житлово-комунальне господарство). У новій СНР-93 поняття «економічне виробництво» охоплює також тіньову економіку, тобто виробництво товарів і послуг, здійснюване підпільно для приховування доходів від оподаткування, і виробництво певних видів товарів і послуг без належного дозволу, що забороняється законом.

Не включається в економічне виробництво результат природного росту рослин і тварин, що відбувається без участі людини, а також володіння активами, навіть тоді, коли це дає дохід. Наприклад, приріст вартості активів через зростання інфляції не розглядається як результат виробництва.

Отже, згідно з СНР-93 у сферу економічного виробництва включають такі види діяльності: виробництво нефінансових послуг для їх реалізації; виробництво товарів як для реалізації, так і для власного споживання і нагромадження; діяльність фінансових установ; діяльність органів державного управління, що надають неринкові послуги; діяльність некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства; житлові послуги, що їх виконують власники будинків і квартир для власного споживання; діяльність оплачуваної домашньої прислуги.

Другою принциповою концепцією, на яку спирається СНР, є концепція факторів виробництва. Відповідно до неї вартість створюється не тільки працею, а й іншими факторами виробництва (капітал, природні ресурси,

особисті здібності людей та ін.). Оцінка національного доходу у факторній вартості, тобто в розмірі оплати послуг факторів виробництва, широко використовується й досі в практиці багатьох країн. Проте СНР-93 рекомендує оцінювати макроекономічні показники в ринкових цінах, які відрізняються від факторної вартості на сальдо податків на виробництво і субсидій. Водночас СНР-93 включає дані, що можуть бути використані для розрахунку показників у факторній вартості.

Контроль засвоєння знань

1. Які теорії є джерелами виникнення системи національних рахунків?
2. Особливості англійської, голландської, французької шкіл національного рахівництва ?
3. На яких концепціях базується СНР?
4. Сутність концепцій СНР?

ТЕМА 2 ЕТАПИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Баланс народного господарства (БНГ), або система народногосподарського балансу (СНБ) – система макроекономічних показників для опису і аналізу макроекономіки в СРСР.

Системою національних рахунків (СНР) називається сукупність методів (способів), за допомогою яких розраховується система взаємопов'язаних макроекономічних показників.

Європейська система інтегрованих економічних рахунків (ЄСІЕР) – версія СНР ООН, що пристосована до умов організації економіки європейських країн.

Сукупність методів (способів), за допомогою яких розраховується система взаємопов'язаних макроекономічних показників, називається системою

національних рахунків (СНР). Дана система дає змогу побачити і простежити рух суспільного продукту в усіх фазах його відтворення: виробництві, розподілі, обміні та споживанні. Крім того, вона дозволяє визначити загальну економічну рівновагу на рівні балансу «наявні ресурси — використані ресурси».

Теорію національного рахівництва протягом двох століть створювали багато економістів-теоретиків і практиків, серед яких слід відзначити таких вчених ХХ ст., як Р. Стоун, Е. Денісон, В. Леонт'єв (США), Ф. Перр (Франція), Дж. М. Кейнс, Дж. Хікс (Великобританія) та ін. Важливе значення вдосконаленню методики СНР приділяють міжнародні організації, насамперед ООН.

2.1 Перший етап – система статистичного обліку у формі БНГ

Протягом майже 70-ти років у колишньому СРСР розвивалась і використовувалась система макроекономічних показників для опису і аналізу макроекономіки, яка мала назву Баланс народного господарства (БНГ), або система народногосподарського балансу (СНБ).

В його основу було покладено марксистські концепції суспільного відтворення, а призначен він був для аналізу такої моделі економіки, що базувалась на:

- суспільної власності на засоби виробництва ;
- централізованому плануванні.

Характерною особливістю цієї системи був поділ суспільного виробництва на дві нерівнозначні сфери:

- матеріальне виробництво;
- невиробнича сфера.

БНГ мали обмежену сферу дослідження та інформаційного забезпечення – сферу матеріального виробництва. Центральною ланкою БНГ був

матеріальний баланс, який описував виробництво, споживання та нагромадження суспільного продукту.

Баланс народного господарства за 1923 – 1924 рр., розроблений в ЦСУ СРСР під керівництвом П.І.Попова і опублікований у 1926 р., було визнано одним із перших у світі офіційних розрахунків макроекономічних показників. Знадобилося ще майже чверть сторіччя, перш ніж аналогічні макроекономічні розробки з'явилися в таких капіталістичних країнах, як США, Англія, Голландія та ін. Проте, ці розрахунки було проведено вже у формі Системи національних рахунків (СНР), яка виникла на основі вдосконалення методології розробки БНГ.

2.2 Другий етап – функціонування двох систем макроекономічних показників (СНР, БНГ)

СНР була утворена біля 70 років тому в найбільш розвинутих капіталістичних країнах, коли виникла потреба органів державного управління в інформації, що необхідна для регулювання ринкової економіки.

Ідея макроекономічного обліку (або національного рахівництва) належить голандському статистику Едварду ван Кліффу.

Її було використано для побудови макроекономічних показників розвитку країн і узагальнення взаємопов'язаної інформації щодо економічного і соціального розвитку групи країн і світового співтовариства.

Під національним рахівництвом Е. Кліфф розумів систему таблиць, що нагадують за формою бухгалтерські рахунки і баланси, які містять систематизований опис економіки на макрорівні.

Великий вклад у розвиток СНР внесено англійським економістом Джоном Мейнардом Кейнсом, який вважав, що СНР – це система взаємопов'язаних показників (доход, споживання, заощадження) і її дані повинні представляти інтерес для органів державного управління при

прийнятті рішень по питанням економічної політики і розробці заходів по регулюванню ринкової економіки.

Системою національних рахунків в БНГ було запозичено:

- таблиці БНГ, в яких відображено міжгалузеві зв'язки економіки;
- класифікація кінцевого споживання на колективне та індивідуальне;
- концепція загального споживання тощо.

Ці дві системи статистичного відображення макроекономічних показників спочатку розвивались відносно відособлено. І тільки в другій половині ХХ ст. принципи складання БНГ та їх показники починають безпосередньо координуватись з СНР.

У розвитку СНР виділяють два періоди.

Перший період – до Другої світової війни – характеризується посиленням зацікавленості державних органів управління статистикою національного доходу у зв'язку щодо боротьби з невикористанням виробничих потужностей, безробіттям, інфляцією.

Здобутками цього періоду є:

- розробка загальних принципів обчислення національного доходу;
- вирішення низки теоретико-методологічних засад обчислення макроекономічних показників;
- обґрунтування необхідності включення у вартісну оцінку національного доходу умовних оцінок житлових послуг, що надаються домовласниками самим собі
- доведення необхідності вилучення із НД приросту вартості активів, зумовленого інфляцією;
- доведення доцільності оцінювання НД не за факторною вартістю, а за ринковими цінами тощо;
- розроблення методики оцінювання неринкових послуг органів державної влади;
- зроблено пропозицію розмежування НД на вироблений, розподілений та

використаний і розроблено три методи його виміру (за доданою вартістю, розподільчий та кінцевого використання);

здійснено розмежування між НД, визначеним за факторною вартістю та НД у ринкових цінах, що дало змогу визначити місце витрат на оборону в національному продукті.

Американська система рахунків Національного доходу і продукту почала розроблятися в кінці 20-х років групою американських вчених, співпрацівників Національного Бюро Економічних Досліджень (National Bureau of Economic Research), під керівництвом майбутнього лауреату Нобелівської премії Саймона Кузнеца (Simon Kuznets). І остаточно була запропонована до використання в 1953 р. Статистичною комісією при ООН.

В Америці необхідність її застосування була обумовлена крахом на Нью-Йоркській фондовій біржі, що виник у 1929 році, який поклав початок самій глибокій і тривалій світовій економічній кризі – Великому Краху або Великій Депресії 1929 – 1933 рр. На початку 1930 р. Конгрес США прийняв постанову про необхідність розробки системи індикаторів (показників), які дозволили б оцінити стан американської економіки. Практично така система вже була утворена.

Другий період розпочався після Другої світової війни. В цей період перед урядами країн постали нові завдання - відбудова зруйнованої війною економіки, налагодження мирних зовнішньоекономічних зв'язків і т. ін.

Характерні риси цього періоду :

* інтеграція в єдину систему таких інформаційних блоків: національного багатства, фінансових ресурсів, зовнішньоекономічних зв'язків, міжгалузевого балансу тощо;

* зростання ролі міжнародних економічних організацій (ООН, МВФ, МБРР, ОЕСР та ін.) у розробці методології і методики та запровадження СНР.

Здобутки другого періоду розвитку СНР:

* розробка міжнародних стандартів у галузі національних рахунків;

* створення єдиної методологічної основи для збору, систематизації та зіставлення у міжнародному масштабі статистичних макроекономічних показників;

* широке застосування ЕОМ і математики у розробці СНР.

Створення першої версії стандарту СНР відзначено слідуючими віхами:

1947 р. - оприлюднена доповідь ООН, у якій було сформульовано основні принципи національного рахівництва і запропоновано досить складну СНР.

1951 р. - запропоновано „Спрощену систему національних рахунків”, поява якої зумовлена складністю збору інформації, необхідною для реалізації СНР (1947 р., Р. Стоун).

1952 р. - запропоновано „Стандартну СНР”.

Група експертів, призначених Генеральним секретарем ООН, провела в Нью-Йорку засідання, присвячене розробці міжнародної системи національних рахунків.

1953 р. – групою експертів під керівництвом Ричарда Стоуна, декана факультету прикладної економіки Кембриджського університету, розроблена перша стандартна СНР ООН.

Ця група опублікувала доповідь «Система національних рахунків і допоміжні таблиці» (яка стала першим стандартом ООН в галузі національного рахівництва), з набором із шести типових рахунків для трьох основних секторів: підприємств, домашніх господарств і приватних некомерційних організацій, органів державного управління. За основу було взято базову структуру рахунків виробництва, асигнувань, угод щодо операцій з капіталом і рахунків зовнішніх операцій. Кожний із шести типових рахунків мав відношення до одного з важливих агрегатів, таких, наприклад, як національний дохід. Класифікації потоків, що відображаються на цих рахунках, наводилися в наборі з 12 стандартних таблиць.

У названому документі підкреслювалась важливість узгодження міжнародних статистичних стандартів. Засади складання міжнародної економічної і фінансової статистики, з одного боку, і національних рахунків, з

другого треба було привести у відповідність. Зазначалося, що під час розробки системи національних рахунків велика увага приділялася забезпеченню відповідності даної системи тим визначенням та класифікаціям, що застосовуються (рекомендують ся) іншими організаціями, особливо МВФ і ОЕСР.

Систему національних рахунків насамперед схвалили країни, що орієнтувалися на заходи грошово-кредитної і бюджетно-податкової політики, оскільки система національних рахунків забезпечує інформаційну базу для оцінки напряму економічного розвитку і прийняття рішень урядом, дає можливість привести попит і пропозицію виробничих ресурсів у відповідність з фінансами, забезпечуючи стабільність економічної системи. Крім того, логічним висновком із системи національних рахунків є поява статистики національного доходу, статистики фінансів і цін. Проте міжнародний стандарт СНР-53 не приділяв належної уваги суто статистичним проблемам складання та обчислення показників, що включаються в рахунки. Тому вже 1955 року Організація Об'єднаних Націй видала тимчасовий посібник з методики обчислення національного доходу з особливим урахуванням потреб країн, що розвиваються.

Водночас Організація Об'єднаних Націй розробила запитальник для розсіпки державам-членам з метою регулярного і систематичного збирання інформації щодо національних рахунків. У ньому пропонувалося подавати дані для дев'яти стандартних таблиць. Починаючи з 1958 року такі дані, доповнені інформацією національних статистичних органів і статистичними публікаціями відповідних країн, оприлюднювалися в «Щорічнику зі статистики національних рахунків» щодо 70 країн і територій.

Отже, після другої світової війни більшість країн відповідно до рекомендацій ООН почали використовувати методику розрахунку макроекономічних показників, що була закладена до СНР.

Перші офіційні розрахунки за СНР було здійснено у Великій Британії у 1946 р., в США – у 1947 р., у Франції – у 1949 р. І з 1953 р. європейська статистика почала застосовувати стандартну систему рахунків ООН.

Друга версія стандарту СНР

1968 р. - запроваджено другу стандартну СНР ООН.

ООН запропонувала другий стандарт СНР, де було узагальнено досвід США, Англії, Франції з національного рахівництва, а в 1990 р. СНР переглянуто з урахуванням набутого на той час світового досвіду.

Нова модель міжнародного стандарту СНР включала такі основні рахунки: зведені рахунки; рахунки виробництва; споживання та використання капіталу; рахунки доходів і витрат; рахунки фінансування капітальних затрат.

СНР 1968 р. окрім традиційних рахунків національного доходу і національного продукту включала нові:

- * міжгалузевий баланс;
- * баланс міжгалузевого багатства;
- * систему показників руху фінансових ресурсів;
- * рахунки для п'яти секторів економіки.

Вона вміщувала рекомендації для складання СНР країнам, що розвиваються.

1970 р. - розроблено європейський варіант СНР, адаптований до потреб найбільш розвинених європейських країн.

Третя версія стандарту СНР

1993 р. - статистична комісія ООН ухвалила та запровадила нову СНР, робота над якою тривала близько 10 років.

Вперше, інтерес до СНР виявили міжнародні фінансові інституції та банки, зокрема Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк (СБ) та ін.

Міжнародні організації не тільки збирають інформацію про найбільш важливі показники СНР, але і в значній мірі займаються питаннями теорії і методології СНР, розробкою міжнародних стандартів у галузі національного рахівництва. За цих умов у 1993 р. було укладено стандартну СНР для потреб

міжнародних фінансових організацій, яка була ухвалена Статистичною комісією ООН.

Діюча третя модифікація міжнародної стандартної системи національних рахунків, побудована на останніх досягненнях теорії і практики національного рахівництва в окремих країнах. При розробці цієї системи були визначені межі «економічного виробництва», тобто сфери виробництва валового внутрішнього продукту, які охоплюють виробництво практично всіх товарів і послуг, за винятком ведення домашнього господарства (приготування їжі, прибирання житла, виховання дітей і т. п.) безпосередньо членами сім'ї. До виробництва включена також діяльність з економічного захисту довкілля.

СНР 1993р. замінила СНР 1968р., що діяла раніше, при цьому було враховано 25-річний досвід застосування СНР в різних країнах світу і розробки за окремими теоретичними і методологічними питаннями.

Основні зусилля на цьому етапі були зосереджені на впровадженні нової СНР в практику країн – членів ООН, що неминуче повинно стимулювати подальші дослідницькі розробки в цій області.

СНР 1993 р. вміщує в собі понад 500 стандартних рахунків та 26 допоміжних таблиць. Укладаються вони, як і в бухгалтерському обліку, за принципом подвійного запису.

У 1995 р. світове співтовариство прийняло третю версію, яка запроваджується ООН, що враховує потреби глобалізації економіки та сучасні тенденції її розвитку.

2.3 Третій етап – використання СНР

Схвалений ООН в 1993 р. Міжнародний стандарт в області національного рахівництва поклав початок новому етапу розвитку СНР, який, мабуть, продовжуватиметься близько 15 – 20 років.

1991 рік вважається початком впровадження СНР в Україні. 3 травня 1992 р. за Указом Президента в Україні впроваджується СНР.

Вперше було опубліковано СНР за 1989 – 1994 рр., створюються передумови для внесення щомісячних і щоквартальних рахунків макропоказників, таких як ВВП, ВНД тощо.

Отже, СНР – це система взаємопов’язаних показників і класифікацій, які використовуються для описування та аналізу найзагальніших результатів і аспектів економічного процесу на макрорівні. СНР сформульована в категоріях і термінах ринкової економіки, її концепції та визначення передбачають, що економіка, описана за її допомогою, функціонує на основі дії ринкових механізмів та інститутів.

Однією з важливих особливостей СНР є її всеосяжний характер. Це означає, що СНР містить впорядковану певним чином інформацію про:

- всі господарські суб’єкти, які беруть участь в економічному процесі: юридичні особи та домогосподарства;
- всі економічні операції, пов’язані з виробництвом, розподілом і перерозподілом доходів, накопиченням активів та іншими аспектами економічного процесу;
- всі економічні активи і пасиви, які формують національне багатство (основні фонди, матеріальні обігові кошти, монетарне золото та інші фінансові активи, вартість землі і корисних копалин тощо).

Відомі три історичні етапи розвитку систем макроекономічних показників:

Таблиця 3 – Етапи розвитку систем макроекономічних показників:

1 етап	20-і – початок 50-х рр.	В колишньому СРСР склалась система статистичного обліку у формі БНГ
2 етап	50-і – 90-і рр.	У міжнародній статистиці фактично і офіційно функціонують дві за змістом і формою системи макроекономічних показників: СНР – в капіталістичних країнах БНГ – в соціалістичних країнах
3 етап	90-і рр. – до ц.ч.	Практично всі країни світу використовують СНР

2.4 Системи макроекономічного обліку

У світі відомі такі системи макроекономічного обліку:

- СНР ООН (System of National Accounting, SNA)
- ЄСІЕР – Європейська система інтегрованих економічних розрахунків (European System of Integrated Economic Accounting, ESA)
- БНГ – Баланс народного господарства (Material Productions System, MPS).

Відомо, що при дотриманні загальних принципів організації ринкового господарства конкретні форми економічної діяльності у кожній країні мають свої історичні особливості. Окрім того, є розбіжності у джерелах статистичної інформації, способах її отримання та методах обчислення окремих показників СНР. Тому системи макроекономічного рахівництва кожної країни мають певні особливості, хоча вони й відповідають вимогам та стандартам СНР ООН.

Країни Європейського Союзу (ЄС) також розробили свою Європейську систему інтегрованих економічних рахунків (ЄСІЕР), яка є версією СНР ООН, пристосованою до умов організації економіки європейських країн, тобто вона відповідає стандартам і вимогам СНР ООН, але має й свої особливості. Суть цих особливостей полягає насамперед у тому, що ЄСІЕР забезпечує більш повну і чітку інформацію щодо руху продуктів і послуг та доходів за галузями і секторами економіки; більш докладно визначено типи економічних одиниць та підрозділів економіки; для окремих рахунків (продуктів і послуг, виробництва, утворення доходів) передбачає подвійну класифікацію: по галузях і секторах економіки; здійснює класифікацію економічних операцій які забезпечують отримання більш повної інформації щодо деяких потоків і витрат, міжгалузевих зв'язків та ін.; передбачає використання трьох методів обчислення ВВП, хоча не всі європейські країни їх використовують в економічній практиці.

Характерною ознакою ЄСІЕР є використання двох типів економічних одиниць і двох типів групувань економіки: за галузями і за секторами. Аналогічний підхід застосовується і в СНР ООН, проте в ЄСІЕР це розроблено більш змістовно.

Групування за галузями використовують для вивчення процесів виробництва і балансу між ресурсами і використанням продуктів та послуг. Таке групування підкреслює техніко-економічні аспекти виробничих відносин незалежно від інституційного статусу окремих економічних одиниць.

Групування за секторами економіки здійснюється з метою вивчення потоків доходів і видатків, фінансових активів і пасивів. Важливими показниками ЄСІЕР є ВВП і ВНД, які використовуються для характеристики та аналізу результатів економічної діяльності як у середині кожної країни, так і на міжнародному рівні. Показник ВНД є основою для визначення розміру фінансових внесків країн — членів ЄС. Для кожної країни його обчислюють, виходячи із обсягу ВВП і сальдо факторних доходів, отриманих від інших країн і переданих іншим країнам.

Контроль засвоєння знань

1. Що являє собою система національних рахунків?
2. У чому полягає роль балансу народного господарства у формуванні основ СНР?
3. Які етапи розвитку міжнародної системи національних рахунків?
4. У чому сутність і склад міжнародного стандарту СНР 1953 року?
5. У чому полягають відмінності СНР ООН 1968 року від попередньої версії?
6. Які основні напрями розвитку СНР ООН-1993?
7. У чому полягають основні функції СНР ООН-1993?
8. Під егідою яких міжнародних організацій відбувалося створення та вдосконалення СНР?

ТЕМА 3 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СНР ООН – 1993

Система національних рахунків — логічно послідовна, гармонійна та цілісна сукупність макроекономічних рахунків, балансів активів та пасивів, а також таблиць, в основі яких — низка узгоджених на міжнародному рівні понять, визначень, класифікацій і правил обліку. СНР дає змогу складати та надавати дані про економіку у формі, придатній для здійснення економічного аналізу, прийняття рішень і розробки політики

Виробнича діяльність – це діяльність, яка виконується під контролем господарюючого суб'єкта, при якій здійснюються витрати праці, капіталу, товарів і послуг для створення інших товарів і послуг.

Товари – результати праці, що мають матеріально-речовинну форму.

Послуги – результати виробничої діяльності, що не приймають матеріально-речовинні форми, задовольняють особисті й суспільні потреби.

Економічна територія – географічна територія, усередині якої особи, товари й гроші можуть вільно переміщатися.

Центр економічного інтересу на економічній території країни – володіння господарською одиницею приміщенням або землею на території країни, здійснення (або намір здійснення) економічних операцій протягом тривалого періоду.

Резиденти – господарські одиниці, які мають центр економічного інтересу на економічній території країни..

Класифікація — систематизований розподіл явищ та об'єктів за певними групами, класами, розрядами на підставі їх збігу або різниці.

Інституційна одиниця — одиниця, яка здатна від свого імені володіти активами, приймати на себе зобов'язання та брати участь в економічній діяльності та операціях з іншими одиницями.

Економічна діяльність — сукупність операцій з продуктами, доходами та фінансовими інструментами шляхом взаємодії між інституційними одиницями (секторами), або в межах власне одиниць.

Рахунок — це механізм, який слугує для відображення використання ресурсів або зміни активів та пасивів та/або запасів активів та пасивів, які є на певний момент.

Балансуюча стаття — величина доходу з певним цільовим призначенням, яка може брати участь у фінансуванні наступної групи витрат і відображається у ресурсах наступного рахунку

3.1. Визначення системи національних рахунків

Система національних рахунків — це система взаємопов'язаних показників і класифікацій, які використовуються для описування та аналізу найзагальніших результатів і аспектів економічного процесу на макrorівні. Вона розглядається як національне рахівництво, що характеризує результати економічної діяльності, структуру і найважливіші взаємозв'язки господарських суб'єктів ринкової економіки і подана як система взаємопов'язаних макроекономічних показників, що побудована у вигляді рахунків і балансових таблиць. СНР сформульована в категоріях і термінах ринкової економіки, її концепції та визначення передбачають, що економіка, описана за її допомогою, функціонує на основі дії ринкових механізмів та інститутів.

Головна мета системи національних рахунків — це інформаційне забезпечення комплексного аналізу процесу створення та використання різних форм сукупного продукту. Ця система дає можливість зіставити економічні показники різних країн, а також усуває труднощі при прийнятті господарських і політичних рішень на міжнародному і національному рівнях.

СНР — це узгоджена система збирання, обліку основних потоків статистичної інформації на рівні макроекономічних показників. Такою системою нині користується понад 100 країн — членів ООН.

Вимірювання обсягів сукупного виробництва в національній економіці ґрунтується на основі підрахунку макроекономічних показників. Суспільне рахівництво виконує для економіки в цілому ті ж функції, що бухгалтерський облік для окремого підприємства.

Різноманітні показники, які входять у систему національних рахунків, дозволяють вимірювати обсяги виробництва в конкретний момент часу і розкривати фактори, які безпосередньо впливають на функціонування економіки. Порівняння рівнів національного доходу за певний відрізок часу, дозволяє побудувати криву, що характеризує функціонування економіки в довгостроковій перспективі: її підйом або спад відіб'ється на показнику національного доходу. Інформація, яку дають рахунки національного доходу, є основою для формування і проведення в життя поточної та стратегічної політики держави, спрямованої на поліпшення функціонування економіки: без таких розрахунків економічна політика базувалася б на інтуїції.

Для вимірювання результатів економічної діяльності суспільства в теорії і господарській практиці використовують різні макроекономічні показники, що об'єднуються міжнародною системою підрахунку показників – системою національних рахунків (СНР).

В основу СНР покладено концепцію господарського кругообігу, яку побудовано на таких принципах:

1) продуктивною є будь-яка праця, отже, до сукупного суспільного продукту належать як речові блага й матеріальні послуги, так і нематеріальні послуги;

2) виробництво, розподіл, обмін і споживання розглядаються як взаємозв'язані сторони єдиного процесу відтворення;

3) органічно поєднується облік взаємопов'язаних товарно-виробничих, споживчо-розподільчих та дохідно-фінансових операцій;

4) грошові витрати і доходи в економіці еквівалентні, тобто сума грошових витрат дорівнює сумі доходів.

Загальні показники СНР

Основними показниками СНР для національної економіки є валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний продукт (ВНП), чистий внутрішній продукт (ЧВП), національний дохід (НД), особистий дохід (ОД), дохід у розпорядженні громадян.

Одним з найбільш загальних макроекономічних показників виступає ВВП, що визначається як валова вартість (у ринкових цінах) усіх товарів і послуг, створених протягом певного періоду на території даної країни і з використанням лише її факторів виробництва.

Показник ВВП дає змогу у грошовому виразі визначити обсяг виробництва у країні. Разом з тим вважається, що ВВП не повністю відображає реальний економічний добробут нації, оскільки не завжди охоплює всі види економічної діяльності в суспільстві, зокрема так звану тіньову економіку.

Тіньова економіка — це неконтрольований суспільством рух грошових коштів і товарно-матеріальних цінностей і послуг, тобто приховані від органів державного управління об'єкти соціально-економічних відносин (отже, і самі ці відносини) між окремими громадянами і соціальними групами. Ці відносини включають усі невраховані, нерегламентовані види економічної діяльності.

До структури тіньової економіки входять:

- кримінальна економіка — розкрадання; підпільна, що приховується від усіх форм контролю, економічна діяльність: наркобізнес, азартні ігри, проституція; загальнокримінальна форма позаекономічного розподілу доходів: грабування, розбій, рекет, крадіжка особистого майна;
- фіктивна економіка — економіка, що надає не достовірні результати, які відображаються у діючій системі обліку та звітності як реальні (приписки);
- неформальна економіка — система неформальних взаємодій економічних суб'єктів, які базуються на особистісних відносинах і замінюють офіційно встановлений порядок організації та реалізації економічних зв'язків;

- нелегалізована економіка — приховування від контролю видів індивідуальної чи кооперативної діяльності, яка або заборонена законом, або нормативно не зареєстрована в установленому порядку.

Характерно те, що легальний і тіньовий бізнес тісно зростаються, особливо за перехідної економіки, тому їх нерідко важко відрізнити один від одного. Але держава повинна сформувати таке правове поле для господарської діяльності суб'єктів, яке б максимально обмежувало можливості протизаконних та офіційно неврахованих видів діяльності.

Близьким за змістом до ВВП є показник ВВП, який, на відміну від ВВП, виражає сукупну вартість кінцевих товарів і послуг, які створені не лише на території країни, але й за її межами. Підраховується він так само, як і ВВП, але відрізняється від нього на величину, що дорівнює сальдо розрахунків із зарубіжними країнами. Інакше кажучи, показник ВВП – це ВВП, збільшений на доходи громадян даної країни за кордоном і зменшений на доходи іноземців, які працюють у цій країні. Загальним критерієм відмінностей між цими показниками виступає те, що ВВП — це вартість продукції, яка є власністю громадян даної країни, де б вони не перебували і не діяли.

Для більшості країн різниця між ВВП і ВВП незначна. Але для розвинутих країн ВВП, як правило, більший від ВВП. Наприклад, для Швейцарії, Люксембургу різниця між цими показниками досягає 10 %. Обчислення обсягів ВВП і ВВП не лише полегшує міжнародне порівняння темпів і рівнів економічного розвитку різних країн, а й дає змогу поглибити макроекономічний аналіз.

У системі національних рахунків існують також інші взаємозв'язані макроекономічні показники, які можуть бути розраховані на основі ВВП чи ВВП.

Для ліквідації повторного рахунку вводиться показник ЧНП — чистого національного продукту, який включає доходи власників факторів виробництва: капіталу, землі, праці, підприємницьких здібностей. ЧНП — це створений ВВП за вирахуванням тієї його частки, яка необхідна для заміщення

засобів праці (основного капіталу), що були зношені в процесі виготовлення продукції (амортизаційні відрахування – А). Отже, ЧНП = ВВП – А.

СНР дозволяє вирішувати наступні основні завдання:

- 1) розраховувати узагальнюючі статистичні показники, що характеризують результати економічної діяльності;
- 2) досліджувати динаміку макроекономічних показників;
- 3) аналізувати макроекономічні пропорції.

Взаємозв'язок показників СНС становить основу моделювання макроекономічних процесів.

Дані системи національних рахунків і побудовані на їхній основі моделі застосовуються для обґрунтування управлінських і фінансових рішень на всіх рівнях економіки:

- макро;
- мезо;
- микро.

3.2 Основні категорії та класифікації СНР

Необхідною умовою побудови СНР є чітке розмежування таких понять як:

- споживання;
- валове нагромадження;
- кінцеве споживання;
- проміжне споживання.

Значення чіткої класифікації витрат визначається тим, що від категорії, до якої вони віднесені, залежить величина:

- валової доданої вартості, і, отже, ВВП (при розмежуванні проміжного споживання й валового нагромадження);
- пропорцій кінцевого використання ВВП (при розмежуванні кінцевого споживання й валового нагромадження).

Тому з метою забезпечення однозначного розуміння категорій СНР її розроблювачами й користувачами в міжнародному стандарті СНР – 93 були сформульовані загальні принципи рішення складних методологічних питань і погоджені на міжнародному рівні.

Використання стандартних визначень і класифікацій у СНР дає можливість одержувати порівнянну інформацію про економічну діяльність різних країн.

Основні поняття в СНР

Виробнича діяльність – це діяльність, яка виконується під контролем господарюючого суб'єкта, при якій здійснюються витрати праці, капіталу, товарів і послуг для створення інших товарів і послуг.

За концепцією СНР практично всі види діяльності по створенню товарів і послуг віднесені до економічного виробництва.

Товари – результати праці, що мають матеріально-речовинну форму.

Послуги – результати виробничої діяльності, що не приймають матеріально-речовинні форми, задовольняють особисті й суспільні потреби, і мають як матеріальний, так і нематеріальний характер.

У СНР проводиться чітка відмінність між внутрішньою (національною) економікою й «іншим миром».

Розуміння відмінностей між цими категоріями дають наступні поняття:

- економічна територія;
- центр економічного інтересу;
- резидент.

Економічна територія – географічна територія, усередині якої особи, товари й гроші можуть вільно переміщатися. До неї також належать:

- національний повітряний простір;
- територіальні води;
- континентальний шлейф у міжнародних водах, на який країна має виключні права;

– територіальні анклавів в інших країнах (території, де розташовуються посольства, консульства, військові й наукові бази).

Господарська одиниця має *центр економічного інтересу* на економічній території країни, якщо вона володіє приміщенням або землею на цій території, здійснює (або збирається здійснювати) економічні операції протягом тривалого періоду.

Резиденти – господарські одиниці, які мають центр економічного інтересу на економічній території країни.

Внутрішня (національна) економіка охоплює діяльність резидентів як на економічній території даної країни, так і за її межами.

Наступними важливими поняттями в СНС є потік і запаси.

Показники *потоків* характеризують величини економічних процесів за певний період.

Показники *запасів* характеризують стан об'єкта на конкретну дату (початок або кінець розглянутого часу).

Важливою категорією СНР є економічна операція.

Економічна операція – економічний потік, що представляє собою взаємодію 2 інституціональних одиниць, яка здійснюється за взаємною згодою (купівля й продаж товарів і послуг).

Більшість операцій припускає наявність зустрічних потоків між учасниками, а операції без компенсацій, тобто без зустрічного потоку товарів, послуг і т.д. називаються трансфертами.

Трансферт являє собою операцію, коли одна інституціональна одиниця представляє товар, послуги, фінансовий або нефінансовий актив іншій одиниці, не одержуючи від неї відшкодування у вигляді товару, послуги або активу.

Однією з основних категорій СНР є інституційна одиниця.

Інституційна одиниця — це господарська одиниця, основними ознаками якої є:

– право самостійного володіння товарами та активами від власного імені, що надає їй можливість обмінюватися правами власності на ці товари й активи при операціях з іншими одиницями;

– здатність приймати самостійні економічні рішення і здійснювати господарську діяльність, за яку вона сама несе пряму відповідальність і відповідає перед законом;

– здатність приймати фінансові та інші зобов'язання від свого імені, а також укладати договори;

– існування для неї повного набору рахунків, включаючи баланс активів і пасивів, або практичної можливості (як з економічної, так і з юридичної точки зору) щодо підготовки повного набору рахунків, а також статистичної звітності в разі необхідності.

Національна економіка складається з сукупності інституційних одиниць, що є резидентами України.

Інституційна одиниця вважається резидентом певної країни тоді, коли вона має центр економічного інтересу (місцезнаходження житла, виробництва чи інших приміщень), що знаходиться на економічній території цієї країни, та коли вона бере участь в економічній діяльності країни протягом необмеженого або досить тривалого періоду (рік або більше), а також керується законодавством цієї країни. Резидентом є також інституційна одиниця, що тимчасово знаходиться на території іншої країни та проводить діяльність в інтересах своєї країни.

Інституційні одиниці — нерезиденти, що здійснюють операції з резидентними інституційними одиницями або мають з ними інші економічні зв'язки, утворюють групу, яка вважається за загальноприйнятою міжнародною методологією СНР'93 самостійним сектором «інший світ», призначеним для оцінки зовнішньоекономічної діяльності. До складу «іншого світу» входять певні нерезидентні інституційні одиниці, що знаходяться у географічних

рамках країни, наприклад, іноземні анклави, такі як посольства, консульства, військові бази, міжнародні організації тощо.

Інституційні одиниці поділяються на дві великі групи:

1) юридичні особи, що створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства, незалежно від того, які особи або суб'єкти можуть володіти ними чи контролювати їхню діяльність;

2) фізичні особи або групи осіб у формі домашніх господарств.

Міжнародні стандартні класифікації

Класифікація — систематизований розподіл явищ та об'єктів за певними групами, класами, розрядами на підставі їх збігу або різниці.

Для аналізу економічного процесу використовують *міжнародні стандартні класифікації* — такі, як класифікація інституційних секторів, класифікація видів економічної діяльності, класифікація операцій та інших потоків, класифікація балансуючих статей, класифікація активів та пасивів тощо. Вони є частиною системи національних рахунків і можуть бути використані як стандарт усіма видами організацій, які займаються соціально-економічним аналізом та розробкою показників статистики.

Класифікація інституційних секторів

Метою секторального аналізу економічного процесу є повний опис розподілу та використання доходу, нагромадження капіталу, показників рахунків активів та пасивів. Базою в побудові секторальних рахунків є інституційні одиниці-резиденти та їхні операції.

Секторальну класифікацію стандартизовано з метою проведення міжнародних порівнянь. Ця класифікація пристосована до особливих вимог статистичного аналізу, з одного боку, та до економічного аналізу з іншого. Додаткові підкласифікації завжди можуть бути подані згідно з національними умовами.

Класифікацію інституційних секторів економіки (KICE) України розроблено на виконання Програми розвитку системи національних рахунків на

період до 2010 року, яку затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2003 р. № 475. При цьому були використані методологічні принципи міжнародного стандарту Системи національних рахунків, прийнятого у 1993 році (СНР'93) Комісією Європейських співтовариств, Міжнародним валютним фондом, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Організацією Об'єднаних Націй і Світовим банком, Міжнародні рекомендації зі статистики праці, а також враховані особливості законодавства та економіки України.

Метою класифікації є удосконалення методології складання національних рахунків у напрямі запровадження розрахунків показників за підсекторами економіки.

Об'єктом класифікації є інституційні одиниці, які відповідно до міжнародного стандарту СНР'93 відносяться до певного сектору (підсектору) економіки.

Впровадження КІСЕ забезпечує:

- облік підприємств і організацій за інституційними секторами економіки у статистичних реєстрах та Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій;

- проведення державних статистичних спостережень економічної діяльності підприємств і організацій за інституційними секторами (підсекторами) економіки;

- можливість зіставлення національної статистичної інформації з міжнародною;

- групування суб'єктів економіки за інституційними секторами (підсекторами) з метою здійснення на макрорівні оцінки результатів їхньої діяльності та фінансового стану.

Ведення КІСЕ здійснює Державний комітет статистики України.

Підставою для змін і доповнень до КІСЕ є відповідні зміни до базової міжнародної класифікації інституційних секторів економіки (CIS) та законодавчих актів України.

КІСЕ призначена для використання працівниками Держкомстату та територіальних управлінь статистики, інших центральних органів виконавчої влади, банківських і наукових установ.

Класифікація інституційних секторів економіки України :

1 Економіка в цілому

1.1 Нефінансові корпорації

1.2 Фінансові корпорації

1.3 Сектор загального державного управління

1.4 Домашні господарства

1.5 Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства

2 Інший світ

Класифікація видів економічної діяльності

Угрупування господарських одиниць по галузях, тобто класифікація видів економічної діяльності (КВЕД) застосовується для вивчення процесів виробництва й здійснюється відповідно до Міжнародної стандартної класифікації галузей економіки(МСГК).

Ця класифікація включає наступні секції (17):

А. Сільське господарство

В. Рибальство

С. Добувна промисловість

Д. Обробна промисловість

Е. Виробництво електроенергії, газу, води

Ф. Будівництво

Г. Оптова й роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту

Н. Готелі й ресторани

І. Транспорт

Ж. Фінансова діяльність

- К. Операції з нерухомістю, здача під найм, послуги юридичним особам
- Л. Державне управління
- М. Освіта
- Н. Охорона здоров'я, соціальна допомога
- О. Колективні, суспільні й особисті
- Р. Послуги домашньої прислуги
- Q. Екстериторіальна діяльність.

У цьому угрупованні одиницею класифікації є завірення – підприємство або його частина, зайняте переважно одним видом виробничої діяльності, по якій є статистична інформація про витрати й випуск продукції.

Відповідно *галузь* визначається як сукупність закладів з однорідним виробництвом.

Класифікація операцій та інших потоків

Термін «операція» використовується в широкому значенні та включає не лише регулярні операції між учасниками угоди (такі, як купівля та продаж товарів, сплата та отримання відсотків), а й, наприклад, непрямі послуги фінансового посередництва, які є частиною відсотків, сплачених та отриманих банками, і пояснюються як платежі за неявні послуги, надані банками їхнім клієнтам.

Класифікація операцій та інших потоків:

1. Операції з товарами та послугами (продуктами)
 - 1.1 Випуск
 - 1.2 Проміжне споживання
 - 1.3 Витрати на кінцеве споживання
 - 1.4 Фактичне кінцеве споживання
 - 1.5 Валове нагромадження
 - 1.6 Експорт товарів та послуг
 - 1.7 Імпорт товарів та послуг

2. Розподільчі операції

- 2.1 Оплата праці найманих працівників
- 2.2 Податки на виробництво та імпорту
- 2.3 Субсидії на виробництво та імпорту
- 2.4 Доходи від власності
- 2.5 Поточні податки на доходи, майно та інше
- 2.6 Відрахування на соціальне страхування та соціальні виплати
- 2.7 Інші поточні трансферти
- 2.8 Коригування на зміну чистої вартості активів домашніх

господарств у пенсійних фондах

- 2.9 Капітальні трансферти

3. Операції з фінансовими інструментами

- 3.1 Монетарне золото та спеціальні права запозичення (СПЗ)
- 3.2 Валюта та депозити
- 3.3 Цінні папери, окрім акцій
- 3.4 Позики
- 3.5 Акції та інші види участі в капіталі
- 3.6 Страхові технічні резерви
- 3.7 Інші рахунки дебіторів та кредиторів

4. Інші записи в рахунках нагромадження

- 4.1 Споживання основного капіталу
- 4.2 Придбання мінус вибуття невироблених нефінансових активів
- 4.3 Економічне виникнення невироблених активів
- 4.4 Економічне виникнення вироблених активів
- 4.5 Природне зростання невирощених біологічних ресурсів
- 4.6 Економічне зникнення невироблених активів
- 4.7 Втрати внаслідок катастроф
- 4.8 Некомпенсовані конфіскації
- 4.9 Інші зміни в обсязі нефінансових активів, які не належать до

інших категорій

4.10 Інші зміни в обсязі фінансових активів та пасивів, які не належать до інших категорій

4.11 Номінальний холдинговий прибуток/збиток

4.12 Зміни в класифікаціях та структурі

Класифікація балансуєчих статей

Балансуєчі статті є аналітичними побудовами, які використовуються для завершення рахунків за певними групами операцій. Наприклад, у рахунку виробництва балансуєчою статтею є валова додана вартість. Балансуєча стаття потім надходить до наступного рахунку, який фіксує наступну стадію аналізу.

Класифікація балансуєчих статей:

1 Валова додана вартість/ Валовий внутрішній продукт

2 Прибуток

3 Змішаний дохід

4 Підприємницький дохід

5 Сальдо первинних доходів/5 Національний дохід

6 Наявний дохід

7 Скоригований наявний дохід

8 Заощадження

9 Чисте кредитування/чисте запозичення

10 Зміна чистої вартості капіталу

11 Зовнішньоторговельне сальдо товарів та послуг

12 Сальдо за рахунком поточних операцій іншого світу

Чиста вартість капіталу

Чисті фінансові активи

Класифікація активів

Класифікація активів використовується для правильної побудови балансу активів та пасивів. Вона узгоджена із класифікацією фінансових операцій та операцій із накопиченням.

Класифікація активів:

1. Нефінансові активи

1.1 Вироблені активи

1.1.1 Основний капітал

1.1.2 Матеріальні оборотні кошти

1.1.3 Цінності

1.2 Невироблені активи

1.2.1 Матеріальні невикористані активи

1.2.2 Нематеріальні невикористані активи

2. Фінансові активи/пасиви

2.1 Монетарне золото та спеціальні права запозичення (СПЗ)

2.2 Готівкові гроші та депозити

2.3 Цінні папери, окрім акцій

2.4 Позики

2.5 Акції та інші види участі в капіталі

2.6 Страхові технічні резерви

2.7 Інші рахунки дебіторів та кредиторів

3.3 Принципи побудови та зв'язок з бухгалтерським обліком

Принципи побудови СНР-93

1. Відображення господарського кругообороту в трьох аспектах – виробництва, розподілу та кінцевого використання.

2. Групування інституціональних одиниць у сектори економіки.

3. Розмежування між рухом товарів та послуг та потоками доходів (заробітна плата, рентні та процентні доходи, прибуток).
4. Розмежування між потоками і запасами.
5. Розмежування кінцевої і проміжної продукції.

Це розмежування необхідне для визначення результатів економічної діяльності без повторного рахунку. Розмежування продукції на кінцеву і проміжну здійснюється не на основі фізичного змісту продукції, а на основі способу використання.

Кінцева продукція – продукція, призначена для кінцевого споживання, інвестицій або експорту. Проміжна продукція – продукція, яка використовується для виробничого споживання.

6. Розмежування між доходами, отриманими від виробництва та реалізації товарів і послуг, тобто первинними доходами, та доходами, отриманими від перерозподілу.

Цей принцип важливий також для уникнення подвійного рахунку.

7. Розмежування доходів та витрат на поточні та капітальні і відображення їх у різних рахунках.

8. Розмежування податків на продукти та податків на виробництво.

Податки на продукти встановлюють пропорційно вартості або обсягу виробленої та реалізованої продукції (це ПДВ, акцизи, податок з продажу і т. ін.). Інші податки на виробництво встановлюють пропорційно факторам виробництва (податок на землю, будівлі, основний капітал, фонди заробітної плати).

СНР розглядає субсидії як від'ємні податки. Їх також поділяють на субсидії на продукти та інші субсидії на виробництво. Субсидії на продукти встановлюють пропорційно обсягам вироблених і розподілених продуктів. Інші субсидії на виробництво розподіляють пропорційно факторам виробництва, використання яких субсидують.

СНР також базується на принципі подвійного запису, в якому позначається, що кожна операція має платника та одержувача і показується в реальному (ресурсному) та фінансовому аспектах.

СНР побудована на кількох засадних принципах, які забезпечують системне, компактне та уніфіковане подання соціально-економічної інформації:

- кожна операція фіксується двічі. Якщо в операції беруть участь дві інституційні одиниці, то її записують чотири рази.
- операції відображуються на рахунках обох інституційних одиниць одночасно (за методом нарахування).
- кожна операція фіксується на всіх рахунках за однією вартістю (фактичною).
- агрегування даних на високому рівні виконується за принципом консолідації (виключення операцій між одиницями однієї групи, а також виключення взаємних фінансових активів та пасивів).
- для компактного подання даних в СНР використовується принцип сальдування (метод заліку), наприклад: податки за виключенням субсидій.

Побудова національних рахунків через просте агрегування даних бухгалтерського обліку є неможливою.

До річного результату виробництва СНР не включає:

- результати природного приросту рослин і тварин, якщо цей приріст здійснюється без участі людської діяльності;
- зростання вартості активів, зумовленого інфляційними чинниками і т. ін.

Методологія складання, принципи ведення, оцінка, цілі та завдання бухгалтерських і національних рахунків мають спільне і водночас значно різняться.

Кожної стадії процесу відтворення відповідає спеціальний рахунок або група рахунків.

Рахунок являє собою таблицю, що включає 2 сукупності показників, які характеризують ресурси і їхнє використання.

У кожному рахунку дотримується рівність між обсягом ресурсів і їх використанням, яке, як правило, досягається за допомогою балансуючої статті.

Балансуючі статті мають самостійне значення, але в той же час служать для зв'язування рахунків у єдину систему.

Складання основних рахунків СНР які послідовно відбивають рух фінансових потоків і вартості товарів і послуг через усі стадії відтворювального циклу, завершується розробкою балансових таблиць (балансів), що характеризують наявність національного багатства на початок і кінець періоду і його зміну протягом даного періоду.

У бухгалтерському обліку застосовується принцип історичної собівартості, згідно з яким пріоритетною є оцінка активів, виходячи з фактично зроблених витрат на їх виробництво та придбання. Отже, вони обліковуються за первинною вартістю до моменту списання або використання незалежно від того, як давно ці витрати мали місце.

Водночас у СНР застосовується поняття оцінювання витрат за втраченою вигодою відповідно до визначення, загальноновживаного в економіці.

На відміну від витрат на придбання активу, зроблених у певний момент у минулому, утрачену вигоду обчислюють на момент використання активу або ресурсу. На практиці обліку витрат за втраченою вигодою найближче відповідає облік за поточною вартістю, коли активи, що використовуються у виробництві, оцінюються за їхніми фактичними або можливими поточними ринковими цінами на момент здійснення виробництва. Облік за поточною вартістю іноді називають обліком за вартістю заміщення, хоча при цьому може і не бути наміру фактично замінити певний актив після його використання.

За умов стійкої (навіть помірної) інфляції використання початкової вартості призводить до недооцінки втраченої вигоди, а тому прибуток, розрахований на підставі початкової вартості, може набагато перевищувати прибуток і прирівняні до нього доходи, що визначаються в СНР. Через систематичну недооцінку витрат облік прибутків на основі первинної вартості може давати неправильне уявлення про рентабельність відповідних виробничих

процесів. Наслідком можуть стати помилкові рішення як на мікроекономічному, так і на макроекономічному рівні.

Облік за поточною вартістю використовується для всіх рахунків, балансів активів і пасивів, а також відповідних балансуєчих статей СНР. Один із засадних принципів вимірювання валової доданої вартості і ВВП полягає в тому, що випуск продукції та проміжне споживання оцінюються за цінами, що є поточними на момент здійснення виробництва. З цього випливає, що активи, які вилучаються виробниками із запасів, треба оцінювати за цінами, що діють на момент вилучення цих активів, а не на момент їхнього надходження в запаси (у складі яких їх обліковують на бухгалтерських рахунках). Проте цей метод обліку зміни запасів матеріальних оборотних засобів, як правило, не використовується в бухгалтерському обліку, бо іноді його використання може призводити до надто негативних результатів, особливо коли коливання рівня запасів матеріальних оборотних коштів відбувається за умов постійного зростання цін.

В аналогічний спосіб споживання основного капіталу розраховується в СНР на основі показника втраченої вигоди використання активів за оцінкою на момент їхнього використання, а не на основі цін, за якими дані активи були придбані. За стійкої інфляції споживання основного капіталу може набагато перевищувати амортизацію за первинною вартістю, навіть якщо терміни служби активів, а також норми їхнього фізичного зносу і морального старіння є однаковими в СНР і бухгалтерському обліку. Щоб уникнути плутанини, на відміну від терміна «амортизація», застосовуваного в бухгалтерському обліку, система національних рахунків користується терміном «споживання основного капіталу».

СНР методологічно й інформаційно пов'язана з іншими розділами соціально-економічної статистики. Методологія побудови СНС визначає, зокрема, методологію розрахунку показників статистики фінансів. У той же час дані статистики фінансів використовуються в розрахунках показників СНР.

3.4 Загальна характеристика рахунків

Основним методологічним прийомом до опису державної економіки є застосування способів бухгалтерського обліку (системи рахунків із прямою кореспонденцією за принципом подвійного запису бухгалтерського балансу). Застосування принципу подвійного запису до системи народногосподарських характеристик надає СНР принципову якість - здатність кількісно відбивати не статистичні величини, а процес, що відбувається в рамках економічного обороту. Послідовність поширення СНР визначається стадіями відтворювального циклу. Базою служить господарський кругообіг, забезпечення замкнутості системи на базі твердого зв'язування характеристик, що припускають балансову рівність сукупних доходів і витрат по секторах і господарству в цілому. Логіка державного рахівництва полягає, по-перше, у тому, що весь процес публічного відтворення можливо представлений як сукупність господарських операцій економічних агентів; по-друге, будь-яка операція відбивається на рахунках контрагентів як процеси поповнення їх ресурсів або їх використання. Рахунки являють собою систему тому, що вони, по-перше, з'єднані між собою; по-друге, орієнтовані на досягнення єдиної мети; у третій, побудовані по одному методологічному принципу; у четвертих, вони містять систему взаємозалежних характеристик, що обчислені за єдиними методологічними основами. Головні принципи складання державних рахунків наступні: - рахунки мають Т-образну форму, складаються з двох частин розділів. При цьому ресурси (по складових їхніх компонентах) відбиваються із правої сторони - колонка «Ресурси» а їх впровадження відбивається в лівій частині - колонка «Використання». Принципове виділити, що в кожному рахунку сума записів, що відносяться до ресурсів, дорівнює сумі записів, що відносяться до використання. У СНР існує чітка класифікація рахунків. Це забезпечує додатковий контроль вірогідності відбивання в рахунках інформації, погоджує рахунки.

Розрізняють наступні групи рахунків: рахунки для секторів економіки; рахунки для галузей економіки; рахунки для окремих економічних операцій; рахунки для економіки в цілому (консолідовані рахунки). Рахунки для секторів економіки у свою чергу розділяються на наступні групи: поточні рахунки; рахунки нагромадження; баланси активів і пасивів.

Характеристики в рахунку являють собою операції. Будь-яка операція - це вартісний потік меж інституціональними одиницями. Економічні операції, які узгодженні з різними стадіями процесу відтворення, можуть бути операціями виробничими, обмінними, або операціями вживання й заощадження. В узгодженні із принципом подвійного запису прийнятим у системі, підсумки операцій на кожній стороні рахунку балансуються або по визначенню, або за допомогою балансуєної статті, яка сама по собі принципова в економічному аналізі й служить для переходу до наступного рахунку. Балансуючі статті рахунків, що забезпечують баланс (рівність) правої і лівої частин рахунку розраховується як різниця між розмірами ресурсів і їх впровадженням. Рахунки є реєстрацією всіх економічних потоків у формі балансів. З їхньою допомогою характеризується діяльність економічних агентів системи по здійсненню операцій. Тому вся фінансова діяльність відбивається в рахунках операцій і в рахунках агентів. Рахунки агентів фіксують діяльність певної їхньої категорії й групує всі види економічних операцій, у яких агенти сприймали роль. Тому вся фінансова діяльність відбивається в рахунках операцій і в рахунках агентів. Єдність принципів складання всіх рахунків економіки проявляється в наявності системи взаємозалежних класифікацій і головних структурних частин СНС: економічних операцій, господарських одиниць і інше, що забезпечує зведену кількісну характеристику різних економічних дій.

Контроль засвоєння знань

1. У чому роль класифікацій?
2. Які функції виконують класифікації в системі національних рахунків?
3. Наведіть приклади міжнародних стандартних класифікацій, які є частиною системи національних рахунків.
4. Що є метою створення класифікації інституційних секторів?
5. Які існують інституційні сектори економіки і в чому полягають їхні функції?
6. Назвіть види інституційних одиниць, які відповідають кожному сектору економіки.
7. Які види операцій відображені у класифікації операцій та інших потоків?
8. Для чого використовують класифікацію балансуючих статей?
9. Що є метою створення класифікації активів?
10. Які види активів представлені в класифікації активів?
11. Які основні категорії застосовуються в Системі національних рахунків?
12. У чому сутність найважливіших класифікацій СНР? Яким є їхнє призначення?
13. За якими ознаками відбувається групування інституційних одиниць по секторах економіки в Системі?
14. Які основні принципи побудови Системи національних рахунків?
15. У чому сутність принципу консолідації та які особливості застосування його в СНР?
16. Який взаємозв'язок існує між основними видами цін в СНР?
17. Що означає валова та чиста основа розрахунку показників в СНР?
18. У чому полягають особливості матричної форми опису взаємозв'язків між основними розділами та показниками СНР?

ТЕМА 4 ПОТОЧНІ РАХУНКИ

Випуск - це вартість товарів і послуг, що є результатом виробничої діяльності одиниць - резидентів у звітному періоді.

Проміжне споживання містить витрати на товари та послуги, які використані інституційними одиницями для виробничих потреб.

Валова додана вартість (ВДВ) розраховується як різниця між випуском та проміжним споживанням.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) визначається як сума валових доданих вартостей галузей економіки і податків на продукти за виключенням субсидій на продукти.

Податки на продукти включають податки, величина яких безпосередньо залежить від кількості чи вартості товарів і послуг, вироблених, реалізованих або імпортованих виробничою одиницею - резидентом.

Субсидії на продукти - це відшкодування з державного бюджету підприємствам у порядку державного регулювання цін на сільськогосподарську та іншу продукцію, для покриття поточних збитків підприємств, поліпшення їх фінансового становища шляхом поповнення оборотних коштів або компенсації окремих витрат.

Оплата праці найманих працівників - це винагорода в грошовій або натуральній формі, яка має бути виплачена роботодавцем найманому працівникові за роботу, виконану ним у звітному періоді, незалежно від того, є цей працівник резидентом чи не резидентом. Оплата праці обчислюється на підставі нарахованих сум і містить фактичні та умовні внески на соціальне страхування.

Інші податки, пов'язані з виробництвом, включають платежі підприємств і організацій до Державного та місцевих бюджетів, державних цільових та позабюджетних фондів у зв'язку з використанням ресурсів та одержанням дозволів на специфічні види діяльності.

До інших субсидій, пов'язаних з виробництвом, належать ті, що надаються для здійснення певної економічної та соціальної політики щодо використання ресурсів.

Валовий (чистий) прибуток - показник, що характеризує перевищення доходів над витратами, які підприємства мають у результаті.

Податки на виробництво та імпорту включають податки на продукти та інші податки, пов'язані з виробництвом, а субсидії на виробництво та імпорту - субсидії на продукти та інші субсидії, пов'язані з виробництвом.

Доход від власності включає такі його види, які одержують або сплачують інституційні одиниці у зв'язку з наданням у користування фінансових і матеріальних невироблених активів.

Коригування на оплату послуг фінансових посередників здійснюється у зв'язку з тим, що оплата послуг фінансових посередників не розподіляється між користувачами, а враховується як проміжне споживання умовної одиниці.

Валовий національний дохід (ВНД) відрізняється від валового внутрішнього продукту на величину первинного доходу, одержаного від нерезидентів, за виключенням первинного доходу, переданого нерезидентам.

Трансферт - це операція, під час якої одна інституційна одиниця надає іншій одиниці товар, послугу або актив, не отримуючи натомість будь-якого вартісного еквіваленту у вигляді іншого товару, послуги або активу.

Капітальні трансферти пов'язані з передачею права власності на актив або з придбанням і вибуттям активів.

Наявний дохід - це величина доходу, яким володіє інституційна одиниця для фінансування витрат на кінцеве споживання та заощадження.

Соціальні трансферти в натурі складаються з товарів і послуг індивідуального призначення, які надають домашнім господарствам інституційні сектори загального державного управління і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Валовий скоригований наявний дохід відрізняється від валового наявного доходу тим, що індивідуальні споживчі витрати інституційних секторів

загального державного управління та НКООДГ перерозподіляються на користь домашніх господарств, збільшуючи їх ресурси.

Кінцеве споживання товарів і послуг складається з витрат домашніх господарств на власне кінцеве споживання, витрат державних закладів для задоволення індивідуальних та колективних потреб суспільства, а також витрат на індивідуальне кінцеве споживання некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Валове нагромадження розраховується як сума валового нагромадження основного капіталу, зміни запасів матеріальних оборотних коштів та придбання за виключенням вибуття цінностей.

Сальдо експорту-імпорту товарів і послуг визначається як різниця між експортом та імпортом товарів і послуг.

Кінцеві споживчі витрати являють собою витрати інституційних одиниць економіки на придбання товарів і послуг, які використовуються безпосередньо для задоволення поточних індивідуальних та колективних потреб. Вони відображують, яким чином домашні господарства, організації сектору загального державного управління і НКООДГ використовують наявний доход для придбання споживчих товарів та послуг

Заощадження становить ту частину наявного доходу інституційної одиниці, яка не була використана на кінцеве споживання товарів та послуг.

4.1 Показники, структура і методика розробки рахунку виробництва

Рахунок виробництва є першим у переліку рахунків поточних операцій, і методологія його побудови у значній мірі впливає на методологію усіх наступних рахунків.

При визначенні показників рахунку виробництва застосовуються Класифікація інституційних секторів економіки та Класифікація видів економічної діяльності.

Рахунок виробництва відображає операції, які відносяться безпосередньо до процесу виробництва. Він складається для економіки в цілому, інституційних секторів і, при необхідності, для видів економічної діяльності.

У ресурсній частині рахунку виробництва показується випуск (виробництво) товарів та послуг. У розділі використання відображається проміжне споживання товарів та послуг і балансує стаття - валова додана вартість (ВДВ), яка визначається як різниця між випуском і проміжним споживанням (табл.4).

Таблиця 4 – Схема рахунку виробництва інституційних секторів

Ресурси
Випуск (в основних цінах)
Усього
Використання
Проміжне споживання <i>Валова додана вартість</i>
Усього
Споживання основного капіталу
Чиста додана вартість

Випуск товарів та послуг визначається вартістю продукції, яка, є результатом виробничої діяльності господарюючих одиниць-резидентів у звітному періоді.

До випуску включаються:

- усі товари, незалежно від їхнього використання (як товари, надані іншим одиницям, котрі їх не виробляють, так і товари, вироблені для власного кінцевого споживання або нагромадження, включаючи приріст запасів матеріальних оборотних коштів у виробника);
- послуги, надані іншим інституційним одиницям, зокрема, неринкові послуги органів державного управління і некомерційних організацій;

- побутові і домашні послуги (приготування їжі, прибирання, догляд за дітьми тощо), які надаються домашнім господарствам найманою домашньою прислугою;

- умовно обчислена вартість проживання у власному житлі.

У системі національних рахунків розрізняють два типи випуску - ринковий і неринковий.

Ринковий випуск здійснюється у секторі нефінансових корпорацій, фінансових корпорацій та секторі домашніх господарств (крім виробництва товарів та послуг для власного кінцевого використання і умовно обчисленої вартості послуг по проживанню у власному житлі).

Неринковий випуск є характерним для секторів загального державного управління, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, та сектору домашніх господарств в частині виробництва товарів і послуг для власного кінцевого використання. Неринковий випуск оцінюється переважно за сумою поточних витрат на виробництво товарів та послуг.

Поточні витрати на виробництво включають матеріальні витрати, оплату послуг сторонніх організацій, оплату праці найманих працівників (включаючи фактичні та умовно обчислені внески роботодавців на соціальне страхування), інші податки (за виключенням субсидій), пов'язані з виробництвом, споживання основного капіталу.

Для оцінки випуску товарів та послуг за видами економічної діяльності використовуються основні ціни, тобто вартість, яку виробник отримує за одиницю товару чи послуги, за виключенням будь-яких податків на продукти і включаючи субсидії на продукти (крім субсидій на імпорт).

Ринкові ціни застосовуються для оцінки випуску товарів та послуг в цілому по економіці. Вони включають податки на продукти за виключенням субсидій на продукти.

Проміжне споживання відображає вартість товарів і послуг, використаних у процесі виробництва (за винятком основних засобів, використання яких враховується як споживання основного капіталу).

Проміжне споживання включає такі елементи:

- а) матеріальні витрати;
- б) оплату послуг (включаючи витрати на відрядження в частині оплати проїзду та послуг готелів).

До складу матеріальних витрат включається вартість витрачених у виробництві: сировини і матеріалів, напівфабрикатів та комплектуючих, палива і електроенергії, будівельних матеріалів, запасних частин, тари і тарних матеріалів, інших матеріальних витрат.

Не включаються до матеріальних витрат вартість товарів, придбаних для перепродажу, та вартість покупних матеріалів (електроенергії, газу, нафтопродуктів тощо), які реалізуються без додаткової обробки на даному підприємстві.

Оплата послуг включає: послуги транспорту (вантажного і пасажирського), послуги пошти і зв'язку, діяльність у сфері інформатизації, послуги освіти тощо. Поряд з прямою оплатою фінансових послуг проміжне споживання включає оплату послуг фінансових посередників.

Товари і послуги, призначені для проміжного споживання, оцінюються в цінах споживачів. Ціни споживачів включають основну ціну товару чи послуги, торгово-транспортну націнку, податки на продукти, крім ПДВ, включаючи податки на імпорт (за виключенням субсидій на продукти, у тому числі субсидій на імпорт), невідрахований ПДВ, сплачений покупцем (при його наявності (стосується сум ПДВ, сплачених по товарах (роботах, послугах), які використовуються для виробництва продукції, звільненої від сплати ПДВ відповідно до законодавства або для потреб невиробничої сфери).

Проміжне споживання товарів потрібно оцінювати за цінами, які існують на момент їх споживання в процесі виробництва, а не в момент придбання товарів. Тому здійснюється коригування обсягів проміжного споживання на зміну вартості виробничих запасів (холдинговий прибуток по виробничих запасах).

Валова додана вартість (ВДВ) включає первинні доходи, що створюються учасниками виробництва. За інституційними секторами (видами економічної діяльності) вона розраховується як різниця між випуском та проміжним споживанням:

Схема рахунку виробництва для економіки в цілому наведена у таблиці 5.

Таблиця 5 – Схема рахунку виробництва для економіки в цілому

Ресурси
Випуск (в основних цінах) Податки за виключенням субсидій на продукти
Усього
Використання
Проміжне споживання <i>Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)</i>
Усього
Споживання основного капіталу
Чистий внутрішній продукт

На рівні економіки в цілому балансуючою статтею рахунку виробництва виступає валовий внутрішній продукт. При обчисленні ВВП сума валової доданої вартості секторів (видів економічної діяльності) зменшується на суму послуг фінансових посередників, яка відноситься до проміжного споживання умовної одиниці і не розподіляється за інституційними секторами (видами економічної діяльності), та збільшується на величину податків на продукти за виключенням субсидій на продукти. Починаючи з 2001 року розрахунки валової доданої вартості здійснюються за видами економічної діяльності.

Додана вартість вимірюється як на валовій основі (включаючи споживання основного капіталу), так і на чистій основі (за виключенням споживання основного капіталу). Відповідно чистий внутрішній продукт (ЧВП) розраховується на основі ВВП за виключенням споживання основного капіталу.

Споживання основного капіталу - це зменшення вартості основного капіталу, який використовується у виробництві протягом звітного періоду, в результаті його фізичного та морального зносу і випадкових пошкоджень.

До складу споживання основного капіталу входять:

- амортизація основних засобів та її дооцінка до рівня цін, які діють на момент здійснення операцій;
- втрати від падежу дорослої продуктивної худоби.

Не включається вартість основного капіталу, зруйнованого в результаті військових дій або виняткових подій, таких як великі стихійні лиха.

Податки на продукти - це податки, які справляються пропорційно кількості або вартості товарів і послуг. Вони сплачуються на момент їхнього виробництва, реалізації або імпорту.

До них відносяться:

- податок на додану вартість (ПДВ) із вироблених в Україні та ввезених на її територію товарів (робіт, послуг);
- акцизний збір із вироблених в Україні та ввезених на територію України товарів;
- плата за придбання спеціального торгового патенту на здійсненні торговельної діяльності та діяльності з надання побутових послуг;
- ввізне та вивізне мито;
- податок з реклами;
- єдиний податок на підприємницьку діяльність з юридичних та фізичних осіб (50%);
- збір на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства;
- митні збори;
- збори за послуги, пов'язані з охороною прав на інтелектуальну власність;
- відрахування від плати за транзит природного газу через територію України;
- відрахування від надходжень за транспортування нафти магістральними нафтопроводами;
- відрахування від плати за транспортування аміаку через територію України;

- надходження від збору за проведення гастрольних заходів;
- кошти, нараховані у складі ціни продажу електричної енергії, що продається виробниками на оптовому ринку України.

Субсидії на продукти - це субсидії, які надаються пропорційно кількості або вартості товарів та послуг, вироблених, реалізованих або імпортованих резидентами.

Субсидії на продукти включають регулярні відшкодування підприємствам із державного бюджету постійних збитків, які виникають в результаті того, що продажна ціна на вироблену продукцію встановлюється нижче середніх витрат виробництва. До них відносяться, наприклад, дотації із державного бюджету підприємствам промисловості, сільського господарства, житлового господарства, міського транспорту тощо.

Перелік податків та субсидій на продукти залежить від чинного законодавства і може щорічно змінюватись.

Розрахунок податків на продукти виконується з використанням даних Звітів про виконання державного та місцевих бюджетів по доходах з урахуванням зміни заборгованості по виплатах у звітному періоді порівняно з попереднім. Субсидії на продукти визначаються на основі даних про витрати бюджету. Податки і субсидії на продукти відображаються загальною сумою в цілому по економіці в цілому без розподілу за видами економічної діяльності.

Чисті податки на продукти визначаються як різниця між податками та субсидіями на продукти.

До валової доданої вартості та валового внутрішнього продукту входить споживання основного капіталу. За виключенням споживання основного капіталу ці агрегати мають назву чистої доданої вартості та чистого внутрішнього продукту.

4.2 Показники, структура і методика розробки рахунку утворення доходу

Рахунки доходів є центральними в СНР, саме вони зв'язують результат виробництва продукції і послуг із формуванням доходів і утворенням капіталу, зі зміною фінансових активів і пасивів, із нагромадженням національного багатства.

Відповідно до нової СНР-93 дохід визначають як максимальну суму, що її можна витратити на споживання протягом певного періоду з одночасним збереженням протягом цього періоду початкового капіталу.

У СНР застосовуються різноманітні показники доходів. Більшу їх частину розраховують на валовій і чистій основі. За цими показниками можна обчислити дохід у момент утворення, зміни його після платежів або одержання трансфертів.

Доходи постійно перебувають в обороті: вони беруть участь у платежах, трансформуються в активи, у товарно-матеріальні цінності, споживаються. Стадії утворення та використання доходів мають бути відображені на відповідних рахунках.

Першою стадією руху доходів є їх утворення в процесі виробництва продуктів і послуг, формування валового і чистого доходу. Доходи, що утворилися на стадії первинного розподілу, є первинними. З них підприємці виплачують податки на виробництво і продукти, оплачують працю і виплачують винагороду за надані ресурси — фактори виробництва. Доходи на цій стадії трансформуються в заробітну плату, відсотки, ренту, нерозподілений дохід корпорацій. Далі в процесі перерозподілу з доходів вираховують платежі у фонди соціального страхування, виплачують податки на доходи, перерозподіляють частину доходів у вигляді різноманітних трансфертів підприємствам, населенню, витрат на закупівлю продуктів, причому не тільки населенням, а й органами державного управління та некомерційними організаціями. Процес перерозподілу доходів здійснюється здебільшого

державою через виплати й одержання обов'язкових і добровільних платежів, через систему цін, безпосередню передачу засобів від одного суб'єкта господарювання іншому.

На другій стадії вторинного розподілу доходів закінчується формування наявних доходів.

На третій стадії наявний дохід розподіляється на кінцеве споживання та заощадження.

Первинні доходи можна згрупувати в такий спосіб:

I. Доходи від виробничої діяльності: оплата праці найманих робітників; податки на виробництво та імпорту; прибуток і змішані доходи.

II. Доходи від власності: дохід від власності держателів страхових полісів; дивіденди; відсотки; розподілений дохід підприємств (корпорацій); реінвестовані надходження від прямих іноземних інвестицій; оренда.

Рахунок утворення доходів належить до рахунків потоків і складається як для економіки в цілому, окремих секторів, так і за галузями. Він відображує використання валового внутрішнього продукту (у секторах і галузях — валової доданої вартості) на виплату первинних доходів (без доходів від власності) інституційними одиницями-резидентами (корпораціями, установами та організаціями, а також домашніми господарствами, які є власниками некорпоративних підприємств) виробникам матеріальних благ та послуг. На цьому рахунку відображуються доходи від виробничої діяльності, що нараховуються резидентам та нерезидентам, а не отримані ними первинні доходи.

На рахунку утворення доходів доходи від власності не відображаються.

Ресурсна частина рахунка утворення доходу складається з валового внутрішнього продукту в ринкових цінах і субсидій на виробництво та імпорту, а використання включає елементи первинного розподілу валового внутрішнього продукту: оплату праці найманих робітників, податки та субсидії на виробництво та імпорту та прибуток (табл. 6).

Таблиця 6 – Схема рахунку утворення доходу інституційних секторів

Ресурси
Валова додана вартість
Усього
Використання
Оплата праці найманих працівників
Інші податки, пов'язані з виробництвом
Інші субсидії, пов'язані з виробництвом
<i>Валовий прибуток, змішаний дохід</i>
Усього
Споживання основного капіталу
Чистий прибуток, змішаний дохід

Рахунок утворення доходів доповнює інформацію рахунка виробництва. Він дає можливість проаналізувати рівень оплати праці в галузях і секторах економіки. Дані цього рахунка дають також змогу пов'язати доходи з результатами діяльності, яких досягли у секторах та галузях, розрахувати показники доходів і доданої вартості на одного зайнятого.

Заробітна плата в підприємствах і організаціях усіх організаційних форм щодо економіки в цілому і за галузями визначається підсумовуванням таких складових:

- 1) фонд заробітної плати працівників облікового складу в грошовій натуральній формі;
- 2) виплати, які не входять до фонду заробітної плати працівників облікового складу, але в СНР відносяться до заробітної плати;
- 3) виплати, які в СНР не відносяться до заробітної плати, але враховуються у фонді заробітної плати працівників облікового складу;
- 4) заробітна плата, яку недовраховано за звітами статистики праці.

Фонд заробітної плати працівників облікового складу в цілому щодо економіки і за галузями визначається на основі даних форми № 1-ПВ «Звіт з праці».

Рахунок утворення доходів складається не тільки за секторами та галузями, а й для економіки в цілому (табл. 7). В ресурсній частині для секторів та галузей записується валова додана вартість, а на рівні економіки в цілому — ВВП, який переносять з рахунка виробництва.

Таблиця 7 – Схема рахунку утворення доходу економіки в цілому

Ресурси
Валовий внутрішній продукт (у ринкових цінах)
Усього
Використання
Оплата праці найманих працівників
Податки на виробництво та імпорт
Субсидії на виробництво та імпорт
<i>Валовий прибуток, змішаний дохід</i>
Усього
Споживання основного капіталу
Чистий прибуток, змішаний дохід

Рахунок утворення доходів відображає розподільні операції, безпосередньо пов'язані з процесом виробництва.

Дані цього рахунка дають можливість визначити рівні оплати праці, пов'язати доходи з досягнутими результатами діяльності — виробленим валовим внутрішнім продуктом. Використовуючи дані про чисельність зайнятих в економіці, можна розрахувати продуктивність праці на одного зайнятого і порівняти її рівень з доходами.

4.3 Показники, структура і методика розробки рахунку розподілу первинного доходу

Метою складання рахунку розподілу первинного доходу є здійснення оцінки обсягу та складу валового національного доходу країни. Крім того, розробка рахунку розподілу первинного доходу надає можливість проаналізувати його структуру для суб'єктів економіки, зокрема визначити вид доходу (пов'язаного з виробництвом або володінням активами), який є основним джерелом фінансування діяльності певного інституційного сектору економіки.

Рахунок розподілу первинного доходу є другою складовою частиною рахунків первинного розподілу доходу, який показує розподіл первинного доходу, одержаного резидентами від виробничої діяльності або володіння активами, між інституційними одиницями або секторами. Якщо в рахунку утворення доходу показується виплата первинного доходу виробниками-резидентами учасникам виробництва (крім доходу від власності), то у рахунку розподілу первинного доходу відображаються подальші процеси, які відносяться до первинного розподілу доходу - одержання первинного доходу учасниками виробництва (резидентами), а також одержання та виплата ними доходу від власності.

Рахунок розподілу первинного доходу характеризує, насамперед, діяльність інституційних секторів - резидентів, які виступають не виробниками, а одержувачами первинного доходу, і тому складається для інституційних секторів (табл. 8) та по економіці в цілому (табл. 9).

В ресурсній частині рахунку показуються первинні доходи, які надходять резидентам від резидентів та від інших країн світу, а також коригування на оплату послуг фінансових посередників.

У витратній частині рахунку розподілу первинного доходу відображаються доходи від власності, які виплачуються резидентами резидентам та іншим країнам світу, і балансує стаття для інституційних секторів - валове сальдо первинних доходів, а для економіки в цілому - валовий національний дохід.

Основними видами первинного доходу є доходи від виробництва та доходи від власності.

Таблиця 8 – Схема рахунку розподілу первинного доходу інституційних секторів

Ресурси
Валовий прибуток, змішаний дохід
Оплата праці найманих працівників
Податки на виробництво та імпорту на продукти
інші, пов'язані з виробництвом
Субсидії на виробництво та імпорту на продукти
інші, пов'язані з виробництвом
Доход від власності (одержаний)
Коригування на оплату послуг фінансових посередників
Усього
Використання
Доход від власності (сплачений)
<i>Валове сальдо первинних доходів</i>
Усього
Споживання основного капіталу
Чисте сальдо первинних доходів

Доходи від виробництва - це доходи, які одержують інституційні одиниці-резиденти в результаті безпосередньої участі у процесі виробництва у вигляді оплати праці, прибутку або змішаного доходу, а також доходи держави від оподаткування виробництва та імпорту.

Доходи від виробництва, які одержують резиденти, визначаються за такою схемою:

доходи від виробництва, які виплачуються виробниками-резидентами усім учасникам виробництва - резидентам та нерезидентам (рахунок утворення доходу для секторів внутрішньої економіки, розділ "Використання");

мінус доходи від виробництва, які виплачуються виробниками-резидентами нерезидентам (рахунок розподілу первинного доходу та поточних трансфертів для іншого світу, розділ «Ресурси»);

плюс доходи від виробництва, які одержують резиденти від нерезидентів (рахунок розподілу первинного доходу та поточних трансфертів для іншого світу, розділ «Використання»).

Доходи від виробництва, які одержують резиденти, показуються в ресурсах рахунку розподілу первинного доходу по відповідних секторах-одержувачах:

- оплата праці найманих працівників і змішані доходи - в секторі домашніх господарств;

- прибуток (змішаний дохід) - у всіх секторах;

- податки на виробництво та імпорт - в секторі загального державного управління;

- субсидії на виробництво та імпорт - в секторі загального державного управління як від'ємна величина, яка зменшує ресурси цього сектору.

Доходи від власності - це первинні доходи, які одержують власники фінансових активів і матеріальних невироблених активів (землі, запасів корисних копалин тощо) від надання їх у користування іншим інституційним одиницям. Вони включають:

- проценти, дивіденди та аналогічні доходи, які одержують власники фінансових активів;

- ренту, яку одержують власники землі, надр та інших матеріальних невироблених активів від здачі їх в оренду іншим інституційним одиницям.

До доходів від власності не відносяться:

- орендна плата за користування виробленими активами (будівлями, спорудами, машинами та обладнанням), яка розглядається як оплата послуг і враховується в проміжному або кінцевому споживанні;

- плата за нематеріальні невироблені активи (патенти, ліцензії, ноу-хау тощо), що відображається в рахунку інших змін в обсязі активів.

В рахунку розподілу первинного доходу доходи від власності повинні визначатися на підставі нарахованих сум, тобто таких, що підлягають сплаті позичальником кредитору за звітний період.

В рахунку розподілу первинного доходу за інституційними секторами показуються доходи від власності, одержані одними секторами внутрішньої економіки від інших секторів-резидентів та від іншого світу, і доходи від власності, передані інституційними секторами внутрішньої економіки іншим секторам-резидентам та іншому світу.

В рахунку розподілу первинного доходу, як і в рахунках виробництва та утворення доходу, відображається коригування на оплату послуг фінансових посередників. Це коригування здійснюється у зв'язку з тим, що оплата послуг фінансових посередників не розподіляється між користувачами, а враховується як проміжне споживання умовної одиниці.

У графі «Оплата послуг фінансових посередників» по рядку «Валовий прибуток, змішаний доход» показується величина цих послуг з від'ємним знаком, яка переноситься із рахунку утворення доходу. У тій же графі по рядку «Коригування на оплату послуг фінансових посередників» ця ж величина показується з позитивним знаком. У тому ж рядку, але в графі «Фінансові корпорації» ця величина показується знову з від'ємним знаком, зменшуючи тим самим ресурси цього сектору. В підсумку ці дані погашають один одного. Балансуюча стаття рахунку розподілу первинного доходу - сальдо первинного доходу - визначається як різниця між всіма первинними доходами, які одержує і сплачує інституційна одиниця або сектор.

Сальдо первинного доходу складається по інституційних секторах неоднаково, оскільки кожний сектор одержує різні види первинного доходу:

- для секторів нефінансових та фінансових корпорацій визначається як сума прибутку і різниці між одержаними і сплаченими доходами від власності;
- для сектору загального державного управління складається з податків (без урахування субсидій) на виробництво та імпорт і різниці між одержаними

та сплаченими доходами від власності. До нього може входити також сума прибутку некорпоративних підприємств, що належать державі;

- для сектору домашніх господарств включає оплату праці найманих працівників, змішаний дохід і різницю між одержаними та сплаченими доходами від власності;

- для сектору некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, розраховується як різниця між одержаними і сплаченими доходами від власності, а також прибутку некорпоративних підприємств, які належать до цього сектору.

Таблиця 9 – Схема рахунку розподілу первинного доходу економіки в цілому

Ресурси
Валовий прибуток, змішаний дохід
Оплата праці найманих працівників
Податки на виробництво та імпорт на продукти
інші, пов'язані з виробництвом
Субсидії на виробництво та імпорт на продукти
інші, пов'язані з виробництвом
Доход від власності, одержаний від інших країн
Усього
Використання
Доход від власності, сплачений іншим країнам
<i>Валовий національний дохід</i>
Усього
Споживання основного капіталу
Чистий національний дохід

Первинний дохід, який реєструється в цьому рахунку, охоплює первинний дохід, одержаний резидентами як в результаті участі у виробництві

валового внутрішнього продукту (ВВП) певної країни, так і в результаті прямої або побічної участі у виробництві ВВП інших країн. З другого боку, первинний дохід нерезидентів від прямої або побічної участі у виробництві ВВП певної країни не підлягає відображенню в даному рахунку, а показується у рахунку первинного доходу та поточних трансфертів інших країн світу.

В рахунку розподілу первинного доходу на рівні економіки в цілому показується тільки розподіл доходів від власності між внутрішньою економікою та іншим світом: доходи від власності, одержані від іншого світу, і доходи від власності, передані іншому світу.

Сальдо одержаних та переданих доходів від власності як сума відповідних операцій усіх інституційних секторів внутрішньої економіки повинно дорівнювати сальдо доходів від власності, одержаних від іншого світу і переданих йому, в рахунку розподілу первинного доходу для економіки в цілому. Крім того, воно повинно дорівнювати по величині (але з протилежним знаком) сальдо доходів від власності, одержаних іншим світом і переданих ним, в рахунку первинного доходу та поточних трансфертів іншого світу.

На рівні економіки в цілому балансує стаття називається валовим національним доходом (ВНД). ВНД - це сума сальдо первинного доходу, одержаного інституційними одиницями-резидентами, з урахуванням сальдо первинного доходу, одержаного від іншого світу. ВНД відрізняється від валового внутрішнього продукту на величину первинного доходу, одержаного від нерезидентів, за виключенням первинного доходу, переданого нерезидентам. Різниця між сумою первинного доходу, одержаного від нерезидентів і переданого їм, являє собою сальдо первинного доходу, одержаного від іншого світу.

Сальдо первинного доходу, що визначено на чистій основі, тобто без урахування споживання основного капіталу, - це чистий національний дохід.

Для складання рахунку розподілу первинного доходу використовуються дані статистичної та фінансової звітності підприємств, фінансових установ,

бюджетних і громадських організацій, Пенсійного фонду, фондів соціального страхування тощо.

4.4 Показники, структура і методика розробки рахунку вторинного розподілу доходів

Метою складання рахунку вторинного розподілу доходів є здійснення оцінки обсягу та складу наявного доходу економіки країни та її інституційних секторів.

Розробка рахунку вторинного розподілу доходу надає можливість простежити, як за допомогою отримання (виплати) поточних трансфертів (за виключенням трансфертів в натуральній формі) формується наявний дохід за суб'єктами економічної діяльності.

Рахунок вторинного розподілу доходу відображує перерозподіл доходу через поточні трансферти в грошовій формі як усередині країни, так і з «іншим світом». Цей рахунок показує, як сальдо первинних доходів економіки (інституційних одиниць, секторів) трансформується в їх наявний дохід за допомогою одержання і виплати поточних трансфертів, за винятком трансфертів в натуральній формі. В рахунку відображується максимальна сума, яку економіка країни (інституційний сектор) може використовувати на споживання товарів і послуг у поточному періоді.

Ресурсна частина рахунку вторинного розподілу доходу формується із сальдо первинних доходів (для економіки в цілому - національного доходу - балансуєвої статті рахунку розподілу первинного доходу) і поточних трансфертів у грошовій формі. У витратній частині рахунку відображується передача поточних трансфертів.

Трансферти можуть здійснюватися як між інституційними секторами внутрішньої економіки (резидентами), так і між резидентами та нерезидентами. Таким чином, загальна сума поточних трансфертів, отриманих секторами внутрішньої економіки, відрізняється від суми трансфертів, наданих цими

секторами, на сальдо поточних трансфертів, отриманих від «іншого світу» та переданих йому. Схема побудови рахунку вторинного розподілу доходу за інституційними секторами економіки наведена у таблиці 10.

Таблиця 10 – Схема рахунку вторинного розподілу доходу інституційних секторів

Ресурси
Валове сальдо первинних доходів
Поточні трансферти (одержані)
поточні податки на доходи, майно тощо
внески на соціальне страхування
соціальні допомоги, крім допоміг в натурі
інші поточні трансферти
Усього
Використання
Поточні трансферти (сплачені)
поточні податки на доходи, майно тощо
внески на соціальне страхування
соціальні допомоги, крім допоміг в натурі
інші поточні трансферти
<i>Валовий наявний дохід</i>
Усього
Споживання основного капіталу
Чистий наявний дохід

Усі статті в рахунку вторинного розподілу доходу відображують поточні трансферти.

Трансферт - це операція, під час якої одна інституційна одиниця надає іншій одиниці товар, послугу або актив, не отримуючи натомість будь-якого вартісного еквіваленту у вигляді іншого товару, послуги або активу.

Розрізняють трансферти поточні й капітальні. Капітальні трансферти пов'язані з передачею права власності на актив або з придбанням і вибуттям

активів. Усі інші трансферти є поточними. Поточні трансферти бувають як у грошовій, так і в натуральній формі. Передача перших відображується у рахунку вторинного розподілу доходу, других - у рахунку перерозподілу доходу в натуральній формі. Трансферт у грошовій формі - це виплата готівки однією одиницею іншій без одержання еквівалента.

Поточні трансферти включають:

- поточні податки на доходи, майно тощо;
- внески на соціальне страхування;
- соціальні допомоги, крім допоміг в натурі;
- інші поточні трансферти.

Балансуюча стаття рахунку - наявний доход. Він визначається шляхом підсумку первинних доходів і сальдо поточних перерозподілених надходжень (трансфертів). Наявний доход - це величина доходу, яким володіє інституційна одиниця для фінансування витрат на кінцеве споживання та заощадження.

Рахунок вторинного розподілу доходу складається як для інституційних секторів (підсекторів) так і по економіці в цілому (табл.11).

Сума наявного доходу всіх інституційних одиниць (для економіки в цілому) утворює показник національного наявного доходу (валовий національний наявний доход (ВННД) або чистий національний наявний доход (ЧННД), тобто після відрахування споживання основного капіталу). Величина ВННД відрізняється від величини національного доходу на величину чистих трансфертів за кордон.

Для розробки рахунку використовується інформація державних статистичних спостережень, адміністративні дані органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також банківської та фінансової статистики, статистики платіжного балансу.

Таблиця 11 – Схема рахунку вторинного розподілу доходу економіки в цілому

Ресурси
Валовий національний дохід Поточні податки на доходи, майно тощо, одержані від інших країн Інші поточні трансферти, одержані від інших країн
Усього
Використання
Соціальні допомоги, крім допоміг в натурі, сплачені іншим країнам Інші поточні трансферти, сплачені іншим країнам <i>Валовий наявний дохід</i>
Усього
Споживання основного капіталу
Чистий наявний дохід

4.5 Показники, структура і методика розробки рахунку перерозподілу доходу в натурі

Рахунок перерозподілу доходу в натурі відноситься до рахунків вторинного перерозподілу доходу і відображає перехід від наявного доходу до скоригованого наявного доходу. Він також виступає перехідною ланкою між двома варіантами рахунків використання доходу.

Схема рахунку перерозподілу доходу в натурі за інституційними секторами економіки наведена у таблиці 12.

Рахунок перерозподілу доходу в натурі показує різницю між наявним доходом і скоригованим наявним доходом.

Таблиця 12 – Схема рахунку перерозподілу доходу в натурі за інституційними секторами економіки

Ресурси
Валовий наявний дохід
Соціальні трансферти в натурі
Усього
Використання
Соціальні трансферти в натурі
<i>Валовий скоригований наявний дохід</i>
Усього
Споживання основного капіталу
Чистий скоригований наявний дохід

У ресурсній частині рахунку відображено валовий наявний дохід та соціальні трансферти в натурі, отримані домашніми господарствами. У частині використання наведені соціальні трансферти в натурі, отримані домашніми господарствами від інституційних секторів загального державного управління та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (НКООДГ).

Валовий наявний дохід є балансуючою статтею рахунку вторинного розподілу доходу. Валовий наявний дохід - це максимальна сума, яку інституційна одиниця може використати на споживчі товари та послуги без зменшення активів, які існували раніше, або збільшення зобов'язань.

Соціальні трансферти в натурі складаються з товарів і послуг індивідуального призначення, які надають домашнім господарствам інституційні сектори загального державного управління і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, незалежно від того, придбані вони у ринкових виробників чи безпосередньо вироблені як неринковий випуск сектору загального державного управління та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. Джерелом

їх фінансування можуть виступати державний та місцеві бюджети і кошти фондів соціального забезпечення, добровільні внески, пожертвування і доход від власності (для НКООДГ).

Для економіки в цілому вартість соціальних трансфертів в натурі дорівнює вартості витрат на кінцеве споживання сектору загального державного управління, які надають індивідуальні товари і послуги, та витрат на кінцеве споживання НКООДГ.

Балансуючою статтею рахунку є валовий скоригований наявний доход.

Його відмінність від валового наявного доходу полягає у тому, що індивідуальні споживчі витрати інституційних секторів загального державного управління та НКООДГ перерозподіляються на користь домашніх господарств, збільшуючи їх ресурси. Для рахунку використання скоригованого наявного доходу він виступає джерелом фактичного кінцевого споживання і заощадження.

4.6 Показники, структура і методика утворення рахунків використання доходу (рахунку використання наявного доходу, рахунку використання скоригованого наявного доходу)

Рахунки використання доходу включають: рахунок використання наявного доходу, рахунок використання скоригованого наявного доходу. Вони відображають розподіл наявного доходу і скоригованого наявного доходу на кінцеве споживання і заощадження. Два типи рахунків використання доходу в системі відповідають двом концепціям наявного доходу і споживання, тобто сформованими за принципом витрат на придбання, а також за принципом фактичного споживання товарів та послуг.

Рахунок використання наявного доходу

Схема рахунку використання наявного доходу за інституційними секторами економіки наведена у таблиці 13.

Таблиця 13 – Схема рахунку використання наявного доходу за інституційними секторами економіки і економіки в цілому

Ресурси
Валовий наявний дохід
Усього
Використання
Кінцеві споживчі витрати індивідуальні колективні <i>Валове заощадження</i>
Усього
Споживання основного капіталу
Чисте заощадження

Рахунок використання наявного доходу відображає розподіл наявного доходу між витратами на кінцеве споживання та заощадження для інституційних одиниць домашніх господарств, сектору загального державного управління та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

У ресурсній частині рахунку за інституційними секторами економіки відображено валовий наявний дохід, який є балансуючою статтею рахунку вторинного розподілу доходу. До ресурсів сектору домашніх господарств включається коригування на зміни чистої вартості активів домашніх господарств у пенсійних фондах.

У розділі використання містяться кінцеві споживчі витрати (з розподілом на індивідуальні і колективні витрати відповідно до джерела їхнього фінансування) інституційних секторів домашніх господарств, сектору загального державного управління та НКООДГ. Коригування на зміни чистої

вартості активів домашніх господарств у пенсійних фондах відображене за сектором фінансових корпорацій.

Балансуючою статтею рахунку є валове заощадження.

Нефінансові та фінансові корпорації не здійснюють витрат на кінцеве споживання. Тому для сектору нефінансових корпорацій заощадження дорівнює наявному доходу, а для фінансових корпорацій - заощадження відрізняється від наявного доходу на обсяг коригування зміни чистої вартості активів домашніх господарств у пенсійних фондах.

Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств становлять основну частину кінцевого споживання. Вони включають витрати на придбання споживчих товарів і послуг за рахунок власних коштів, а також споживання товарів та послуг, одержаних у натуральній формі у складі заробітної плати і вироблених для власного кінцевого споживання.

Загальний обсяг витрат домашніх господарств включає придбання товарів і послуг домашніми господарствами-резидентами на території держави, а також за кордоном. Не входить до нього купівля товарів і послуг нерезидентами.

Кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління включають поточні витрати (оплату праці, нарахування на оплату праці, матеріальні витрати, оплату нематеріальних послуг, податки, пов'язані з виробництвом) та споживання основного капіталу за виключенням доходу від реалізації продукції.

Кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління розподіляються на індивідуальні і колективні.

Індивідуальні кінцеві споживчі витрати складаються з витрат центральних та місцевих органів державного управління, фондів соціального страхування, що пов'язані з наданням продукції домашнім господарствам безкоштовно або за економічно незначущими цінами незалежно від того, чи здійснюється придбання товарів та послуг на ринку, чи виробляються вони як неринкова продукція органами державного управління.

Таким чином, вони включають:

- витрати на придбання товарів та послуг для надання домашнім господарствам безоплатно або за пільговими цінами;
- вартість виробництва індивідуальних послуг бюджетних установ у галузі освіти, охорони здоров'я, культури та соціального забезпечення.

Коллективні кінцеві споживчі витрати складаються з витрат центральних та місцевих органів державного управління на виробництво неринкових товарів та послуг, які надаються суспільству в цілому або значним групам населення. До колективних послуг відноситься діяльність по забезпеченню громадського порядку та безпеки, національної оборони, законодавча та нормативно-регуляторна діяльність, забезпечення охорони навколишнього середовища, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи тощо.

До складу кінцевих споживчих витрат сектору загального державного управління включається споживання основного капіталу, яке характеризує зменшення вартості основного капіталу, використаного у виробництві внаслідок фізичного та морального зносу і випадкових пошкоджень.

Кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління визначаються згідно з міжнародною класифікацією функцій органів державного управління .

Кінцеві споживчі витрати сектору некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, складаються з поточних витрат на виробництво неринкових товарів та послуг (оплата праці, нарахування на оплату праці, матеріальні витрати, оплата послуг, податки, пов'язані з виробництвом) та споживання основного капіталу.

Коригування на зміни чистої вартості активів домашніх господарств у пенсійних фондах визначається як сума відрахувань до недержавних пенсійних фондів та чистого доходу від інвестування резервів недержавних пенсійних фондів за виключенням оплати послуг недержавних пенсійних фондів та сплачених ними пенсій. У рахунках використання доходу ця сума додається до

наявного доходу домашніх господарств і відраховується з наявного доходу фінансових корпорацій.

Заощадження є балансуючою статтею рахунку використання наявного доходу. Воно становить ту частину наявного доходу інституційної одиниці, яка не була використана на кінцеве споживання товарів та послуг. У залежності від співвідношення наявного доходу і кінцевих споживчих витрат заощадження може бути позитивним або від'ємним.

Згідно з положеннями СНР чисте заощадження дорівнює валовому заощадженню за виключенням споживання основного капіталу.

Рахунок використання скоригованого наявного доходу

Рахунок використання скоригованого наявного доходу відображає розподіл скоригованого наявного доходу між витратами на фактичне кінцеве споживання та заощадження для інституційних одиниць домашніх господарств та сектору загального державного управління (табл.14).

Таблиця 14 – Схема рахунку використання скоригованого наявного доходу за інституційними секторами економіки

Ресурси
Валовий скоригований наявний дохід
Усього
Використання
Фактичне кінцеве споживання індивідуальне колективне <i>Валове заощадження</i>
Усього
Споживання основного капіталу
Чисте заощадження

У ресурсній частині рахунку за інституційними секторами економіки відображено скоригований наявний дохід, який є балансуючою статтею рахунку вторинного перерозподілу доходу в натурі. До ресурсів сектору

домашніх господарств включається коригування на зміни чистої вартості активів домашніх господарств у пенсійних фондах.

У розділі використання містяться показники фактичного індивідуального кінцевого споживання і фактичного колективного кінцевого споживання інституційних секторів домашніх господарств та сектору загального державного управління. Коригування на зміни чистої вартості активів домашніх господарств у пенсійних фондах відображається для сектору фінансових корпорацій.

Балансуючою статтею рахунку є валове заощадження.

Фактичне індивідуальне кінцеве споживання включає фактично спожиті домашніми господарствами товари і послуги як за рахунок власних коштів, так і за рахунок соціальних трансфертів в натурі.

Фактичне індивідуальне кінцеве споживання домашніх господарств визначається як сума кінцевих споживчих витрат цього сектору економіки, а також індивідуальних кінцевих споживчих витрат сектору загального державного управління та кінцевих споживчих витрат некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Фактичне колективне кінцеве споживання включає колективні споживчі витрати сектору загального державного управління, які складаються з витрат центральних та місцевих органів державного управління на виробництво неринкових товарів та послуг, які надаються суспільству в цілому або значним групам населення (діяльність по забезпеченню громадського порядку та безпеки, національної оборони, законодавча та нормативно-регуляторна діяльність, забезпечення охорони навколишнього середовища, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи тощо).

Заощадження є балансуючою статтею рахунку використання скоригованого наявного доходу. Воно становить ту частину скоригованого наявного доходу інституційної одиниці, яка не використана на фактичне кінцеве споживання товарів та послуг і не відрізняється від цієї ж балансуючої статті рахунку використання наявного доходу.

Контроль засвоєння знань

1. Який показник визначається як різниця між податками на виробництво й імпорт та іншими податками на виробництво?
2. Який показник визначається як сума сальдо первинних доходів усіх секторів економіки, враховуючи розрахунки з іншим світом, за винятком споживання основного капіталу,?
3. З чого складаються витрати на кінцеве споживання?
4. Яким методом можна розрахувати ВВП за даними рахунку товарів і послуг?
5. Яку назву має рахунок, що характеризує витрати та результати економічних одиниць у складі галузі, виду економічної діяльності, сектора чи економіки в цілому на стадії виробництва товарів і послуг?
6. Рахунок, показники якого дозволяють аналізувати структуру доходів від виробничої діяльності на стадії виробництва за секторами та видами економічної діяльності?
7. Назва рахунку, показники якого дозволяють аналізувати структуру валового національного доходу за видами первинних доходів, отриманих резидентами в результаті прямої або опосередкованої діяльності на економічній території країни та за її межами?
8. Рахунок, що дозволяє оцінити перерозподіл національного доходу через трансферти у відповідності до соціально-економічної політики держави?
9. Рахунок, показники якого дозволяють аналізувати структуру наявного доходу за напрямками його використання?
10. Рахунок, що дозволяє оцінити співвідношення між обсягами джерел фінансування та витратами на чисте придбання нефінансових активів за рахунок заощадження та капітальних трансфертів?
11. Назва сектора, основною функцією якого є ринкове виробництво товарів і нефінансових послуг за цінами, що покривають витрати виробництва і дають прибуток

12. Сектор, що спеціалізується на фінансово-посередницькій діяльності чи додатковій фінансовій діяльності на комерційній основі?

13. Сектор, що надає неринкові послуги для колективного й індивідуального споживання та перерозподіляє національний дохід та багатство?

14. Сектор, що об'єднує фізичних осіб як споживачів або як суб'єктів некорпоративної підприємницької діяльності?

15. Сектор, до складу якого входять інституційні одиниці, створені окремими групами домашніх господарств для забезпечення їхніх політичних, релігійних і професійних інтересів, а також надання соціально-культурних послуг?

16. Визначте правильну методику розрахунку випуску для сектора «Нефінансові корпорації»

17. Визначте правильну методику розрахунку випуску для сектора «Фінансові корпорації».

18. Які елементи входять до складу проміжного споживання?

19. Як розраховується валовий прибуток / змішаний дохід на рівні сектора?

20. Види первинних доходів, що належать до доходів від виробництва.

21. Види первинних доходів, що належать до доходів від власності.

22. Які операції належать до поточних трансфертів?

23. Які операції належать до капітальних трансфертів?

ТЕМА 5 РАХУНКИ НАГРОМАДЖЕННЯ

Економічні активи визначаються в СНР як об'єкти, на які поширюються права власності і в результаті володіння якими або використання яких їхні власники можуть отримувати економічну вигоду.

Нефінансові активи – це основний капітал, матеріальні оборотні кошти, цінності; земля, надра, ліси та інші природні ресурси; нематеріальні активи

Фінансові активи являють собою вимоги до інших інституційних одиниць, тобто їм протистоять фінансові зобов'язання інших одиниць.

Фінансові вимоги й зобов'язання виникають на основі договірних відносин між двома інституційними одиницями, одна з яких є кредитором а інша - позичальником.

Капітальні трансферти - це трансферти, які пов'язані з придбанням чи вибуттям активів учасників операції.

Валове нагромадження основного капіталу - це приріст нефінансових активів, які протягом тривалого часу використовуються в процесі виробництва.

Чисте кредитування, чисте запозичення відображає перевищення або нестачу джерел фінансування інституційних секторів та економіки в цілому порівняно з витратами на чисте придбання нефінансових активів.

Холдинговий прибуток/збиток по товарах у запасах виникає як результат збільшення/зменшення ціни впродовж періоду їх утримування.

Фінансовий інструмент - це будь-який контракт, що започатковує виникнення фінансового активу, з одного боку, та фінансового зобов'язання чи інструментів у вигляді акцій - з іншого.

Похідними фінансовими інструментами називають такі, які відносяться до певного фінансового інструменту, показника чи товару, за допомогою яких на фінансовому ринку можна проводити операції купівлі-продажу конкретних фінансових ризиків незалежно від основного інструменту.

Рахунки нагромадження призначені для опису всіх операцій та інших економічних потоків, які приводять до зміни обсягу, складу та вартості активів, зобов'язань та чистої вартості власного капіталу. Джерелом фінансування цих операцій є валове/чисте заощадження (вихідна стаття рахунку використання доходу) та капітальні трансферти. Крім того, активи, зобов'язання та чиста вартість власного капіталу можуть змінюватися у зв'язку з неекономічними подіями або зміною цін.

До групи рахунків нагромадження в системі національних рахунків належать рахунок капіталу, фінансовий рахунок, рахунок інших змін в обсязі активів, рахунок переоцінки.

5.1. Класифікація економічних активів

Економічні активи визначаються в СНР як об'єкти, на які поширюються права власності і в результаті володіння якими або використання яких їхні власники можуть отримувати економічну вигоду.

Економічні активи включають нефінансові та фінансові активи.

До нефінансових активів відносяться: основний капітал, матеріальні оборотні кошти, цінності; земля, надра, ліси та інші природні ресурси; нематеріальні активи.

Відмінність фінансових активів від нефінансових полягає в тому, що більшість з фінансових активів являє собою вимоги до інших інституційних одиниць, тобто їм протистоять фінансові зобов'язання інших одиниць.

Фінансові вимоги й зобов'язання виникають на основі договірних відносин між двома інституційними одиницями, одна з яких є кредитором (інвестором), а інша - позичальником (боржником). Більшість фінансових вимог виникає при передачі кредитором визначених ресурсів, що мають грошову оцінку, позичальникові. При цьому кредитор отримує вимогу до боржника, а боржник приймає на себе зобов'язання про сплату боргу кредиторіві. В окремих випадках кредитор має безумовне право на одержання

доходу від власності й відшкодування основної суми боргу. Це відноситься, наприклад, до таких фінансових активів, як депозити, цінні папери (крім акцій) і позики. В інших випадках безумовних відносин не існує і зобов'язання вводиться в СНР «за домовленістю». Наприклад, акції та інші цінні папери, які забезпечують участь в капіталі, як правило, надають право їхнім власникам на одержання доходу від власності у вигляді дивідендів, але це не є фінансовим зобов'язанням корпорації. Поведінка власників акцій і вкладників капіталів у підприємницьку діяльність корпорацій під час їхнього існування більше схожа на поведінку кредиторів (інвесторів), ніж власників, а їхні права власності виникають тільки при ліквідації компанії. Тому в СНР випуск акцій та інших цінних паперів, які забезпечують участь в капіталі, розглядається як зобов'язання корпорацій. Зобов'язання за домовленістю вводяться й по відношенню до деяких похідних фінансових інструментів.

Відносно окремих категорій фінансових активів фінансові зобов'язання можуть не виникати. До них відносяться монетарне золото і спеціальні права запозичення (СПЗ).

Оскільки монетарне золото взагалі визнане як міжнародний платіжний засіб, то вважається, що воно має усі властивості фінансового активу для його власника, хоча й не має інституційного позичальника.

СПЗ, власники яких мають безумовне право одержувати платіжний засіб для забезпечення міжнародних операцій, розглядаються тільки як фінансові активи.

Умовні фінансові активи

Багато видів фінансових договірних угод між інституційними одиницями не приводять до виникнення безумовних вимог. Найчастіше вони не мають економічної вартості і не можуть передаватися іншим одиницям. Ці угоди називаються умовними активами, і вони не враховуються в СНР. Головною рисою умовних активів є те, що для здійснення фінансової операції повинні бути виконані певні умови.

До умовних фінансових активів відносяться, наприклад, гарантія погашення боргу, надана третьою стороною; кредитна лінія; акредитив (договір, що містить зобов'язання банку-емітенту, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені всупереч документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж); програми випуску цінних паперів з банківською підтримкою; угода про процентну ставку по термінових угодах. Бенефіціар - кінцевий отримувач коштів, на рахунок якого зараховуються кошти в іноземній валюті, переказ яких був ініційований за допомогою платіжного доручення в іноземній валюті.

5.2 Показники, структура і методика розробки рахунку капіталу

Метою складання рахунку капіталу є здійснення оцінки джерел фінансування валового нагромадження та його структури за видами нефінансових активів для інституційних секторів (табл. 15) та економіки в цілому (табл. 16).

Рахунок капіталу, що належить до групи рахунків нагромадження, служить для відображення фінансування нагромадження основного капіталу і зміни запасів матеріальних оборотних коштів, включаючи перерозподіл капітальних активів між інституційними секторами економіки та «іншим світом» у вигляді капітальних трансфертів.

У даному рахунку розглядається лише та частина операцій з капіталом, яка пов'язана з перерозподілом джерел нагромадження через капітальні трансферти як усередині країни, так і з «іншим світом».

Ресурсна частина цього рахунку називається «Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві». У цій частині відображується чисте заощадження -

балансуюча стаття, що переноситься з рахунків використання доходу, а також одержані та сплачені капітальні трансферти.

Частина використання – «Зміни в активах» показує вартість нефінансових активів, придбаних або вибулих у результаті різних операцій, до яких належить валове нагромадження та споживання основного капіталу, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, придбання за виключенням вибуття цінностей та невироблених нефінансових активів.

Таблиця 15 – Схема рахунку капіталу для інституційних секторів економіки

Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві
Чисте заощадження
Капітальні трансферти одержані
сплачені
Усього (зміни чистого багатства за рахунок заощадження та капітальних трансфертів)
Зміни в активах
Валове нагромадження основного капіталу
Споживання основного капіталу
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів
Придбання за виключенням вибуття цінностей
Придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів
<i>Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)</i>
Усього

Балансуюча стаття рахунку капіталу - це чисте кредитування, чисте запозичення. Вона відображує перевищення або нестачу джерел фінансування інституційних секторів та економіки в цілому порівняно з витратами на чисте придбання нефінансових активів.

Розробка рахунку здійснюється для економіки в цілому в розрізі її інституційних секторів. Для цього використовується інформація державних

статистичних спостережень, адміністративних органів, а також банківської та фінансової статистики, статистики платіжного балансу.

Основною задачею рахунку операцій з капіталом є відображення вартості нефінансових активів, придбаних або реалізованих інституційними одиницями-резидентами шляхом проведення операцій, а також змін чистої вартості капіталу, зумовлених заощадженням та капітальними трансфертами.

Таблиця 16 – Схема рахунку капіталу для економіки в цілому

Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві
Чисте заощадження
Капітальні трансферти, одержані від інших країн
Капітальні трансферти, сплачені іншим країнам
Усього (зміни чистого багатства за рахунок заощадження та капітальних трансфертів)
Зміни в активах
Валове нагромадження основного капіталу
Споживання основного капіталу
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів
Придбання за виключенням вибуття цінностей
Придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів
<i>Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)</i>
Усього

Трансферт - це операція, під час якої одна інституційна одиниця надає іншій одиниці товар, послугу або актив, не отримуючи натомість будь-якого вартісного еквіваленту у вигляді іншого товару, послуги або активу.

Капітальні трансферти - це трансферти, які пов'язані з придбанням чи вибуттям активів учасників операції. У рахунку капіталу показуються капітальні трансферти, одержані (сплачені) інституційними секторами від інших інституційних секторів економіки та від «іншого світу».

Капітальні трансферти розподіляються на:

- податки на капітал;
- інвестиційні субсидії;
- інші капітальні трансферти.

Податки на капітал складаються з податків, які стягуються нерегулярно та нечасто з вартості активів чи чистої вартості капіталу інституційних одиниць або з вартості активів, які передаються у спадок, даруються чи передаються у вигляді інших трансфертів.

Інвестиційні субсидії складаються з капітальних трансфертів у грошовій або натуральній формі, які надаються органами державного управління іншим секторам або нерезидентним одиницям для фінансування витрат на придбання ними основного капіталу.

Інші капітальні трансферти складаються з капітальних трансфертів, за винятком податків на капітал та інвестиційних субсидій.

Валове нагромадження основного капіталу - це приріст нефінансових активів, які протягом тривалого часу використовуються в процесі виробництва. Величина валового нагромадження основного капіталу оцінюється виходячи із загальної вартості основних засобів, придбаних інституційними одиницями (за винятком реалізованих) у звітному періоді, а також збільшення невироблених активів, що відбулося в результаті продуктивної діяльності інституційних одиниць.

Розрахунок усіх елементів валового нагромадження основного капіталу здійснюється за інституційними секторами економіки.

Споживання основного капіталу - це зменшення протягом звітного періоду поточної вартості основного капіталу, який знаходиться у власності та користуванні виробника, внаслідок його фізичного і морального зносу або випадкових пошкоджень.

Згідно зі стандартами СНР при визначенні споживання основного капіталу повинна враховуватись його сучасна ринкова вартість. Тому споживання основного капіталу розраховується з використанням фактичних

або розрахункових цін на основні засоби, які діють на час здійснення операцій з ними, а не на час їх первісного придбання.

Запаси матеріальних оборотних коштів охоплюють усі продукти, які є в наявності в даний час у суб'єктів економічної діяльності та не включені до валового нагромадження основного капіталу. До них належать виробничі запаси, незавершене виробництво, готова продукція, товари для перепродажу. Запаси матеріальних оборотних коштів не включають вартість запасів корисних копалин і інших природних ресурсів.

Зміна запасів матеріальних оборотних коштів протягом даного періоду розраховується як різниця між вартістю запасів на кінець та на початок періоду, оцінених у ринкових цінах цього періоду для усунення впливу зміни цін (холдинговий прибуток/збиток).

Холдинговий прибуток/збиток по товарах у запасах виникає як результат збільшення/зменшення ціни впродовж періоду їх утримування. Такий прибуток не включається у вартість випуску в національних рахунках, проте більшість методів бухгалтерського обліку відображають будь-який такий холдинговий прибуток, як частину прибутку підприємства.

Зміна запасів матеріальних оборотних коштів розраховується за інституційними секторами економіки. Для фінансових корпорацій, загального державного управління та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, не є характерною наявність усіх видів запасів матеріальних оборотних коштів, а лише виробничих запасів, до яких належать канцелярське приладдя, устаткування, яке не є основними засобами, запасні частини для автомашин, комп'ютерів і оргтехніки, різні господарські матеріали тощо. Також одним з основних видів запасів сектору загального державного управління є державні резерви (запаси стратегічних матеріалів, зерна, продуктів харчування та інших товарів, що мають особливо важливе державне значення і використовуються державою у випадку непередбачених ситуацій (стихійні лиха, техногенні катастрофи, війни)).

Цінності являють собою активи, які не використовуються у споживанні або виробництві та якісні характеристики яких при звичних умовах збереження не погіршуються з плином часу.

Придбання за виключенням вибуття цінностей розраховується як різниця між їхнім придбанням (покупка, безоплатні надходження) і вибуттям (продаж, безоплатні передачі). При цьому покупки цінностей оцінюються за ціною придбання з включенням усіх витрат покупця на передачу права власності, а продаж - крім аналогічних витрат продавця.

Ця категорія активів обліковується для фінансових корпорацій, загального державного управління та домашніх господарств.

При формуванні цієї категорії нефінансових активів для сектору фінансових корпорацій враховуються дорогоцінні метали та каміння і пам'ятні монети з дорогоцінних металів. Сектор загального державного управління включає дорогоцінні метали та каміння, а сектор домашніх господарств - ювелірні й антикварні вироби, твори мистецтва тощо.

Невироблені нефінансові активи включають активи, які необхідні для виробництва, але самі не є результатом виробництва. Вони поділяються на матеріальні (природні) й нематеріальні активи.

Придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів - це різниця між загальною вартістю активів, придбаних у звітному періоді, та загальною вартістю вибутих активів. Придбання (та вибуття) цих активів може здійснюватись шляхом купівлі (продажу), бартерного обміну або капітального трансферту в натуральній формі.

До невироблених нефінансових матеріальних активів належать природні активи, такі як земля, надра, некультивовані (природні) біологічні ресурси, водні ресурси під землею. До них відносяться тільки такі активи, на які поширюються права власності або володіння якими при існуючому рівні технології, цін і економічної інфраструктури може принести економічну вигоду. До них не належать, наприклад, повітряний простір і океани, невідкриті, недоступні або нерозроблювані родовища корисних копалин, дикі

тварини, птахи, риба, ліси й інша рослинність, що знаходяться в недоступних районах.

Невироблені нефінансові нематеріальні активи являють собою юридичні форми, які складаються у зв'язку з процесом виробництва і періодично переходять від одних інституційних одиниць до інших. Вони включають авторські права, патенти, торговельні знаки, права на оренду або інші передані контракти, куплені ділові зв'язки («гудвіли») тощо.

5.3 Показники, структура і методика розробки фінансового рахунку

Метою складання фінансового рахунку є одержання даних для проведення аналізу фінансового стану країни та її монетарної політики. Розробка фінансових потоків надає можливість здійснити оцінку фінансових взаємовідносин між суб'єктами економічної діяльності, зокрема, проаналізувати джерела поповнення дефіциту власних коштів секторів-запозичальників та використання секторами-кредиторами надлишків своїх фінансових ресурсів.

Згідно з СНР'93 фінансовий рахунок відображає операції з фінансовими активами й зобов'язаннями, що здійснюються між інституційними одиницями національної економіки (резидентами) та між резидентами й іншими країнами світу (нерезидентами), а також показує роль окремих категорій фінансових інструментів у цих операціях.

Фінансовий інструмент - це будь-який контракт, що започатковує виникнення фінансового активу, з одного боку, та фінансового зобов'язання чи інструментів у вигляді акцій - з іншого. Фінансові інструменти класифікуються як фінансові активи (ресурси) або як інші (умовні та похідні) фінансові інструменти.

Фінансовий рахунок описує механізм перерозподілу фінансових ресурсів між інституційними секторами, що відчують їх нестачу (тобто чистих

позичальників) та залучають необхідні кошти шляхом прийняття нових зобов'язань чи скорочення існуючих активів, та інституційними секторами - чистими кредиторами, які розміщують свої вільні кошти шляхом придбання нових фінансових активів або скорочення існуючих зобов'язань.

Фінансовий рахунок є другим у послідовності рахунків, пов'язаних з нагромадженням, та будується за схемою для інституційних секторів (табл.17) та економіки в цілому (табл.18).

Таблиця 17 – Схема фінансового рахунку для інституційних секторів економіки

Зміни в активах	Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві
Монетарне золото та спеціальні права запозичення	
Готівкові гроші та депозити	Готівкові гроші та депозити
Цінні папери, крім акцій	Цінні папери, крім акцій
Кредити та позики	Кредити та позики
Акції та інші види участі в капіталі	Акції та інші види участі в капіталі
Страхові технічні резерви	Страхові технічні резерви
Інша дебіторська заборгованість	Інша кредиторська заборгованість
Чисте придбання фінансових активів	Чисте прийняття фінансових зобов'язань
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	
Статистична розбіжність	

На витратній (лівій) частині рахунку відображаються зміни в активах: придбання фінансових активів за відрахуванням вибуття, на ресурсній (правій) частині рахунку - зміни в зобов'язаннях: прийняття зобов'язань за виключенням їх погашення. Чисте прийняття фінансових зобов'язань за виключенням чистого прийняття фінансових активів у вартісному виразі дорівнює з протилежним знаком показнику «чисте кредитування/чисте запозичення», який є балансуючою статтею рахунку капіталу.

Чисте кредитування - це залишок коштів у вигляді чистого заощадження в сумі з чистими капітальними трансфертами, що не використані для нагромадження капіталу. І навпаки, якщо сума чистих заощаджень і капітальних трансфертів недостатня для фінансування чистого приросту нефінансових активів, нестача ресурсів, що утворилась, називається чистим запозиченням.

Таким чином, фінансовий рахунок не має балансуючої статті, яка б переносилась на інші рахунки, як це має місце по відношенню до всіх інших рахунків, що передують йому, у зв'язку з тим, що він є завершальним у послідовності рахунків, які відображають економічні операції між інституційними одиницями економіки.

В СНР існує взаємозв'язок фінансового рахунку з іншими рахунками, які мають кореспондуючі записи, що відповідають певним операціям фінансового рахунку. Реєстрація більшості операцій, пов'язаних з передачею майнових прав на товар або нефінансовий актив чи з наданням послуг, в СНР супроводжується відповідним записом на фінансовому рахунку. Частіше всього такі операції мають форму обміну товару, активів чи послуг безпосередньо на засоби платежу або на фінансові претензії, що дають право на отримання платежу в майбутньому. Оскільки в СНР облік операцій ведеться на основі принципу нарахування, будь-яка операція, що припускає здійснення платежу у формі фінансових активів чи в натуральній формі, супроводжується кореспондуючим записом по фінансовому рахунку.

Однак багато операцій в СНР відображаються на фінансовому рахунку повністю. До них відносяться такі, які пов'язані з обміном одного фінансового активу на інший або з погашенням зобов'язання за рахунок активу. Наприклад, комерційні кредити погашаються в обмін на платіж: це означає, що фінансова вимога у формі комерційного кредиту зникає тоді; коли боржник надає кредитору засоби платежу. В результаті на фінансовому рахунку з'являються такі чотири проводки: для кредитора - зменшення суми наданого комерційного кредиту та збільшення платіжних засобів (готівкові гроші та ліквідні депозити);

для боржника - скорочення зобов'язань (у формі комерційних кредитів) та зменшення величини фінансових активів (у формі засобів платежу).

У гіпотетичному випадку економіки закритого типу, яка характеризується відсутністю будь-яких угод між інституційними одиницями - резидентами та нерезидентами, загальна сума чистого кредитування та загальна сума чистого запозичення різних інституційних секторів буде рівною між собою, оскільки потреба у чистому запозиченні дефіцитних секторів буде покрита за рахунок чистого кредитування секторів, які володіють надлишком фінансових ресурсів. Для економіки в цілому чисте кредитування (чисте запозичення) повинно дорівнювати нулю. Ця рівність відображає симетричний характер фінансових активів та зобов'язань. Коли ж між резидентами та нерезидентами мають місце господарчі угоди, сукупна величина чистого кредитування та чистого запозичення по всіх секторах економіки повинна дорівнювати або чистому кредитуванню, наданому економікою певної країни іншим країнам світу, або чистому запозиченню, отриманому нею із-за кордону.

Обмін існуючих фінансових активів на інші фінансові активи відображається винятково у рамках фінансового рахунку та стосується тільки активів. Так, якщо існуюча облігація в результаті угоди на вторинному ринку переходить від однієї інституційної одиниці до іншої, фінансовий рахунок продавця фіксує зменшення авуарів (грошових ресурсів банків-резидентів в іноземних валютах, цінних паперах, золоті, що є на його рахунках у закордонних банках) цінних паперів та збільшення на ту ж суму засобів платежу. По фінансовому рахунку покупця проводяться зворотні записи. Коли виникнення нового фінансового активу пов'язано з прийняттям інституційною одиницею фінансового зобов'язання, всі необхідні проводки можуть бути також відображені на фінансовому рахунку. Зокрема, в разі випуску корпорацією короткострокових цінних паперів в обмін на засоби платежу, то така операція у фінансовому рахунку зафіксується відповідно як збільшення її зобов'язань в формі цінних паперів та збільшення її фінансових активів у формі засобів платежу. На фінансовому рахунку сектор покупця відбудеться

симетрична зміна величини фінансових активів, тобто сума платіжних засобів зменшиться, а авуари цінних паперів зростуть.

Таблиця 18 – Схема фінансового рахунку економіки в цілому

Зміни в активах	Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві
Монетарне золото та спеціальні права запозичення	
Готівкові гроші та депозити	Готівкові гроші та депозити
Цінні папери, крім акцій	Цінні папери, крім акцій
Кредити та позики	Кредити та позики
Акції та інші види участі в капіталі	Акції та інші види участі в капіталі
Страхові технічні резерви	Страхові технічні резерви
Інша дебіторська заборгованість	Інша кредиторська заборгованість
Чисте придбання фінансових активів	Чисте прийняття фінансових зобов'язань
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	
Статистична розбіжність	

Визначення та облік фінансових операцій

До фінансових операцій відносяться всі операції, пов'язані зі зміною прав власності на фінансові активи, у тому числі виникнення й ліквідація фінансових вимог. Щоб визначити, які операції є фінансовими, необхідно провести границю між:

- фінансовими і нефінансовими активами;
- фінансовими операціями та іншими змінами у фінансових активах;
- операціями з реально існуючими фінансовими активами й операціями з умовними фінансовими активами.

Облік операцій з фінансовими активами ведеться в цінах, за якими ці активи були придбані або реалізовані. У ці ціни не повинні включатися плата за послуги, збори, комісійні та аналогічні платежі за послуги, пов'язані із здійсненням самих операцій; подібні платежі повинні відобразитися як плата за

послуги в рахунках поточних операцій, зокрема рахунку виробництва. Податки на фінансові операції також повинні виключатися із сум, які відображаються у фінансовому рахунку, та розглядатися як податки на послуги, які включаються до категорії податків на продукти при складанні рахунків первинного розподілу доходу. У зв'язку з цим особливо важливо, щоб проводки, зроблені у книгах обома учасниками операції, були ідентичні. Якщо випуск цінних паперів був зі знижкою, у фінансовому рахунку відображається сума виручки, отримана емітентом на момент продажу, а не її номінальна вартість. Різниця між ціною емісії та номіналом дорівнює сумі процентів, яка нарахована протягом періоду обігу фінансового інструменту.

Цінні папери - грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, (емітентом) та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

Обидві сторони, які беруть участь у фінансовій операції, повинні відображати її у своїх обліках одночасно. Коли проводці по фінансовому рахунку відповідає нефінансова операція, час реєстрації фінансової вимоги повинен співпасти з часом здійснення відповідних проводок по інших рахунках СНР, які відображають операції, котрі приводять до виникнення цієї вимоги. Коли всі записи по даній операції відносяться винятково до фінансового рахунку, їх реєстрація по часу повинна співпадати з моментом переходу прав власності на даний актив.

Операції з фінансовими інструментами (фінансовими активами і фінансовими зобов'язаннями) відображаються у фінансовому рахунку через їхні зміни, що можуть виражатися як позитивними, так і негативними величинами.

Будь-які платежі, пов'язані зі створенням умовного фінансового активу, розглядаються як плата за послуги і не відображаються у фінансовому рахунку.

Особливі випадки

В СНР право власності на нефінансові активи розглядається як право власності на фінансові активи в таких випадках:

- якщо земля і будівлі належать нерезиденту, то передбачається, що він має фінансову вимогу до умовної одиниці - резидента, що володіє цими активами;

- якщо некорпоративне підприємство, що діє в країні, належить нерезиденту, то вважається, що він володіє фінансовими активами в даній країні, вартість яких дорівнює вартості всіх активів (фінансових і нефінансових) цього підприємства за винятком зобов'язань.

Таким чином, для відображення операцій з такими активами у фінансовому рахунку необхідна інформація про вартість нерухомого майна і про активи та зобов'язання підприємств, що належать нерезидентам.

У випадку придбання товарів на умовах фінансового лізингу (договір, в результаті укладання якого лізингодержувач на своє замовлення отримує в платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менше строку, за який амортизується 60 відсотків вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладання договору) в СНР вважається, що право власності на товари переходить від орендодавця до орендаря, хоча юридично вони залишаються власністю орендодавця до повного погашення боргу. У фінансовому рахунку у зміні активів орендодавця та у зміні зобов'язань орендаря по категорії «кредити та позики» відображається ринкова вартість переданих товарів. Орендна плата повинна бути розділена на погашення основного боргу й сплату відсотків. Платежі, пов'язані з погашенням основного боргу, відображаються як зменшення активів орендодавця і зобов'язань орендаря. Сплата відсотків розглядається як доход від власності та у фінансовому рахунку не відображається.

Угода про продаж цінних паперів з наступним викупом їх за фіксованою ціною у встановлений термін (РЕПО) відноситься в СНР не до цінних паперів, а до позик. Це пов'язано з тим, що така угода передбачає надання

короткострокової позики під забезпечення цінними паперами та їхній власник, як правило, не змінюється. Якщо зазначені угоди є зобов'язаннями банків, то вони враховуються як інші депозити.

Однією з форм угоди про продаж цінних паперів з наступним викупом є валютні та золоті свопи, тобто обмін іноземною валютою і золотом між центральними банками різних країн або між центральним банком та іншими банками даної країни. Свопи між центральними банками відображаються у фінансовому рахунку як обмін депозитами, коли кожна країна отримує фінансовий актив (депозит в іноземному центральному банку) і приймає зобов'язання (депозит іноземного центрального банку). Свопи між центральним банком та іншими банками даної країни, коли центральний банк отримує в них іноземну валюту і взамін тимчасово розміщує свої кошти на депозитних рахунках у цих банках, відображаються у фінансовому рахунку як позика центрального банку.

Похідні фінансові інструменти

Похідними фінансовими інструментами називають такі, які відносяться до певного фінансового інструменту, показника чи товару, за допомогою яких на фінансовому ринку можна проводити операції купівлі-продажу конкретних фінансових ризиків (таких як процентний і валютний ризики, ризик зміни курсу акцій і цін на товари, кредитний ризик і т.п.) незалежно від основного інструменту. Вартість похідного фінансового інструменту є похідною від ціни базового об'єкту, яким може бути, наприклад, актив. При цьому не відбувається передача основної суми, яка повинна була б погашатися, і не нараховується інвестиційний дохід. Похідні фінансові інструменти використовуються для різних цілей, в тому числі для управління ризиком, хеджування (страхування від можливого падіння ціни), арбітражних операцій між ринками та спекуляцією.

Існує дві широкі категорії похідних фінансових інструментів.

1. Форвардний контракт - стандартний документ, який засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) цінні папери, товари або кошти у

певний час та на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін такого продажу під час укладання такого форвардного контракту. До контрактів форвардного типу відносяться ф'ючерси і свопи.

Ф'ючерси - контракти на продаж і покупку фінансових інструментів або товарів за обумовленою ціною в обумовлений термін (з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту).

Своп - угода про обмін потоками платежів з однієї і тієї ж суми заборгованості протягом обумовленого терміну на заздалегідь погоджених умовах. Найбільш розповсюдженими видами свопів є процентні і валютні свопи. Процентні свопи являють собою обмін процентними платежами різного характеру (наприклад, обмін фіксованої ставки на плаваючу, однієї плаваючої ставки на іншу тощо). Валютні свопи являють собою обмін обумовленими сумами, вираженими в різних валютах, із зобов'язанням сплатити основний борг і виплатити відсотки по ньому на заздалегідь погоджених умовах протягом визначеного терміну.

2. Опціон - контракт, що дає покупцеві опціону право купити або продати певну кількість фінансових інструментів (акції, іноземна валюта) або товарів по заздалегідь установленій ціні в будь-який момент до закінчення (або в момент закінчення) терміну дії договору. Покупець опціону виплачує його продавцеві премію (ціну опціону) в обмін на зобов'язання останнього продати або купити за вимогою покупця фінансові інструменти або товари. У фінансовому рахунку ціна опціону відображається як придбання покупцем фінансового активу і як прийняття зобов'язання продавцем. Коли опціонний контракт реалізується, то ці операції відображаються у СНР залежно від їхнього характеру. У фінансовому рахунку вони можуть враховуватися в категоріях депозитів або цінних паперів. Однією з форм опціонів є варанти.

Варант - різновид опціону на купівлю, який випускається емітентом разом із власними привілейованими акціями чи облігаціями та надає його власнику право на придбання простих акцій даного емітента протягом певного періоду за певною ціною. Існують також валютні варанти. Варанти можуть

продаватися окремо від основного фінансового інструменту. Вважається, що продавець варанта приймає зобов'язання в розмірі його витрат на викуп цього зобов'язання, а покупець отримує еквівалентний йому актив

Для визначення фінансових активів та зобов'язань інституційних секторів економіки використовується інформація фінансової звітності підприємств, фінансових установ, бюджетних організацій та фондів соціального страхування.

5.4 Показники, структура і методика розробки рахунку інших змін в обсязі активів

Не всі зміни вартості фінансових інструментів відбуваються в результаті операцій. Зміна чистої вартості може відбуватися не тільки під впливом заощаджень або чистих капітальних трансфертів, а й в результаті таких факторів, як відкриття або виснаження корисних копалин, руйнування активів внаслідок війн і землетрусів, їх некомпенсовані конфіскації (незаконне привласнення), переоцінка (або ревальвація) активів, пов'язана із зміною цін. Вплив усіх цих факторів на зміну чистої вартості відображається не у фінансовому рахунку у рахунках інших змін активів. Ця група рахунків включає рахунок інших змін в обсязі активів і рахунок переоцінки (ревальвації).

У рахунку інших змін в обсязі активів відображаються:

- виникнення або зникнення монетарного золота, розподіл або анулювання СПЗ;

- списання кредитором безнадійних зобов'язань (наприклад, у результаті банкрутства позичальника), які є однобічною дією. У той же час списання зобов'язань кредитором за домовленістю з боржником (спрощення зобов'язання) є операцією; воно відображається в рахунку капіталу як капітальний трансферт від кредитора боржникові, а у фінансовому рахунку - як

зменшення активів кредитора і зобов'язань боржника по фінансовому інструменту «кредити та позики».

У рахунку переоцінки відображається зміна вартості фінансових інструментів в результаті зміни їхньої ринкової вартості або валютних курсів (т.зв. холдинговий або інвентарний прибуток/збиток).

Рахунок інших змін в обсязі активів відбиває вплив неекономічної діяльності на зміну вартості активів та пасивів. Ідеться про стихійні лиха, війни, некомпенсовані конфіскації чи списання боргів, відкриття або вичерпання родовищ корисних копалин тощо (табл. 19). Цей рахунок також враховує вплив деяких коригуючих факторів (зміна в класифікації та структурі активів, які також можуть справляти вплив на величину чистої вартості).

Таблиця 19 – Схема рахунку інших змін в обсязі активів

Зміни в активах	Операції та балансуючі статті	Зміни у зобов'язаннях та чистій вартості власного капіталу
*	Нефінансові активи:	
*	вироблені	
*	невироблені	
*	Фінансові активи / зобов'язання	*
	<i>Зміна чистої вартості власного капіталу</i>	*

Ліва частина — «зміни у фінансових активах» — фіксує зміни з кожного виду активів (нефінансових, фінансових) та за кожною групою факторів. Права частина рахунку — «зміни у фінансових пасивах» — фіксує зміну у фінансових зобов'язаннях за їхніми видами та за окремими причинами. Балансуюча стаття рахунку — зміна чистої вартості власного капіталу за рахунок змін в обсязі активів. Вона записується на правій стороні рахунку («Зміни в зобов'язаннях та чистій вартості власного капіталу»).

5.5 Показники, структура і методика розробки рахунку переоцінки

Рахунок переоцінки (ревальвації) відображає наявні придбання або втрати від володіння активами під впливом змін цін.

Згідно з СНР'93 рахунок переоцінки є складовою частиною рахунків інших змін в активах та зобов'язаннях. Він реєструє інвентарні (холдингові) прибутки або збитки, що нараховуються за звітний період власниками фінансових та нефінансових активів і пасивів у результаті зміни їхньої ринкової вартості. Рахунок переоцінки показує номінальний холдинговий прибуток, який нараховується за складовими активів і пасивів, інституційними секторами та в цілому по економіці (табл. 20).

Балансуюча стаття рахунку переоцінки характеризується змінами в чистій вартості капіталу, що обумовлені номінальним холдинговим прибутком/збитком. Вона визначається як алгебраїчна сума позитивних чи від'ємних записів, що характеризують номінальну зміну всіх активів і зобов'язань, які належать інституційній одиниці. Оскільки рахунок переоцінки складається з двох окремих рахунків, що реєструють нейтральне і реальне збільшення, балансуюча стаття цього рахунку також може бути представлена двома статтями: зміна чистої вартості в результаті нейтрального холдингового прибутку/збитку і зміна чистої вартості в результаті реального холдингового прибутку/збитку. Остання відображає зміну в реальній чистій вартості капіталу інституційної одиниці, яка може бути віднесена до реального холдингового прибутку.

Холдинговий прибуток є специфічною категорією СНР, що не використовується в інших галузях статистики. Показник холдингового прибутку тісно пов'язаний з рівнем інфляції. Чим вище інфляція, тим більш значним в макроекономічному масштабі є холдинговий прибуток.

Номінальний холдинговий прибуток для певного обсягу активу визначається як вартість вигод, що накопичуються власником активу в

результаті зміни його ціни, чи в більш широкому розумінні - його грошової оцінки у часі. Збільшення вартості зобов'язання дорівнює зміні ціни (чи грошової вартості) даного зобов'язання, але з протилежним знаком. Позитивна зміна в результаті зростання вартості активу або зниження вартості зобов'язання призводить до збільшення чистої вартості розглянутої одиниці. І навпаки, від'ємний холдинговий прибуток (тобто холдинговий збиток), який може бути результатом скорочення вартості певного активу або підвищення вартості певного зобов'язання, веде до зменшення чистої вартості цієї одиниці.

Номінальний холдинговий прибуток розподіляється на нейтральний холдинговий прибуток і реальний холдинговий прибуток.

Нейтральний холдинговий прибуток визначається як сума, що була б отримана в разі зміни ціни активу в тій же пропорції, що і загальний рівень цін, тобто загальний рівень інфляції чи дефляції. Отже, це величина холдингового прибутку, яка необхідна для збереження реальної вартості відповідного активу, що не змінюється з часом.

Реальний холдинговий прибуток визначається як додаткова вартість реальних ресурсів, що виникає в процесі володіння активом внаслідок зміни його ціни відносно рівня цін на товари та послуги в цілому по економіці.

Продовження

*		*		*	*		*	05	Цінності									
*		*	*	*	*	*	*	06	Невироблені активи									
*		*	*	*	*	*	*	07	Матеріальні невикористані активи									
*		*					*	08	Нематеріальні невикористані активи									
*	*	*	*	*	*	*	*	09	Фінансові активи/пасиви	*	*	*				*	*	*
*		*			*	*		10	Монетарне золото та СПЗ									
								11	Готівкові гроші та депозити									
*	*	*	*	*		*	*	12	Цінні папери, крім акцій	*	*	*				*	*	*
								13	Кредити та позики									
*	*	*	*	*		*	*	14	Акції та інші цінні папери, які забезпечують участь в капіталі	*	*				*		*	
								15	Страхові технічні резерви									

Продовження

								16	Інша дебіторська/ кредиторська заборгованість									
								17	<i>Зміни в зобов'язаннях та чистому багатстві, обумовлені номінальним холдинговим прибутком/ збитком</i>	*	*	*	*	*	*	*	*	*

1. Які економічні операції відображаються в рахунках нагромадження?
2. Роль рахунків нагромадження в системі національних рахунків.
3. Рахунки, які належать до рахунків нагромадження.
4. Побудова рахунку капіталу.
5. Ресурсна частина рахунку капіталу.
6. Балансуюча стаття рахунку капіталу.
7. Фінансовий рахунок.
8. Рахунок інших змін в обсязі активів.
9. У якому рахунку відображається зміна вартості фінансових інструментів у результаті зміни цін?

ТЕМА 6 БАЛАНСИ АКТИВІВ І ПАСИВІВ

Балансові рахунки у СНР відображають наявність у країні або в певному секторі активів, пасивів, а також чистої вартості капіталу в момент складання балансу.

Баланс активів та пасивів — двостороння таблиця, у лівій частині якої фінансові та нефінансові активи, а в правій — фінансові зобов'язання.

Національне багатство — сукупність ресурсів країни, які визначають її економічний потенціал.

Фінансові активи — запаси фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання, у галузях економіки та в країні в цілому, які мають форму фінансових вимог та фінансових зобов'язань.

Чиста вартість власного капіталу — перевищення вартості активів (вимог) над величиною фінансових зобов'язань.

Метод «витрати-випуск, направлений на виявлення взаємозв'язку між галузями промисловості і секторами економіки.

6.1 Баланс активів і пасивів кожного сектора

Зміни активів (нефінансових і фінансових), пасивів (фінансових зобов'язань та їх переоцінки), а також зміни чистої вартості капіталу є результатом накопичувальних операцій і складають вихідні потоки групи рахунків нагромадження, які, в свою чергу, є вхідними потоками групи балансових рахунків.

Балансові рахунки у СНР відображають наявність у країні або в певному секторі активів, пасивів, а також чистої вартості капіталу в момент складання балансу.

На основі балансу активів і пасивів визначають структуру активів секторів економіки та національного багатства країни в цілому на початок кожного року. Порівняння балансів за ряд років дозволяє виявити вплив різних чинників на зміну вартості активів, зобов'язань та власного капіталу.

В лівій частині балансових рахунків показуються активи, а у правій - пасиви і чиста вартість капіталу. Усі балансові рахунки складаються з трьох самостійних балансів: баланс, що відкривається (початковий); зміни у балансі; баланс, що закривається (кінцевий).

Початковий баланс активів та пасивів являє собою сукупність усіх активів, пасивів і чистої вартості капіталу кожного сектора, а також усієї країни на початок обчислюваного періоду (табл. 21).

Таблиця 21 – Початковий баланс активів та пасивів

Активи	Пасиви та чиста вартість капіталу
Нефінансові активи: – створені активи – нестворені активи Фінансові активи	Пасиви <i>Чиста вартість капіталу</i>

Балансуючою статтею є чиста вартість капіталу— різниця між активами та пасивами, яка дорівнює поточній вартості запасів економічних цінностей, якими володіє сектор чи окрема одиниця.

Рахунок «Зміни в балансі активів та пасивів » підбиває підсумок усім змінам в активах, пасивах і чистій вартості капіталу, які сталися за обчислюваний період в кожному секторі окремо і по країні в цілому (табл.22).

Таблиця 22 – Зміни в балансі активів та пасивів

Активи	Пасиви та чиста вартість капіталу
Сумарна зміна активів	Сумарна зміна пасивів
Нефінансові активи:	Пасиви
– створені активи	
– нестворені активи	
Фінансові активи	
	<i>Зміни чистої вартості капіталу, разом</i>
	<i>Зміни чистої вартості капіталу за рахунок заощаджень і капітальних трансфертів</i>
	<i>Зміна чистої вартості капіталу в результаті інших змін в обсязі активів</i>
	<i>Зміни чистої вартості капіталу, обумовлені номінальним холдинговим прибутком/збитком</i>

Він відображає зміну усіх нефінансових і фінансових активів (A) за рахунок заощаджень і чистих капітальних трансфертів (AS), а також у результаті інших змін в обсязі активів (Aoc), нейтральної ревальвації (ANR), змін у відносних цінах (ARP) і придбання фінансових активів (AAF):

$$A = AS + A_{oc} + ANR + ARP + AAF$$

$$NW = NWS + NW_{oc} + NWNR + NWRP$$

У рахунку «Зміни у балансі» відображається також зміна пасивів (L) у результаті прийняття нових фінансових зобов'язань, нейтральної ревальвації (LNR) змін у відносних цінах (LRP).

Загальну зміну у чистій вартості капіталу можна подати як результат перевищення зміни активів над зміною пасивів: $NW = A - L$.

Ці два баланси уможливають побудову кінцевого балансу активів та пасивів (табл. 23).

Таблиця 23 – Заключний баланс активів та пасивів

Активи	Пасиви та чиста вартість капіталу
Нефінансові активи:	Пасиви
– створені активи	
– нестворені активи	
Фінансові активи	
	<i>Чиста вартість капіталу</i>

Заключний баланс являє собою сукупність усіх активів, пасивів і чистої вартості капіталу кожного сектора окремо і по країні в цілому на кінець обчислюваного періоду. Активи, пасиви і чиста вартість капіталу на кінець обчислюваного періоду визначаються доданням до величини активів, пасивів і чистої вартості капіталу на початок обчислюваного періоду усіх змін в активах, пасивах і чистій вартості капіталу, які сталися за минулий період.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що в результаті всіх поточних і накопичувальних операцій відбуваються створення, передання і погашення економічних вимог, підсумком чого є нагромадження в економіці певної кількості активів, пасивів і чистої вартості капіталу.

Баланси активів та пасивів показують відносини між заощадженнями та чистою вартістю капіталу. Заощадження (нетто) дорівнюють змінам у чистій вартості капіталу мінус капітальні трансферти, інші зміни обсягу активів та вплив номінального холдингового прибутку/збитку.

Чисті позички (чисті позики) країни поряд з переоцінкою зовнішніх фінансових активів і зобов'язань, є одним з факторів, які впливають на зміну чистого зовнішнього фінансовою становища країни (EFP):

$$EFP = NL(NB) + RA_{Fe} - Rl_{fe}$$

де RA_{fe} - переоцінка (ревальвація) зовнішніх фінансових активів;
 Rl_{fe} - переоцінка (ревальвація) зовнішніх фінансових зобов'язань.

Знаючи чисте зовнішнє фінансове становище країни на початок періоду (OEFP) та його зміну за минулий період можна визначити чисте зовнішнє фінансове становище країни на кінець періоду (SEFP):

$$SEFP = OEFP + EFP$$

У свою чергу чисте зовнішнє фінансове становище країни на початок і кінець періоду визначається як різниця між зовнішніми фінансовими активами і зобов'язаннями, відповідно, на початок і на кінець періоду:

$$OEFP = OFEA - OFEL, SEFP = CFEA - CFEL,$$

де, $OFEA$, $CFEA$ - зовнішні фінансові активи країни, відповідно, на початок і кінець обчислюваного періоду;

$OFEL$, $CFEL$ - зовнішні фінансові зобов'язання країни, відповідно, на початок і кінець обчислюваного періоду.

6.2 Міжгалузеві баланси – таблиця «витрати - випуск»

Методологія таблиць «витрати-випуск» (ТВВ) надає можливості для аналізу структури і тенденцій розвитку економіки, планування ефективних пропорцій між окремими галузями національної економіки, безпосереднього врахування галузевих техніко-економічних проектів у розв'язанні задач зведеного прогнозування розвитку народного господарства.

Початком наукових розробок за методом «витрати-випуск», як і введення в обіг саме цього терміну, можна вважати публікацію у 1936 році статті Леонтьєва В.В. щодо розрахунку міжгалузевих потоків продукції та

балансування її випуску і витрат. Надалі цей метод одержав також назву міжгалузевого балансу (МГБ).

Побудова ТВВ призвела до необхідності вирішення питання про класифікацію врахованих у ній галузей, у результаті чого довгий час використовувався підхід формування так званих «чистих» галузей економіки. Однак останнім часом у зв'язку з розвитком системи національних рахунків ООН більш доцільним визнано формування таблиці на основі класифікації за видами економічної діяльності.

Цей метод, розроблений американським вченим, лауреатом Нобелівської премії В.В. Леонт'євим, складає основу міжгалузевих балансів. Він направлений на виявлення взаємозв'язку між галузями промисловості і секторами економіки. Суть цього методу полягає в наступному.

Економіка країни розбивається приблизно на сто секторів. Модель показує кожний сектор двічі: один раз в рядку як «випуск», один раз в колонці як «витрати». Рядки, іншими словами, показують весь продаж, який здійснює один сектор іншим секторам, включаючи самого себе, тобто

$$x_i = x_{i1} + x_{i2} + \dots + x_{ij} + \dots + x_{in} + y_i$$

де x_i – обсяг продукції i -ої галузі;

x_{ij} – обсяг продукції, виготовленої в i -ій галузі і використаної в j -ій галузі;

y_i – кінцевий обсяг продукції i -ої галузі, використаний на власні потреби.

Колонки в той же час показують закупку всіх секторів по черзі у даного сектора.

Оскільки класифікація галузей, що поставляють і купують, ідентична на обох осях моделі, таблиця «витрати - випуск» має тенденцію знаходитись в стані загальної рівноваги.

По сукупності змінних X_u можна отримати уявлення про напрямки використання продукції окремих галузей і про структуру матеріальних витрат в кожній ланці народного господарства.

Якщо таблиця «витрати - випуск» відображає показники минулих періодів, то вона має тільки аналітичне значення. Проте в поточний час будуються таблиці відносно майбутнього економіки окремої країни.

Ці таблиці заповнюються не звітними, а прогнозними даними, зробленими по багатьох галузях промисловості, формуючи тим самим базу, по якій можна скласти прогнози для економіки країни.

Таблиця «витрати - випуск» може бути побудована і для окремого підприємства, де в якості галузей використовують окремі самостійні підрозділи (цехи, ділянки).

В такому разі вона є базою при вирішенні задач планування в цілому і в ринковій стратегії зокрема.

Таблиця «витрати – випуск» дає розгорнуту характеристику процесів відтворення та взаємовідносин між галузями економіки. Вона є важливою складовою частиною системи національних рахунків, що пов'язано з можливостями її застосування для характеристики потоків товарів та послуг, аналізу структури національної економіки, наслідків зміни цін, вартісних пропорцій, прогнозування економічних процесів. Таблиця «витрати – випуск» базується на даних національних рахунків, виконує функцію деталізації рахунків товарів та послуг, виробництва, утворення і використання доходу, капіталу на рівні груп товарів та послуг, користується ідентичними з ними показниками та методологією їх обчислення.

Види економічної діяльності, наведені у таблиці «витрати-випуск» ґрунтуються на основі діючої Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД).

Таблиця «витрати – випуск» складається з трьох основних частин, які мають назву квадрантів (табл. 24) .

У колонках таблиці «витрати – випуск» відображено вартісний склад валового випуску за видами економічної діяльності в розрізі витрат окремих видів товарів та послуг, використаних у процесі виробництва (I квадрант) та доданої вартості (III квадрант). У рядках - використання кожного виду товарів та послуг на проміжне споживання і кінцеве використання. Для кожного виду діяльності загальний обсяг випуску дорівнює обсягу використання. Як випущені, так і використані товари та послуги, відображені за вартістю їх

споживання, тобто з включенням торгово-транспортної націнки і податків за виключенням субсидій на продукти. Таблицю складено за видами економічної діяльності, які виробляють певний товар чи надають певну послугу, на відміну від галузей, сформованих за ознакою галузевої належності підприємств. Значення вартісних показників наведено у фактично діючих цінах звітного року.

Таблиця 24 – Схема таблиці «витрати – випуск» в цінах споживачів

Показник	Проміжне споживання	Кінцеве використання				Усього використано
	види економічної діяльності	кінцеві споживчі витрати	валове нагромадження	експорт	імпорт	
Товари (послуги) в цінах споживачів, використані у виробництві	I квадрант	II квадрант				
Оплата праці найманих працівників Податки (за виключенням субсидій) на виробництво та імпорт Валовий прибуток, змішаний дохід	III квадрант					
Валовий внутрішній продукт (ВВП)						
Випуск						

Проміжне споживання (I квадрант) включає:

- вартість товарів та послуг, спожитих економічною одиницею за рік;
- умовно нараховану оплату послуг фінансових посередників;
- витрати на відрядження (за винятком добових);
- придбання виробниками малоцінних та швидкозношуваних предметів;
- орендну плату за будівлі, споруди, машини та устаткування;
- придбання озброєння, обмундирування, харчування для Збройних Сил.

Не входять до складу проміжного споживання:

- витрати на реконструкцію і модернізацію основних фондів, які впливають на поліпшення їх характеристик, збільшення терміну експлуатації чи повного відновлення;
- орендна плата за використання землі та інших невироблених активів;
- витрати щодо передачі права власності на товари капітального характеру;
- витрати на буріння свердловин для добування нафти та газу, крім розвідувального буріння, тощо.

Проміжне споживання оцінюється за цінами споживання з урахуванням торговельно-транспортної націнки та податків на продукти (переважно за виключенням ПДВ).

У II квадранті (кінцеве використання) відображені кінцеві споживчі витрати на придбання товарів (послуг), валове нагромадження, експорт та імпорт.

Кінцеве споживання у ТВВ формується за принципом «хто фінансує витрати» і включає кінцеві споживчі витрати домашніх господарств, органів державного управління та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Витрати домашніх господарств становлять основну частину кінцевого споживання і характеризують структуру споживання товарів (послуг) населенням за рахунок власних коштів. Вони включають витрати на придбання споживчих товарів і послуг, споживання товарів (послуг), одержаних у натуральній формі і вироблених для власного кінцевого споживання.

Особливим елементом є умовно обчислена вартість проживання у власному житлі.

Не входять до складу кінцевого споживання товари, придбані домашніми господарствами для виробничих потреб, придбання будинків, квартир та цінностей.

Витрати органів державного управління розподіляються на індивідуальні і колективні. Індивідуальні послуги органів державного управління споживаються безпосередньо домашніми господарствами. Існують також державні видатки на купівлю товарів для безоплатної або пільгової передачі домашнім господарствам (транспортні засоби та бензин для інвалідів, підручники, медикаменти, продукти харчування). Колективні послуги надаються суспільству в цілому (забезпечення безпеки і оборони, підтримання законності і правопорядку, здійснення державної політики, наукові дослідження тощо).

Витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, включають вартість неринкових послуг, наданих домашнім господарствам цими організаціями (партії, профспілки, молодіжні, жіночі, релігійні та добродійні організації), а також послуги соціально-культурного характеру, надані підприємствами власним працівникам.

Валове нагромадження основного капіталу - це приріст активів, які протягом тривалого часу використовуються в процесі виробництва. До його складу включається приріст виробленого основного капіталу, поліпшення існуючого основного капіталу і невироблених активів, витрати щодо передачі права власності. Не входять до нього малоцінні і швидкозношувані предмети, споживчі товари тривалого використання, військова техніка, земля, корисні копалини. Термін «валове» тут і далі означає, що з даного показника не виключено обсяг споживання основного капіталу.

Зміна запасів матеріальних оборотних коштів розраховується як різниця між їх наявністю на кінець та на початок року з урахуванням коригування на зміну цін в умовах інфляції. Матеріальні оборотні кошти включають сировину,

матеріали, паливо, корми, насіння, незавершене виробництво, напівфабрикати власного виробництва, готову продукцію та товари для перепродажу.

Чисте придбання цінностей характеризує придбання, за виключенням продажу ювелірних виробів, дорогоцінних каменів, творів мистецтва, які з часом не зменшують своєї вартості.

Валовий внутрішній продукт (III квадрант) відображає утворення первинних доходів, одержаних у результаті безпосередньої участі в процесі виробництва. Не включаються до складу ВВП доходи від власності.

У III квадранті виділяються такі компоненти:

- оплата праці найманих працівників;
- валовий прибуток, змішаний дохід;
- податки (за виключенням субсидій) на виробництво та імпорт.

Оплата праці найманих працівників складається із заробітної плати, фактичних і умовних внесків наймачів на соціальне страхування.

Заробітна плата являє собою винагороду в грошовій та натуральній формі, виплачену за виконану у звітному періоді роботу.

Фактичні внески наймачів на соціальне страхування складаються з внесків до фондів: соціального страхування, пенсійного та фонду сприяння зайнятості. Умовно обчислені внески роботодавця сплачує працівникам безпосередньо у вигляді допомог без залучення спеціальних фондів (вихідна допомога, матеріальна допомога, пенсії та стипендії за рахунок коштів підприємства тощо).

Валовий прибуток відображає первинні доходи, одержані корпораціями в результаті участі в процесі виробництва.

Змішаний дохід відображає первинні доходи некорпоративованих підприємств, які належать домашнім господарствам.

Податки та субсидії на виробництво та імпорт розподіляються на дві групи: податки та субсидії на продукти, а також інші податки та субсидії, пов'язані з виробництвом.

Податки на продукти сплачуються за одиницю товару (послуги), який було вироблено, продано або імпортовано, пропорційно його (її) кількості або вартості. Це такі податки, як ПДВ, акцизний збір, податки на імпорт тощо.

Відображення ПДВ у ТВВ має деякі особливості. Проміжне споживання оцінюється в цінах придбання без відрахованого ПДВ, включаючи торговельно-транспортні націнки. Виключення становить частина підприємств, для витрат яких відрахування ПДВ не здійснюється (підприємства, які надають неринкові послуги, та підприємства, що належать до сектору домашніх господарств).

У II квадранті ТВВ спожиті товари та послуги оцінюються в цінах придбання з включенням нарахованого ПДВ.

У III квадранті відображається ПДВ на продукцію в сумі, врахованій у ціні придбання кінцевими споживачами.

Інші податки, пов'язані з виробництвом, інституційні одиниці сплачують за участь у процесі виробництва.

Субсидії на продукти інституційна одиниця одержує пропорційно кількості або вартості продукції; вони відображаються зі знаком «мінус».

Інші субсидії, пов'язані з виробництвом, інституційні одиниці одержують у результаті участі у виробництві або за використання окремих факторів виробництва.

Оплата послуг фінансових посередників являє собою різницю між відсотками, які фінансові установи одержали за наданими кредитами та сплатили за депозитами. У ТВВ через неможливість розподілу за видами діяльності цей показник наводиться в проміжному споживанні окремою колонкою по рядку «Фінанси», а при визначенні ВДВ (III квадрант) він показаний зі знаком «мінус».

Контроль засвоєння знань

1. Характеристика активів балансу.
2. Характеристика зобов'язань.
3. Характеристика власного капіталу.

4. Зміни в балансі активів і пасивів.
5. Що відносять до складу вироблених нефінансових активів?
6. Що відносять до складу невироблених нефінансових активів?
7. Що відносять до складу фінансових активів?
8. Склад матеріальних невироблених активів.
9. Склад нематеріальних невироблених активів.

ТЕМА 7 РАХУНКИ ОПЕРАЦІЙ

Рахунок товарів і послуг характеризує всі ресурси (випуск продукції та імпорт) по економіці в цілому, а також напрями використання цих ресурсів (проміжне споживання, кінцеве споживання, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, валове нагромадження основного капіталу, придбання за виключенням вибуття цінностей та експорт).

Сектор «Інший світ» охоплює іноземні інституційні одиниці-нерезиденти, які вступають в економічні зв'язки з одиницями-резидентами та мають із ними економічні відносини.

Рахунки «іншого світу» допомагають оцінити роль зовнішніх зв'язків у забезпеченні збалансованості доходів та витрат інституційних секторів — резидентів даної країни через економічну діяльність із нерезидентами.

Зовнішній рахунок товарів і послуг охоплює поточні операції між «іншим світом» та національною економікою, пов'язані з купівлею та продажем товарів і послуг.

«Зовнішнє сальдо товарів і послуг» розраховується як різниця між показниками імпорту та експорту.

Зовнішній рахунок первинного доходу та поточних трансфертів показує процес перерозподілу поточних доходів між резидентами національної економіки в цілому та нерезидентами («іншим світом»).

«Поточне зовнішнє сальдо» розраховується як різниця між первинними доходами та поточними трансфертами, переданими національною економікою «іншому світові» (тобто отриманими «іншим світом») та отриманими національною економікою від країн «іншого світу» (тобто переданими від «іншого світу»).

Зовнішньоекономічні рахунки нагромадження дозволяють характеризувати зміни в активах, зобов'язаних та чистій вартості власного капіталу нерезидентів у результаті здійснення операцій із резидентами країни й інших економічних та неекономічних факторів.

Чисте кредитування (+) або чисте запозичення (-) – різниця між загальною величиною змін чистої вартості внаслідок поточних операцій і капітальних трансфертів та чистим придбанням невироблених нефінансових активів.

Рахунки операцій в СНР, що не показують відносин між секторами, а тільки підбивають суму даних за певними операціями, які можна знайти в рахунках різних секторів чи галузей, є умовними чи перевірочними. Підсумкові дані з ресурсів та використання рахунків операцій балансуються за визначенням і тому балансуєвої статті в них немає.

Особливе значення серед рахунків операцій має рахунок товарів та послуг.

7.1 Рахунок товарів і послуг

Рахунок товарів та послуг характеризує загальні ресурси продуктів та послуг щодо економіки в цілому (внутрішнє виробництво та імпорт), а також напрямки використання цих ресурсів (проміжне та кінцеве споживання, капіталоозброєння, експорт). Він є своєрідною зведеною характеристикою СНР.

Рахунок товарів та послуг збалансовано тільки на загальному рівні, а не за кожним видом операцій (табл.25).

Таблиця 25 – Схема рахунку товарів і послуг

Ресурси	Використання
Випуск (в основних цінах)	Проміжне споживання
Імпорт товарів і послуг	Кінцеві споживчі витрати:
Податки на продукти	індивідуальні
Субсидії на продукти	колективні
	Валове нагромадження основного капіталу
	Зміна запасів матеріальних оборотних коштів
	Придбання за виключенням вибуття цінностей
	Експорт товарів і послуг
Усього	Усього

Дані рахунка товарів та послуг дають змогу розрахувати ВВП двома методами: методом кінцевого споживання та виробничим методом.

ВВП, розрахований методом кінцевого споживання, дорівнює сумі всіх статей кінцевого використання мінус імпорт, тобто сума кінцевого споживання, валового нагромадження, зміни в запасах матеріальних оборотних засобів, придбання мінус вибуття цінностей, експорту мінус імпорт.

ВВП, розрахований виробничим методом, дорівнює різниці між валовим випуском та проміжним споживанням плюс чисті податки на продукти.

У схемі рахунка передбачається, що валовий випуск оцінено в основних цінах.

7.2 Рахунки «іншого світу»

Рахунки «іншого світу» (зовнішніх операцій) показують операції нерезидентів з резидентними інституційними одиницями. Вони складаються з позицій зарубіжних країн і, в кінцевому результаті, повинні давати значення чистого кредитування або чистого запозичення протилежне тому, яке визначено в рахунку капіталу національної економіки.

Операції між інституційними одиницями-резидентами і одиницями-нерезидентами, які відносять до операцій з іншими країнами світу, реєструють на відповідних рахунках. Крім цього, в рахунках «іншого світу» окремо характеризують зміну активів, пасивів та чистої вартості капіталу, пов'язаних із зовнішніми операціями (в основному з фінансовими активами та пасивами).

В СНР кожна операція відображається як «використання» в одних рахунках і як «ресурси» в інших, тобто реєструються два «кінці» кожної операції, отже система є закритою.

У СНР поняття «інший світ» відіграє, роль аналогічну інституційному сектору без будь-яких характерних функцій і ресурсів. Воно має на увазі резидентів інших країн у тій мірі, в якій вони зайняті операціями з резидентами даної країни.

Рахунки «іншого світу» формально завершують СНР і показують, які саме зовнішні зв'язки забезпечили збалансованість доходів та витрат в країні.

Потоки зовнішніх операцій реєструються також у торговому та платіжному балансах.

Структура рахунків «іншого світу» більш проста, ніж для внутрішніх секторів.

Специфічною особливістю рахунків «іншого світу» є те, що коли для самої країни певний показник відносять до ресурсу, то для іншого світу його записують у використання. Те саме стосується балансуєчих статей. Якщо вони

мають позитивне значення, то це добре для «іншого світу», але є дефіцитом для країни.

У рахунку зовнішніх операцій з товарами та послугами (табл. 26) на боці ресурсів розміщують імпорт товарів та послуг, а на боці використання – їх експорт. Балансуючою статтею є сальдо зовнішніх операцій з товарами та послугами. Якщо воно має позитивне значення, то це показує на активне сальдо для іншого світу і дефіцит для певної країни.

Таблиця 26 – Схема рахунку зовнішніх операцій з товарами і послугами

Використання	Ресурси
Експорт товарів і послуг <i>Сальдо зовнішніх операцій з товарами і послугами</i>	Імпорт товарів і послуг
Усього	Усього

Рахунок зовнішніх первинних доходів та поточних трансфертів (табл. 27) є симетричним – у ресурсах та використанні подаються однакові показники: оплата праці робітників; податки за відрахуванням субсидій на виробництво та імпорт; доходи від власності; поточні податки на дохід, багатство та ін.; відрахування на соціальне страхування та соціальні допомоги; інші види поточних трансфертів; поправка на зміну чистої вартості засобів домашніх господарств у пенсійних фондах. Балансуючою статтею є сальдо поточних зовнішніх операцій, аналогічне показнику заощадження для інституційних секторів.

Таблиця 27 – Схема рахунку зовнішніх первинних доходів та поточних трансфертів

Використання	Ресурси
Оплата праці робітників	Сальдо зовнішніх операцій з
Податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорт	товарами і послугами
Доходи від власності	Оплата праці робітників
Поточні податки на доход, багатство та ін.	Податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорт
Відрахування на соціальне страхування та соціальні допомоги	Доходи від власності
Інші види поточних трансфертів	Поточні податки на доход, багатство та ін.
Поправка на зміну чистої вартості засобів домашніх господарств у пенсійних фондах	Відрахування на соціальне страхування та соціальні допомоги
<i>Сальдо поточних зовнішніх операцій</i>	Інші види поточних трансфертів
	Поправка на зміну чистої вартості засобів домашніх господарств у пенсійних фондах
Усього	Усього

Рахунки зовнішніх операцій з нагромадження стосуються тільки фінансових операцій тому, що для нефінансових активів нерезидентів завжди створюються умовні інституційні одиниці на економічній території відповідної країни. Тому ці рахунки (табл. 28 – 31) мають певні відмінності проти аналогічних рахунків для інституційних секторів.

Таблиця 28 – Схема рахунку зовнішніх операцій з капіталом

Зміни в активах	Зміни в пасивах і зміни чистої вартості капіталу
Придбання мінус вибуття нестворених нефінансових активів	Сальдо поточних зовнішніх операцій Капітальні трансферти, що одержуються (+) Капітальні трансферти, що передаються (-) Зміни чистої вартості капіталу за рахунок заощаджень і капітальних трансфертів
<i>Чисті кредити (+), чисті борги (-)</i>	
Усього	Усього

Таблиця 29 – Схема фінансового рахунку «іншого світу»

Зміни в активах	Зміни в пасивах і зміни чистої вартості капіталу
1	2
Чисте прийняття фінансових активів Монетарне золото та СПЗ Готівкові гроші та депозити Цінні папери, крім акцій Кредити та позики Акції та інші цінні папери, які забезпечують участь в капіталі	Чисте прийняття зобов'язань Готівкові гроші та депозити Цінні папери, крім акцій Кредити та позики Акції та інші цінні папери, які забезпечують участь в капіталі

1	2
Страхові технічні резерви	Страхові технічні резерви
Інша дебіторська заборгованість	Інша кредиторська заборгованість Чисті кредити (+), чисті борги (-)
Усього	Усього

Таблиця 30 – Схема рахунку інших змін в обсязі активів «іншого світу»

Зміни в активах	Зміни в пасивах і зміни чистої вартості капіталу
Нефінансові активи	Пасиви
Некомпенсовані конфіскації	Збитки внаслідок катастроф
Зміни класифікації та зміни структури	Некомпенсовані конфіскації
Фінансові активи	Інші зміни в обсязі не фінансових активів та пасивів, не віднесених до інших категорій
Збитки внаслідок катастроф	Інші зміни в обсязі не фінансових активів та пасивів, не віднесених до інших категорій
Некомпенсовані конфіскації	Зміни класифікації та зміни структури
Інші зміни в обсязі не фінансових активів та пасивів, не віднесених до інших категорій	<i>Зміна чистої вартості капіталу в результаті інших змін в обсязі активів</i>
Зміни класифікації та зміни структури	
Усього	Усього

Таблиця 31 – Схема рахунку переоцінки «іншого світу»

Зміни в активах	Зміни в пасивах і зміни чистої вартості капіталу
<p>Фінансові активи</p> <p>Номінальний холдинговий прибуток (+), збиток (-):</p> <p>нейтральний холдинговий прибуток (+), збиток (-)</p> <p>реальний холдинговий прибуток (+), збиток (-)</p>	<p>Пасиви</p> <p>Номінальний холдинговий прибуток (-), збиток (+):</p> <p>нейтральний холдинговий прибуток (-), збиток (+)</p> <p>реальний холдинговий прибуток (-), збиток (+)</p> <p>Зміни чистої вартості капіталу, обумовлені номінальним холдинговим прибутком/збитком:</p> <p>зміни чистої вартості капіталу, обумовлені нейтральним холдинговим прибутком/збитком</p> <p>зміни чистої вартості капіталу, обумовлені реальним холдинговим прибутком/збитком</p>
Усього	Усього

У блоці рахунків зовнішніх активів та пасивів (табл. 32 – 34) визначаються зовнішнє фінансове становище країни на початок звітної періоду (фінансові активи, фінансові пасиви й чиста вартість капіталу по відношенню до інших країн) та його зміна протягом періоду (зміна зовнішніх фінансових активів, фінансових пасивів і чистої вартості капіталу), а також

зовнішнє фінансове становище країни на кінець звітної періоду (зовнішні фінансові активи, фінансові пасиви й чиста вартість капіталу).

Таблиця 32 – Схема початкового балансу активів та пасивів «іншого світу»

Активи	Пасиви та чиста вартість капіталу
Нефінансові активи: – нестворені активи Фінансові активи	Пасиви <i>Чиста вартість капіталу</i>
Усього	Усього

Таблиця 33 – Зміни в балансі активів та пасивів «іншого світу»

Активи	Пасиви та чиста вартість капіталу
Сумарна зміна активів Нефінансові активи: – нестворені активи Фінансові активи	Сумарна зміна пасивів Пасиви <i>Зміни чистої вартості капіталу, разом</i>

Таблиця 34 – Схема кінцевого балансу активів та пасивів «іншого світу»

Активи	Пасиви та чиста вартість капіталу
Нефінансові активи: – нестворені активи Фінансові активи	Пасиви <i>Чиста вартість капіталу</i>
Усього	Усього

Контроль засвоєння знань

1. Структура рахунку товарів і послуг.
2. Характеристика ресурсів рахунку товарів і послуг.
3. Характеристика використання ресурсів у рахунку товарів та послуг.
4. Рахунки зовнішніх операцій та їх загальна характеристика.
5. Зовнішній рахунок товарів і послуг.
6. Зовнішній рахунок первинного доходу та поточних трансфертів.
7. Зовнішні рахунки нагромадження.

Тема 8 Агрегати в СНР та їх взаємозв'язок

Агрегати – сукупні величини, які дозволяють вимірювати результати функціонування економіки на макрорівні, дають детальну характеристику процесу відтворення, використовуються для прогнозування та для міжнародних зіставлень.

Валовий випуск – це сумарна вартість всіх товарів та послуг, вироблених економікою за певний проміжок часу.

Валовий внутрішній продукт – вартість кінцевих товарів та послуг, вироблених в межах національної території певної країни за певний період (за рік) як національними, так і іноземними ресурсами (резидентами та нерезидентами).

Валовий національний продукт – вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених національними факторами виробництва як у межах своєї країни, так і за її межами за певний проміжок часу (як правило за рік). ВВП за мінусом суми доданих вартостей, створених на території певної країни іноземними факторами виробництва з додаванням суми доданих вартостей, створених національними ресурсами за кордоном, – ВНП.

Національний дохід виступає як сукупний дохід власників усіх факторів виробництва: заробітної плати, прибутку, ренти, процента, і засвідчує ступінь участі кожної категорії власників у національному виробництві, їхню частку.

Особистий дохід – це дохід, отриманий приватними особами

Дохід в особистому розпорядженні домогосподарств – це частина особистого доходу, яка залишається після сплати індивідуальних прибуткових податків громадян.

Національне багатство – це загальний результат постійно повторюваного процесу суспільного виробництва, тобто сукупність нагромаджених матеріальних і духовних благ за всю історію функціонування національної економіки.

Для характеристики стану та розвитку економіки будь-якої країни в цілому використовують систему взаємозв'язаних макроекономічних показників. Згідно з рекомендаціями Статистичної комісії ООН зі складання Системи Національних рахунків (варіант 1993 р.) ці показники визначаються як агрегати. *Агрегати* є сукупними величинами, які дозволяють вимірювати результати функціонування економіки на макрорівні, дають детальну характеристику процесу відтворення, використовуються для прогнозування та для міжнародних зіставлень.

Макроекономічні показники умовно поділяють на три групи:

потоків – відображають передачу цінностей одними суб'єктами економічної діяльності іншим. Вони вимірюються за певний проміжок часу (між двома часовими точками);

запасів – це економічні змінні показники, які відображають нагромадження та використання цінностей економічними суб'єктами. Вони визначаються на певну дату.

економічної кон'юнктури – це змінні показники, пов'язані з коливанням ділової активності.

8.1 Потоків показники

Основними поточковими показниками СНР для національної економіки є валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний продукт (ВНП), чистий внутрішній продукт (ЧВП), національний дохід (НД), особистий дохід (ОД), дохід у розпорядженні громадян.

Вихідним показником для розрахунку валового внутрішнього продукту на стадії виробництва є валовий випуск.

Валовий випуск – це сумарна вартість всіх товарів та послуг, вироблених резидентами за певний проміжок часу. Він вміщує всі товари та послуги, включаючи і ті, що використовуються для виробництва інших товарів і послуг, тобто проміжне споживання. Випуск на рівні національної економіки

включає випуск окремих інституційних одиниць, які входять до складу відповідних секторів, галузей, видів економічної діяльності. Випуск за методологією СНР розраховується в основних цінах

Обсяг валового випуску, досягнутий в умовах певної зайнятості, називають потенційним або рівнем природного випуску.

Недоліком вказаного показника є те, що вміщуючи в собі проміжне споживання, він створює річний обсяг виробництва в бік його зростання на величину повторного рахунка (проміжного споживання). Якщо від валового випуску відняти проміжне споживання, отримаємо валову додану вартість.

Показниками, що усувають недолік показника «валовий випуск», є валовий внутрішній (ВВП) та валовий національний продукт (ВНП). Ці два показники близькі за змістом і кількісним визначенням. Вони відрізняються тим, що ВНП – показник річного обсягу національної економіки, а ВВП – внутрішньої.

Валовий внутрішній продукт

Головним макроекономічним показником, що закономірно займає центральне місце в системі національних рахунків, у статистиці розвинених країн та міжнародних організацій (ООН, МВФ, МБРР, ЄБРР) вважають валовий внутрішній продукт.

Одним з найбільш загальних макроекономічних показників виступає ВВП, що визначається як валова вартість (у ринкових цінах) усіх товарів і послуг, створених протягом певного періоду на території даної країни і з використанням лише її факторів виробництва.

ВВП можна підрахувати:

- 1) як суму валової доданої вартості всіх галузей і сфер економіки;
- 2) як суму первинних доходів усіх інституціональних секторів (суб'єктів) економіки (домогосподарств, підприємств, держави);
- 3) як суму витрат на кінцеве споживання, нагромадження і надходження від чистого експорту.

У кожному випадку йдеться про одну й ту саму суму, хоча на практиці результати, як правило, дещо відрізняються. Це пов'язано з особливостями інформаційно-статистичної бази та методів обчислень, що використовуються. Розрахунок ВВП за всіма трьома методами та узгодження отриманих результатів між собою становить основний зміст СНР. Разом з тим подібний підхід дозволяє розглянути ВВП ніби з різних боків і отримати ціліснішу картину функціонування економіки. В межах країни доходи одних є витратами інших.

Використовують три способи визначення величини ВВП.

1. *Виробничий метод (метод доданої вартості)* визначає ВВП як суму доданих вартостей: підсумовуються вартість виготовлених кінцевих товарів і послуг всіх сфер економіки (факторні доходи та амортизаційні відрахування, які не є доходами). Оскільки участь у створенні ВВП бере сектор державного управління, то ВВП дорівнює сумі валових доданих вартостей (ВДВ) плюс чисті податки ($T_{\text{ч}}$). Чисті податки визначають як різницю між податками і субсидіями на продукт та імпорт.

Додана вартість — це вартість, яка створена в процесі виробництва на даному підприємстві та відображає реальний внесок підприємства у формування вартості конкретного продукту (товару, послуги), тобто заробітну плату, прибуток, ренту, процент за кредит, амортизаційні відрахування тощо.

2. *Розподільчий метод (за доходами)* обчислення ВВП виходить із того, що величина ВВП визначається як сума первинних доходів макроекономічних суб'єктів: підсумовуються доходи приватних осіб, акціонерних товариств, приватних підприємств, а також доходи держави від підприємницької діяльності та органів державного управління у вигляді податків на виробництво та імпорт.

$$\text{ВВП} = W + P + I_{\text{ч}} + R + T_{\text{нч}} + A,$$

де W – заробітна плата;

$I_{\text{ч}}$ – чистий процент;

P – прибуток підприємств і корпорацій;

R – рента;

$T_{\text{нч}}$ – непрямий чистий податок на бізнес;

A – амортизація основного капіталу.

3. *Метод кінцевого використання (метод визначення ВВП за потоком витрат)* ґрунтується на передумові, що вартість виробленого суспільного продукту дорівнює вартості реалізованого продукту: підсумовуються витрати на капіталовкладення (валові інвестиції у національну економіку), особисте споживання, державні закупки (державне споживання) і сальдо зовнішньої торгівлі.

Те, що для одних економічних суб'єктів є витратою, для інших – доходом. Наприклад, для фінансового сектору як кредитора позичковий процент – дохід, а для позичальника – витрата. Для підприємницького сектору заробітна плата – витрата, а для домогосподарств – форма доходу і та ін.

СНР-93 виходить із того, що весь кінцевий річний продукт купується домогосподарствами, підприємницьким сектором, державою та закордонними споживачами.

$$\text{ВВП} = C + I_v + G + \text{NE},$$

де C – споживчі витрати домогосподарств;

I_v – валові приватні інвестиційні витрати;

G – витрати держави у формі закупівель продуктів і послуг;

NE – чисті витрати закордону (чистий експорт).

Обчислення ВВП ускладнюється інфляцією, яка властива тією чи іншою мірою практично всім країнам з ринковою економікою., і в багатьох країнах значна частина приросту ВВП припадає саме на зростання цін. У зв'язку з цим розрізняють поняття номінального та реального ВВП.

Номінальний ВВП – ВВП, обчислений у цінах того самого періоду, за який його визначають, тобто у поточних цінах.

Реальний ВВП вимірюється вартістю виробленого продукту за різні роки з використанням цін загального базового року. Це незмінні ціни в тому розумінні, що вимірюється ВВП рік за роком з постійною купівельною спроможністю. Реальний ВВП вимірює економічне зростання, тобто зростання, в якому не враховують ефект інфляції. Отже, реальний ВВП відображає вартість створених товарів і послуг, яку обчислюють у незмінних цінах певного

часового періоду, що називається базовим. Використання цін базового року дає змогу проводити кількісне порівняння обсягів продукції та послуг різних років.

Для визначення дійсної величини ВВП, — тобто реального ВВП, необхідно «очистити» номінальну його величину від впливу інфляції, а саме застосувати індекс цін.

Щоб показати реальну величину ВВП, нівелювати рівень інфляції при зіставленні виробництва двох конкретних періодів, використовують дефлятор ВВП. Він усуває всі цінові (інфляційні) викривлення величини ВВП.

Головними чинниками зростання реального ВВП є зростання використовуваних ресурсів і технологічне зростання.

Зростання використовуваних ресурсів означає зростання робочої сили і капіталу. Кількість робочої сили збільшується із зростанням населення. Проте для ВВП важливе значення має не тільки і не стільки збільшення робочої сили, скільки її використання.

Технологічне зростання означає збільшення виробництва, а отже, і величини ВВП завдяки застосуванню нових наукових знань, впровадженню нових технологій і нових методів економічної діяльності.

Потенційний (природний) ВВП означає довготермінові виробничі можливості національної економіки за максимального використання наявних ресурсів в умовах стабільних цін.

Недоотриманий ВВП (або розрив ВВП) – це різниця між поточним виробництвом товарів і послуг та рівнем виробництва, який міг би бути за наявності повного використання існуючих у суспільстві ресурсів.

Дефлятор ВВП. Показник ВВП у базових цінах може за рік зростати менше або більше, ніж ВВП у поточних цінах у країні. Це відбувається через зміну загального рівня цін. Отже, дефлятор ВВП – це відношення номінального ВВП до реального ВВП, помножене на 100 відсотків. $Дввп = (Нввп : Рввп) \cdot 100\%$. Дефлятор ВВП вимірює інтенсивність інфляції (або дефляції), коли є зниження загального рівня цін в країні. Якщо індекс цін виявився більшим за одиницю, це свідчить про дефлювання ВВП (елімінування інфляції). Якщо ж

індекс цін менший за одиницю, то провели інфлювання ВВП (очищення номінального ВВП від впливу дефляції). Для України, наприклад, дефлятор ВВП у 1999 р. порівняно з 1990 р. становив 235 765, а у 2000 р. – 3 015 556. Дефлятор ВВП є загальним індексом цін, бо він ґрунтується на вирахуваннях, що враховують усі товари і послуги. Щоправда, вони повністю не збігаються, мають деякі розбіжності.

Валовий національний продукт

Оскільки ВВП не призначений для вимірювання виробництва, яке здійснюється за межами економічної території країни, передбачається також використання валового національного продукту.

Валовий національний продукт – це сумарний обсяг продукції, виробленої за допомогою факторів виробництва (землі, праці, капіталу та підприємницького хисту), що належать представникам певної країни, наприклад, українцям, незалежно від того, де ці фактори (ресурси) розміщені – в Україні чи за кордоном. Наприклад, частку продукції (заробітна плата), яку створив українець, котрий проживає в Росії, США, Великобританії враховують у ВНП України. Навпаки, ту частку продукції (доходу), що вироблена в Україні за допомогою факторів виробництва, які належать іноземцям, враховують із ВНП України.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – враховує вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених у межах деякої країни за допомогою факторів виробництва, незалежно від того, кому ці ресурси належать, – громадянам даної країни чи іноземцям. Наприклад, вартість товарів, вироблених за допомогою іноземного капіталу, є частиною українського ВВП. Навпаки, доходи, що їх отримали українці за кордоном не враховують у ВВП України.

Спільні ознаки ВВП і ВНП:

- відображають кінцеві результати діяльності людей матеріального і нематеріального виробництва;
- визначаються у вартісному (грошовому) вимірі;
- період обрахування – квартал, рік.

Відмінними ознаками ВВП і ВВП є величина чистих іноземних факторних доходів (I_d). Чисті іноземні факторні доходи (I_d) визначають за формулою:

$$I_d = P - C,$$

де P – плата України за використання іноземних факторів виробництва що належать іншим країнам світу,

C – доходи, які Україна отримала від продажу власних факторів виробництва іншим країнам світу.

Якщо I_d додатній, то $ВВП > ВВП$, якщо I_d від'ємний – $ВВП < ВВП$.

СНР-93 дає змогу використовувати обидва показники (ВВП і ВВП), але перевагу віддає показнику ВВП, і більшість країн світу, включаючи Україну, використовують як показник обсягу національного виробництва саме ВВП.

Чистий внутрішній продукт та чистий національний продукт

Похідними показниками від ВВП та ВВП є показники, обчислені не на валовій, а на чистій (за вилученням амортизації) основі.

Це чистий внутрішній продукт (ЧВН) та чистий національний продукт (ЧНП). Найчастіше в статистиці та макроекономічних дослідженнях використовують показники ЧНП, який визначається шляхом віднімання від вартісної оцінки ВВП вартості використання основного капіталу (амортизації):

$$ЧНП = ВВП - А.$$

Цей показник має суттєвий недолік стосовно кількісного виміру. У зв'язку з тим, що держава встановлює непрямі податки на бізнес, відбувається штучне завищення вартості виробленого ЧНП (на величину ПДВ, акцизного збору, мита тощо). Надаючи субсидії бізнесу, держава зумовлює зниження вартості ЧНП. Для того, щоб усунути вплив різниці між цінами, за якими реалізують товари і послуги фірми, та цінами, за якими товари і послуги реалізуються безпосереднім споживачам, використовують показники національного доходу (НД).

Національний дохід

З точки зору власників ресурсів, НД є вимірником їх доходів від участі у виробництві за поточний період.

НД виступає як сукупний дохід власників усіх факторів виробництва: заробітної плати, прибутку, ренти, процента, і засвідчує ступінь участі кожної категорії власників у національному виробництві, їхню частку. За обсягом НД дуже близький до ЧНП і становить величину, зменшену на розмір непрямих податків, які сплачують підприємці (податок на додану вартість, акцизи, ліцензійні платежі, мито та ін.).

Національний дохід визначається шляхом вилучення із вартості ЧНП чистих непрямих податків на бізнес. Це означає, що національний дохід вимірюється у факторних цінах і дорівнює чистому національному продукту мінус непрямі податки плюс субсидії:

$$\text{НД} = \text{ЧНП} - T_{\text{нч}};$$

$$T_{\text{нч}} = T_{\text{н}} - C_{\text{б}},$$

де $T_{\text{нч}}$ – чисті непрямі податки;

$T_{\text{н}}$ – непрямі податки на бізнес;

$C_{\text{б}}$ – субсидії бізнесу.

Рівень національного доходу, досягнутий в умовах певної зайнятості, називають потенційним, або національним доходом певної зайнятості.

Створення національного доходу відбувається у галузях матеріального виробництва і в сфері послуг. Його розміри зростають за рахунок збільшення чисельності зайнятих і підвищення продуктивності праці. Фактори зростання національного доходу поділяють на два види:

екстенсивні (за рахунок збільшення ресурсів) та

інтенсивні (за рахунок якісного використання існуючих факторів).

Розподіл національного доходу полягає у визначенні частки всіх учасників його виробництва, тобто заробітної плати, прибутку, процента, ренти, дивідендів та ін.

Перерозподіл національного доходу здійснюється через механізм ціноутворення, державний бюджет, податкову систему, внески до різноманітних фондів та ін. На підставі перерозподілу НД формуються вторинні доходи. Основними формами таких доходів є виплата пенсій, стипендій, допомога багатодітним сім'ям тощо. Перерозподіл національного доходу здійснюється за офіційними та неофіційними каналами. Легітимний (офіційний) перерозподіл НД фіксується в офіційній статистиці. Масштабний неофіційний перерозподіл НД спричинений існуванням тіньової економіки.

Використання національного доходу відбувається з подвійною метою: споживання і нагромадження.

Нагромадження є необхідним для розширення масштабів національного виробництва в майбутньому. В господарській практиці розрізняють створений і використаний НД. Національний дохід, що йде на споживання та нагромадження, не збігається з величиною створеного національного доходу. Останній зменшується на суму збитків від стихійних лих та інших втрат. Крім того, використаний національний дохід може відрізнитися від створеного на величину сальдо зовнішньоторговельного балансу. Якщо країна імпортує більше товарів і послуг, ніж експортує, то використаний національний дохід перевищуватиме створений, і навпаки. Але це не означає, що країні вигідно більше ввозити товарів та послуг, ніж вивозити.

Велике значення для збільшення величини національного доходу та розширеного відтворення має оптимальне співвідношення між споживанням і нагромадженням. Дане співвідношення залежить від конкретних умов і завдань економічного розвитку країни.

За своїм змістом національний дохід є сумарним доходом усіх жителів країни. Він відображається в рахунку «Первинний розподіл доходів», який показує, яким чином доходи, створені в одних секторах економіки, надходять у вигляді первинних доходів до інших секторів – утримувачів доходів.

Особистий дохід

На основі НД формуються особисті доходи (ОД).

У результаті перерозподільчих відносин формуються такі форми доходів:

- особистий дохід :
- особистий дохід кінцевого використання.

Особистий дохід (ОД) – це дохід, отриманий приватними особами. Цей показник отримують шляхом вилучення з вартості національного доходу внесків на соціальне страхування, податків на прибутки підприємств і корпорацій, чистих заощаджень підприємств та корпорацій (нерозподілений прибуток), чистого процентного доходу (різниці між виплатами процентів з боргу і отримання процентів з кредитів, у тому числі й з державного боргу) та додавання суми урядових трансфертів (допомоги з безробіття, виплат з тимчасової непрацездатності, допомоги багатодітним та малозабезпеченим тощо).

$ОД = НД - (\text{нарахування на соцстрах}) - (\text{податки на прибутки підприємств і корпорацій}) - (\text{нерозподілений прибуток підприємств і корпорацій}) - (\text{чистий процент і борг}) + (\text{урядові трансферти і виплати домогосподарствам})$

Особистий дохід можна обчислити ще одним способом:

$ОД = \text{трансферти уряду домогосподарствам} + \text{трудові доходи} + \text{розподілені прибутки (дивіденди)}$

Дохід в особистому розпорядженні домогосподарств

Якщо від суми всього особистого доходу відняти всі індивідуальні податки, то визначиться так званий дохід в особистому розпорядженні домогосподарств — кінцевий показник системи національного рахівництва. Він використовується на споживання та заощадження в домашніх господарствах.

Особистий дохід кінцевого використання (ОДКВ) – це частина особистого доходу, яка залишається після сплати індивідуальних прибуткових податків громадян.

$$ОДКВ = ОД - T_{\text{інд}}$$

Для конкретнішої об'єктивної оцінки соціальної та економічної ситуації в країні, визначення добробуту її населення необхідно розраховувати розглянуті показники СНР не лише в сукупності, але й на душу населення. Ці показники реально характеризують ступінь розвитку країни, рівень добробуту її громадян.

8.2 Показники запасів

До другої групи макроекономічних показників відносять показники запасів. Найважливішими показниками запасів є:

- майно (активи);
- майнові права.

Активи в СНР поділяють на фінансові та нефінансові.

Фінансові активи відображаються у фінансовому рахунку СНР і включають :

- грошові засоби;
- фінансові вимоги;
- дебіторські зобов'язання у різних формах.

До *нефінансових активів* відносять:

- виробничі активи, які виникають в процесі виробництва і складаються :
 - з основного капіталу;
 - з запасів матеріальних оборотних засобів;
 - цінностей;
- невиробничі активи, що є умовами для виробництва, включають:
 - землю;
 - надра;
 - водні ресурси;
 - біологічні ресурси тощо.

Основний капітал – це частина виробничих активів, яка багаторазово бере участь у виробничому процесі, частинами переносить свою вартість на

новостворений продукт, не втрачаючи при цьому своєї натурально-речової форми. Це, насамперед, машини, устаткування, обладнання тощо.

Запаси основного капіталу утворюються:

- в результаті циклічних коливань економіки, коли утворюються надлишкові виробничі потужності в період депресивного стану економіки;
- як наслідок сезонного характеру виробництва, споживання або транспортування (річковий транспорт);
- в результаті розриву в часі між доставкою основного капіталу та його встановленням, запуском у виробничий процес та виходом на проектну потужність тощо.

Запаси матеріальних оборотних засобів мають складну структуру.

Оборотні матеріальні засоби включають:

- а) оборотний капітал;
- б) готову продукцію, що знаходиться на складі, чи ту, що неоплачена покупцем.

Оборотний капітал – капітал, який повністю споживається в кожному виробничому циклі, втрачаючи при цьому свою натурально-речову форму та втілюючи свою вартість у заново створеному продукті. Структура оборотного капіталу може бути представлена двома блоками:

- предмети праці до початку процесу виробництва (сировина і матеріали, паливо, енергія, запасні частини для ремонту, тара, малоцінні та швидкозношувані інструменти);
- предмети праці у виробництві (незавершене виробництво та напівфабрикати власного виробництва).

Причини змін обсягів запасів матеріальних оборотних засобів теж можуть бути різними (технологічні, сезонні, ті, що зумовлені забезпеченням безперервності виробничого процесу, тощо), але у найзагальнішому вигляді для макрорівня – зміна обсягу випуску і невизначеним обсягом продажу. Якщо обсяг виробництва перевищує фактичний обсяг продажу, то відбувається

збільшення запасів. Якщо обсяг виробництва нижчий за обсяг продажу, то запаси зменшуються.

Зміна запасів матеріальних оборотних засобів визначається як різниця між надходженнями та вибуттям продукції в запаси за галузями економіки. Грошове оцінювання їх здійснюється у ринкових цінах на момент надходження та вибуття.

В умовах інфляції відбувається інфляційне подорожчання запасів матеріальних оборотних засобів. З метою очищення реальних показників від інфляційного впливу СНР вимагає очищення цього показника від так званого «холдингового прибутку». «Холдинговий прибуток» в СНР – це прибуток (збиток), який отримує власник активів внаслідок інфляційної зміни цін на ці активи за період володіння ними, без будь-якої зміни самого активу.

Цінності – це предмети, здатні зберігати вартість впродовж відносно тривалого періоду. До них відносяться:

- ювелірні вироби;
- витвори мистецтва;
- золото в злитках;
- антикваріат.

Цінності купуються інвесторами для збереження вартості від інфляції. Чисте придбання цінностей визначається як різниця між вартістю їх придбання і вартістю їх вибуття.

Майнові права – це придбані економічними суб'єктами права користування:

- землею, водою, корисними копалинами та іншими природними ресурсами;
- будівлями, спорудами, обладнанням тощо;
- товарними знаками, товарними марками тощо;
- авторські права і т. ін.

Розглянуті макроекономічні показники запасів, як правило, визначаються за порівняно короткі часові інтервали (квартал, півріччя, рік).

Національне багатство

Узагальнюючим показником засобів багаторічної діяльності країни є показник національного багатства. *Національне багатство* – це сума активів, які є власністю домогосподарств, фірм і держави, нагромаджених суспільством за всю історію його існування. Вартісна оцінка національного багатства визначається на початок і кінець року. Вартісне вимірювання цього показника ускладнюється неможливістю оцінити у грошовій формі деякі його складові.

Національне багатство включає:

- розвідані та нерозвідані природні ресурси країни (поклади корисних копалин, водні, земельні, лісові ресурси тощо);
- нагромадженні продукти минулої праці (споруди, будівлі, машини, устаткування, сировина, матеріали, паливо, предмети довгострокового споживання (меблі, холодильники, інша техніка), середньо строкового споживання (одяг, взуття) та поточного споживання (їжа, предмети гігієни));
- фінансові активи (готівка, інвестиції, банківські вклади, дебіторська заборгованість, цінні папери тощо);
- нематеріальні активи (авторські права, ноу-хау, патенти, ліцензії, торгові марки, інтелектуальний продукт);
- нематеріальне багатство, пов'язане з людськими ресурсами (їх науково-технічний, освітній, культурний рівень, а також рівень здоров'я нації, рівень індивідуальної та економічної безпеки тощо).

Як видно із структури національного багатства, не мають вартісного визначення не розвідані природні ресурси країни та людський ресурс. Вони не знаходять у СНР вартісної оцінки.

8.3 Показники економічної кон'юнктури

До третьої групи макроекономічних показників відносять показники, що відображають стан економічної кон'юнктури:

- процентну ставку щодо позик (i);
- рівень цін (P);

- норму дохідності капітальних активів (r);
- рівень інфляції (\hat{P});
- рівень безробіття (\hat{U});
- індекс людського розвитку (ІЛР);
- індекс економічної свободи (ІЕС);
- рівень глобалізації (РГ).

Переважна більшість макроекономічних параметрів, пов'язаних з вартісним вираженням, мають номінальне і реальне значення. Зв'язок між номінальними та реальними величинами здійснюється за допомогою індексів цін. Номінальні показники визначають у поточних цінах, а реальні – у базових.

Для того, щоб порівняти, приміром, обсяги внутрішнього виробництва, необхідно врахувати зміну рівня цін в економіці. Найчастіше вживають такі агреговані індекси:

- індекс споживчих цін,
- індекс цін виробника (ІЦВ)
- дефлятор ВВП і його компонентів.

Індекс споживчих цін

Індекс споживчих цін (ІСЦ) відображає зміни цін репрезентативного споживчого кошику, який становить набір товарів та послуг, що характеризують типовий рівень і структуру річного (місячного) споживання домогосподарств, і використовуються для розрахунку прожиткового мінімуму. Склад споживчого кошику фіксується на рівні базового року.

ІСЦ розраховується за базовою вагою. В макроекономічній літературі його називають індексом Ласпейреса і визначають за формулою

$$I_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^1 * Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 * Q_i^0},$$

де P_i^0 і P_i^1 – рівень цін i -го блага відповідно у базовому (0) та поточному (1) роках;

Q_i^0 – кількість i -го блага відповідно у базовому періоді.

Обмеженість цього індексу полягає у тому, що використовуючи споживчий кошик базового року (Q_i^0), поза увагою залишаються зміни, які відбулися у структурі споживання в поточному році.

Індекс цін виробника

Індекс цін виробника (ІЦВ) – індекс промислового виробника – відображає зміну цін, що їх встановлюють виробники для продажу товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках. Ціни виробників не враховують податку на додану вартість та акцизних зборів. Для спостереження за цінами виробників здійснюють вибірку з-понад двох тисяч підприємств, яка охоплює близько 6 тис. видів продукції всіх галузей промисловості. Під час дослідження реєструють ціни, що фактично склалися на 20 число поточного місяця. На першому етапі обробки даних обчислюють індивідуальні індекси кожного виду промислової продукції. Потім їх агрегують в індекси товарних груп, індекси підгалузей і галузей промисловості. Щоб агрегувати індекси, ціни зважають відповідно до структури виробництва промислової продукції в попередньому місяці. У цілому за рік цей індекс визначають як відношення поточного обсягу виробництва в грошовій формі до обсягу виробництва в попередньому чи іншому базовому році.

Дефлятор ВВП

Дефлятор ВВП, або індекс Пааше, відображає зміну цін на всі товари та послуги, вироблені в економіці. Індекс Пааше (I_p) визначається за формулою

$$I_p = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^1 * Q_i^1}{\sum_{i=1}^n P_i^0 * Q_i^1},$$

де Q_i^1 – кількість і-го блага, спожитого в поточному періоді.

Якщо замість і-го блага підставити весь набір благ, що вміщує в собі ВВП, то матимемо індекс – дефлятор ВВП.

$$D_{\text{ввп}} = \frac{\text{ВВП}_н}{\text{ВВП}_р},$$

де $D_{\text{ввп}}$ – дефлятор ВВП;

$\text{ВВП}_н$ – номінальний ВВП;

$\text{ВВП}_р$ – реальний ВВП.

Цей індекс теж має похибки, він як видно із формули, фіксує обсяг набору благ, створених у суспільстві у поточному періоді, і не відображає тих змін, які відбулися у їх структурі стосовно базового року.

Частково недоліки індексів Ласпейреса та Пааше усуває індекс Фішера, який визначається за формулою

$$I_F = \sqrt{I_L I_P},$$

де I_F – індекс Фішера,

I_L – індекс Ласпейреса,

I_P – індекс Пааше.

Відношення величини поточного економічного показника до його значення в попередньому періоді, взятому за базу підрахунку, називають темпом економічного зростання.

Відношення приросту величини економічного показника за певний проміжок часу до його попереднього рівня, що приймається за базу відрахунку, називають темпом приросту.

Для показників динаміки економічної кон'юнктури часто використовують саме темпи приросту. Так, наприклад, рівень інфляції (\hat{P}) визначається як темп приросту цін, тобто

$$\hat{P} = \frac{P_1 - P_0}{P_0},$$

де P_1 – середній рівень цін поточного року;

P_0 – середній рівень цін базового року.

Індекс людського розвитку

Індекс людського розвитку (ІЛР) – інтегральний показник, який акумулює в собі такі показники:

- 1) тривалість життя;
- 2) грамотність та охоплення навчанням;
- 3) ВВП на одну особу за паритетами валют, співвідношенням цін на «споживчий кошик», що складається з декількох сотень товарів та послуг.

ІЛР вимірюється у відносних величинах: $0 < \text{ІЛР} < 1$.

Місце країни в загальносвітовому рейтингу визначається в порядку зменшення названих вище зведених показників.

Для України цей індекс почали визначати з 1993 р. В 1993 та 1994 рр. Україна за цим показником займала 45-те місце, 1998 р. – 102-ге, 2005 р. – 78-ме, 2006 р. – 77-ме, 2007 р. – 76-те місце.

Складові ІЛР:

1) тривалість життя. Цей показник визначається як очікуваний при народженні. Він вимірюється кількістю років, які може прожити новонароджений, якщо впродовж його життя рівень смертності залишатиметься таким самим, яким він був при народженні. В Україні цей показник на кінець 90-х рр. дорівнював 68.1 року. Найвищі показники тривалості життя в Україні були в 1969-70 рр. – 70.8 та в 1989-90 рр. – 70.7 років. У 2006 році за рівнем тривалості життя Україна посідала 113 місце з середнім показником 66 років.

Найвищий показник тривалості життя серед 162 країн світу у Японії – 80.8 року. Найнижчий у Сьєрра-Ліоне – 38.3. Середньосвітовий показник тривалості життя на кінець ХХ ст. – 66.7 року. Але в країнах, що займають 1-26 місця за рейтингом ІЛР, цей показник перевищує 75 років.

2) грамотність та охоплення навчанням. Грамотність – показник, що застосовується до населення віком від 15 років і старше і передбачає уміння читати й писати нескладні тексти. На початку ХХІ ст. Цей показник в Україні дорівнював 99.6 %. Цей показник вельми важливий для країн, що

розвиваються, де в середньому більше 27 % населення старше 15 років безграмотне. В середньому в світі неграмотних 20.8 %.

Охоплення навчанням – показник, який характеризує відношення кількості тих, хто навчається (незалежно від віку) в навчальних закладах I-IV рівнів освіти (початкової, середньої та вищої) до чисельності тих вікових груп, які мали бути охоплені цією освітою. В країнах Заходу в кінці XX ст. Цей показник дорівнював 94 %, в Україні – 76–78 %.

3) ВВП на одну особу – найслабша ланка в структурі ІЛР для України. За цим показником наша країна в 2008 р. займала 90 місце, він складав в грошовому міжнародному доларовому вираженні (за паритетом купівельної спроможності) 7,634 тис. Найвищий показник мала держава Катар (86,67 тис. дол. США), на другому місці Люксембург – 81,73 тис. дол., на третьому місці Норвегія – 55,199 тис. дол. Причина такого вразливого для України становища полягає насамперед у двократному зниженні ВВП з 1990 по 1999 р.

Індекс економічної свободи

Індекс економічної свободи (ІЕС) – агрегований показник, що включає десять факторів, які, в свою чергу, мають складну структуру і засвідчують рівень втручання уряду в економіку. Чим сильніший урядовий вплив на економіку, тим менший рівень економічної свободи, отже, чим вищий показник з будь-якого фактора, тим нижчий рівень свободи, і навпаки.

Фактори, що визначають ІЕС:

– торговельна політика, про ступінь свободи якої засвідчують такі показники:

- середній рівень тарифів;
- наявність нетарифних бар'єрів;
- корупція митних служб;

– політика оподаткування, яка характеризується:

- величиною податкової ставки на найвищі доходи;
- величиною податкової ставки на середні доходи;
- максимальною податковою ставкою на доходи корпорацій;

- втручання уряду в економіку, про ступінь якого свідчать показники:
 - процент відрахувань від ВВП на утримання уряду;
 - частка власності уряду в бізнесі та індустрії;
 - економічний результат діяльності уряду;
- грошова політика, де втручання уряду проявляється насамперед у середньому рівні інфляції за визначений період;
- потоки капіталів та іноземних інвестицій. Цей фактор вміщує у собі інформацію:
 - про закон про іноземні інвестиції;
 - наявність бар'єрів для іноземної власності в бізнесі;
 - наявність бар'єрів для промислових компаній, відкритих для іноземних інвесторів;
 - наявність перешкод (бар'єрів) для іноземних компаній;
 - наявність чи відсутність дозволу на земельну власність для іноземців;
 - наявність бар'єрів для повернення інвестицій іноземцями;
- банківська справа. Про рівень урядового впливу у цій сфері свідчать показники:
 - наявності державної власності на банки та її частки;
 - наявності бар'єрів для відкриття іноземними банками філіалів та дочірніх фірм;
 - впливу уряду на розміщення кредитів;
 - урядового регулювання у вигляді страхування депозитів;
 - свободи у наданні всіх видів фінансових послуг (купівля і продаж нерухомості, безпеки, страхового захисту тощо);
- контроль за цінами та рівнем заробітної плати як фактор урядового впливу включає:
 - закон про мінімальну заробітну плату;
 - вільне ціноутворення у приватному порядку незалежно від впливу уряду;

- урядовий контроль та його межі;
- державні субсидії бізнесу які впливають на ціни;

– права власності визначають рівень економічної свободи за допомогою таких показників:

- комерційних законів, що визначають контракти;
- санкціонування іноземного арбітражу у спірних питаннях контрактів;
- експропріації приватної власності;
- корупції судової влади;
- зволікання у судових рішеннях;
- гарантованої та захищеної законом приватної власності;

– державне регулювання економіки включає:

- ліцензування необхідності управляти бізнесом;
- полегшення процедури отримання ліцензій для бізнесу;
- корупцію бюрократії;
- регулювання праці (встановлення тривалості робочого тижня, оплачувана відпустка, у зв'язку з доглядом за дитиною та ін.);
- захист споживача;
- регулювання стану здоров'я працівників;
- регулювання оподаткування у бізнесі;

– чорний ринок – фактор, який є свідченням непомірного впливу уряду на економіку, вміщує такі показники:

- контрабанда;
- крадіжка інтелектуальної власності;
- поставка сільськогосподарських продуктів;
- поставка промислових виробів;
- забезпечення транспортних перевезень;
- поставка робочої сили.

Кожний із 10 економічних факторів які включають близько 50 змінних, оцінюються в балах від 1 до 5. Потім визначається середньозважена оцінка в

балах за десятьма факторами. Цей коефіцієнт і є кількісним показником рівня економічної свободи, яка, як і кожний з факторів, коливається в межах від 1 до 5 балів. Оцінка «1» – показник найбільший в економіці. Оцінка «5» – сильний урядовий вплив і низький рівень економічної свободи.

За рівень економічної свободи всі країни поділяються на чотири групи:

- вільні: 1,99 і нижче;
- в основному вільні: 2,00 – 2,99;
- в основному не вільні 3,00 – 3,99;
- репресивні: 4,00 і вище.

Рівень глобалізації

Рівень глобалізації – агрегований показник, який включає чотири параметри:

1) рівень економічної інтеграції, який визначається обсягом зовнішньої торгівлі, іноземних інвестицій та „закордонних виплат”, включаючи і заробітну плату;

2) персональні контакти:

- кількість міжнародних поїздок;
- кількість туристичних поїздок;
- кількість користувачів міжнародною поштою та інтенсивність обміну інформацією цим способом;
- міжнародні телефонні зв'язки (кількість користувачів та частота і тривалість контактів);

3) технології:

- загальна кількість Інтернет серверів;
- кількість користувачів Інтернету;

4) ступінь участі країн у міжнародних зв'язках та діяльність міжнародних організацій.

Чим більше зазначені показники, тим вище рівень глобалізації, відповідно, рівень життя та залучення до світової інфраструктури – явища взаємопов'язані. У країнах з вищим рівнем глобалізації вищий рівень доходів

на одну особу. Найбільш глобалізованими виявились Ірландія, Швейцарія та Сінгапур. США займають 12-ту позицію в рейтингу, а Франція – 13-ту. Але, як стверджують науковці, рівень глобалізації не слід ототожнювати з рівнем задоволення життям. Людське щастя – феномен суб'єктивний. Він не може бути визначений тільки рівнем життя та комфорту.

8.4 Особливості розрахунку макропоказників у СНР

Особливостями розрахунку макропоказників у СНР є наступні:

1. Всеохоплюючий характер. Це означає, що СНР містить впорядковану певним чином інформацію про:

- всі господарські суб'єкти, які беруть участь в економічному процесі: юридичні особи (підприємства, корпорації, банки, страхові компанії, органи державного управління тощо) та домашні господарства;
- всі економічні операції, пов'язані з виробництвом, розподілом і перерозподілом доходів, накопиченням активів та іншими аспектами економічного процесу;
- всі економічні активи і пасиви, які формують національне багатство (основні фонди, матеріальні обігові кошти, монетарне золото та інші фінансові активи, вартість землі і корисних копалин тощо).

2. В СНР існує відмінність між національною та вітчизняною «основами» реєстрації показників. Тому й розрізняють показник валового внутрішнього продукту та валового національного доходу.

3. Правило, яке закладене в основу розрахунків макроекономічних показників, – це рівність доходів і витрат. Це правило впливає із замкненості економічної системи і стверджує, що всі витрати на купівлю товарів і послуг неминуче є доходами виробників цієї продукції. Виходячи з такого правила, будь-яка дія, що впливає на витрати, мусить обов'язково відбитися на доходах, і навпаки – все, що впливає на доходи, надалі відбивається на витратах.

4. При вимірюванні випуску важливо уникнути подвійного рахунку – ситуації, коли одна й та сама операція може бути врахована двічі. З цією метою в СНР розрізняють поняття проміжної продукції, кінцевої продукції, доданої вартості фірми.

5. В СНР для розрахунку загальної вартості виробництва використовують ринкову ціну товарів і послуг. Та оскільки певні товари і послуги не продаються на ринку і не мають ринкової ціни, то для їхньої оцінки застосовують умовно нараховану, або імпутовану вартість. Вона застосовується в сфері домашніх господарств.

Наприклад, людина, що орендує житло, платить орендну плату, яка входить в рахунки ВВП як доходи власника будинку і як витрати тієї людини, котра це житло орендує. Проте значна кількість людей проживає у власних будинках; зрозуміло, що вони не сплачують орендної плати, хоча й користуються такими самими послугами, що й люди, які житло орендують. Тому, аби врахувати цей обсяг послуг, у ВВП внесено «орендну плату», яку власник будинку ніби сплачує сам.

Інша сфера, де застосовується імпутування, – послуги, надані державним сектором економіки (оборона, охорона громадського порядку, освіта й охорона здоров'я, які фінансуються з державного бюджету, та ін.). Ці послуги не продаються на ринку і не мають ринкової ціни. Тому в складі ВВП вони враховуються у відповідності з поточними затратами, пов'язаними з їх наданням. Мета застосування імпутованих оцінок – отримати повніші та вірогідніші значення ВВП.

При розрахунку ВВП враховується вартість товарів і послуг, вироблених лише в поточному періоді. А тому з розрахунків вилучають так звані непродуктивні операції, які бувають двох типів: перепродаж товарів та чисто фінансові операції. До останніх належать: державні трансфертні виплати; приватні трансфертні платежі; операції з цінними паперами.

Контроль засвоєння знань

1. Сутність ВВП.
2. Методи розрахунку ВВП.
3. Методи переоцінки ВВП та його компонентів у постійні ціни.
4. Агрегати СНР та їх взаємозв'язок.
5. Порядок розрахунку валового прибутку / змішаного доходу для економіки в цілому
6. Який показник розраховується як сума валової доданої вартості всіх секторів економіки та чистих податків на продукти?
7. Який показник буде визначено, якщо просумувати сальдо первинних доходів усіх секторів економіки, враховуючи розрахунки з «іншим світом», та відняти споживання основного капіталу?
8. Шлях розрахунку ВВП за виробничим методом.
9. Шлях розрахунку ЧВП за виробничим методом.
10. Шлях розрахунку ВВП розподільчим методом.
11. Шлях розрахунку ВВП методом кінцевого використання.
12. Шлях розрахунку валового національного доходу.
13. Шлях розрахунку валового наявного доходу.
14. Що означає показник валовий прибуток / змішаний дохід?
15. Що означає показник сальдо первинних доходів?
16. Що означає показник наявний дохід?
17. Що означає показник заощадження?
18. Що означає показник валове нагромадження?

ТЕМА 9 ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ УКРАЇНИ

Завданнями впровадження методології СНР в економічну статистику та бухгалтерський облік є ознайомлення з основними категоріями, принципами побудови, показниками СНР, тобто із системою економічної інформації, яка використовується у світі для опису та аналізу економічного процесу на макрорівні.

Система національних рахунків є універсальною міжнародною економіко-статистичною мовою спілкування економістів, статистиків, політиків, фінансистів, дипломатів, менеджерів різних країн та наукових шкіл.

9.1 Необхідність розробки СНР України

З'явившись в країнах із ринковою економікою у відповідь на потребу органів державного управління в інформації макроекономічного характеру, необхідної для регулювання ринкової економіки, СНР сьогодні є в усьому світі важливим розділом економічної статистики та загальної системи економічної інформації. У багатьох країнах вона стала важливим елементом загальної системи державного управління.

Завдання щодо застосування СНР в Україні набуло актуальності у зв'язку зі здійсненням ринкових реформ, наслідком яких адміністративно-командна, планова економіка повинна трансформуватись у ринкову. Зрозуміло, що для макроекономічного аналізу та прогнозування ринкової економіки необхідна система показників, яка адекватно моделює економічні процеси. Такою системою макроекономічних показників і є СНР. Аналізом загальних питань СНР та висвітлюванням проблем становлення СНР в Україні займаються українські вчені В.Д. Базилевич, Л.О. Баластрик, С. Будаговська, Р.М. Моторин, Б.Т. Рябушкін та ін.

На початку 90-х років було розроблено Державну програму переходу на міжнародну систему обліку і статистики та складання національних рахунків

України. У процесі реалізації програми щодо розробки СНР України як комплексу взаємопов'язаних економічних рахунків і допоміжних таблиць, що характеризують економічну діяльність країни, Держкомстат України відпрацював методологію складання консолідованих національних рахунків та обчислення макроекономічних показників, які відповідали б вимогам міжнародних стандартів.

Проте розробка і впровадження в економічну практику СНР України здійснюється в умовах перехідного періоду від адміністративно-командної до ринкової економіки, а це зумовлювало своєрідність підходу до даної проблеми. Ця своєрідність впливала із потреби збереження на певний період звичних інформаційних характеристик розвитку економіки та відсутності адекватної СНР інформаційної бази. З урахуванням реальних обставин на початку 90-х років обрали шлях інтеграції СНР і балансу народного господарства (БНГ), який використовували до цього як методологічну базу для обчислення основних макроекономічних показників, обґрунтування пропорцій процесу відтворення тощо. Інтеграція СНР і БНГ передбачала формування СНР паралельно із використанням інформаційної бази БНГ і поступову гармонізацію понять, класифікацій і визначень. Це передбачало також визначення та описання подібності та відмінності між СНР і БНГ, уточнення та виміру розбіжностей між потоками та їх елементами, які враховуються по-різному в обох системах макроекономічного рахівництва, усунення або скорочення різних випадкових розбіжностей між ними.

Практичне застосування інтегрованої системи означало систематичне виявлення розбіжностей та їх подолання при обчисленні макроекономічних показників, при складанні рахунків і допоміжних таблиць, між потоками матеріальних продуктів і послуг та нематеріальних послуг, між доходом, створеним у сфері матеріального виробництва і в нематеріальній сфері, та ін.

Внаслідок всього цього впровадження СНР в економічну практику здійснювалось у декілька етапів.

9.2 Етапи впровадження СНР в Україні

На першому етапі виникла необхідність перебудови методологічних і організаційних принципів діяльності статистичних органів, яка була викликана переходом до ринкової економіки, докорінною зміною виробничих відносин у всіх сферах господарювання, інтеграцією народного господарства нашої держави у світову економіку. Загальнодержавними потребами України була зумовлена розробка Концепції побудови національної статистики України та Державної програми переходу на міжнародну систему обліку і статистики, що були затверджені постановою КМУ від 04.05.1993 р. № 326.

Положення Концепції побудови національної статистики України та заходи Державної програми переходу на міжнародну систему обліку і статистики з визначенням термінів їх реалізації передбачали наближення первинного бухгалтерського і статистичного обліку на підприємствах та в організаціях усіх форм власності, методів статистичних спостережень та методології обчислення показників до загальноприйнятих у світовій практиці критеріїв.

Першим етапом роботи по впровадженню СНР була і розробка методології та організація регулярних розрахунків ВВП та інших макроекономічних показників за поточними та постійними цінами, а також за галузями та за структурою кінцевого використання у поточних цінах.

Перші оцінки цього показника було одержано за спрощеною методологією шляхом так званих перехідних ключів на основі національного доходу (чистої продукції галузей матеріального виробництва), розрахованого на основі методології БНГ.

У методологічному відношенні офіційні дані з ВВП у цілому були результатом пріоритетного застосування виробничого методу обчислення ВДВ та «залишкового» розрахунку валового прибутку у його доходному складі (розподільчий метод). Такий підхід був характерний і для розрахунку національного доходу в системі БНГ, де залишковим методом обчислювали так

звані інші елементи чистого доходу (сукупна стаття, до якої входили вартість нематеріальних послуг, деякі податки). Було розроблено методологію обчислення ВВП і за методом кінцевого використання. Проте його застосування у економічній практиці внаслідок відсутності потрібної економічної інформації було обмеженим.

Формування та обчислення ВВП є можливим або з макрорівня, тобто на основі складання зведених, консолідованих рахунків внутрішньої економіки, або з нижчого рівня — рівня галузей і секторів економіки. Враховуючи необхідність застосування загальних принципів СНР в умовах перехідного періоду нашої економіки і недостатню розробленість інформаційної бази, було визнано за потрібне прийняття першого підходу.

Тому на другому етапі було розроблено методологію і здійснено складання основних зведених національних рахунків України та рахунків за секторами економіки. Це сталося у 1994 р. Отже, включно по 1994 р. складання національних рахунків відбувалося паралельно з розробкою системи БНГ і з використанням його підсумків. Починаючи з 1995 р. Державний комітет Міністерства статистики України згорнув більшість розділів системи БНГ і перейшов до безпосередніх розрахунків ВВП на власній основі.

На цьому етапі з 01.07.97 р. було введено в дію Державний класифікатор видів економічної діяльності, затверджений наказом Державного комітету зі стандартизації, метрології і сертифікації України від 22.10.1996 р. № 441.

На третьому етапі здійснюється розробка методології складання рахунків та обчислення показників за галузями економіки. В таблиці 35 наведені основні методології прийняті впродовж третього етапу.

Отже, перехід на принципи СНР та складання національних рахунків здійснюється в умовах поки що недосконалої методологічної та інформаційної бази. Тому розроблені національні рахунки не повністю відповідають вимогам міжнародних стандартів СНР.

Таблиця 35 – Хронологія затвердження методологій складання рахунків СНР

25.07.2002	№ 413-р	Розпорядження Кабінету міністрів України	Концепція розвитку системи національних рахунків
07.04.2003	№ 475	Постановф Кабінету Міністрів України	Програма розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року
16.02.2004	№ 112	Наказ Держкомстату України	Методологічні положення щодо складання фінансового рахунку
04.06.2004	№ 351	Наказ Держкомстату України	Методичні рекомендації щодо розрахунку валового регіонального продукту виробничим методом
08.11.2004	№ 609	Наказ Держкомстату України	Методичні вказівки щодо складання рахунку розподілу первинного доходу
08.11.2004	№ 610	Наказ Держкомстату України	Методика розрахунку валового внутрішнього продукту виробничим методом і за доходами
31.12.2004	№ 680	Наказ Держкомстату України	Методологічні положення обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається
14.01.2005	№ 13	Наказ Держкомстату України	Методичні рекомендації щодо квартальних розрахунків валового внутрішнього продукту виробничим методом
18.04.2005	№ 96	Наказ Держкомстату України	Класифікація інституційних секторів економіки України
08.12.2005	№ 483	Наказ Міністерства Економіки України	Методичні рекомендації з прогнозування показників таблиць «витрати-випуск» (міжгалузевого балансу)
09.12.2005	№ 420	Наказ Держкомстату України	Методика складання рахунку виробництва за інституційними секторами економіки
14.11.2006	№ 521	Наказ Держкомстату України	Методика розрахунку системи статистичних ваг для поширення результатів державного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств на генеральну сукупність

01.12.2006	№ 579	Наказ Держкомстату України	Методичні рекомендації щодо складання рахунків сектору фінансових корпорацій за підсекторами
01.12.2006	№ 580	Наказ Держкомстату України	Методичні рекомендації щодо квартальних розрахунків валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання
01.12.2006	№ 581	Наказ Держкомстату України	Методологічні положення щодо річного розрахунку валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання
27.07.2007	№ 271	Наказ Держкомстату України	Методичні рекомендації щодо складання рахунків перерозподілу доходу в натурі та використання доходу за інституційними секторами економіки
27.07.2007	№ 272	Наказ Держкомстату України	Методичні рекомендації щодо складання рахунку вторинного розподілу доходу за інституційними секторами економіки
05.11.2008	№ 1413-р	Розпорядження Кабінету Міністрів України	Стратегія розвитку державної статистики на період до 2012 року
12.12.2008	№ 498	Наказ Держкомстату України	Методичні рекомендації щодо складання рахунку капіталу за інституційними секторами економіки
08.04.2009	№ 120	Наказ Держкомстату України	Концепція запровадження у державну статистичну діяльність переглянутої версії стандартної міжнародної класифікації видів економічної діяльності

9.3 Формування інформаційної бази СНР

Основні труднощі, пов'язані із впровадженням СНР України, полягають у формуванні інформаційної бази. Одна частка проблем інформаційного забезпечення пов'язана із загальними проблемами перебудови бухгалтерського обліку, фінансової та статистичної звітності, отримання інформації про економічну діяльність всіх підприємств і фірм незалежно від форм власності, а також про діяльність бірж, банківської системи, інвестиційного ринку та ін.

Інша частина проблем є специфічною для СНР і стосується насамперед відображення нетоварних зовнішньоекономічних операцій. Справа в тому, що зараз ми маємо загалом лише інформацію про експорт та імпорт продуктів та послуг, а треба мати також дані про передачу іншим країнам і надходження від них доходів у формі оплати праці, доходів від власності та підприємницьких доходів, поточних і капітальних трансфертів. Окремі елементи цих показників можна знайти у звітах про виконання держбюджету. Проте для отримання більш повної інформації про них необхідно розробляти за повною схемою і змістом платіжний баланс.

Треба мати на увазі, що реальний процес формування ринкових структур в економіці України відбувається поступово. Тому побудова СНР здійснюється з урахуванням умов господарювання, які складаються у ході економічних реформ.

Враховуючи суттєві відмінності від міжнародних стандартів вітчизняного бухгалтерського обліку, фінансово-статистичної звітності, використовуваних класифікацій, відсутності інформації по ряду показників і груп господарських одиниць, на даному етапі неможливо побудувати СНР, яка повністю відповідала б вимогам, що пред'являються до неї. Тому вже зараз має здійснюватися робота, спрямована на зміну первісного обліку на підприємствах відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, що дозволить сформувати інформаційну базу, адекватну принципам і вимогам СНР.

Крім цього, треба більш інтенсивно здійснювати процес формування ринкової інфраструктури (банківської системи, товарних бірж, ринку цінних паперів та ін.), тобто розвивати ті явища і процеси, опис яких є предметом СНР.

Статистичні показники, як відомо, об'єктивно характеризують економічні явища (об'єкти), що вивчаються, лише у тому разі, коли сукупність, з якої отримано інформацію, є статистично однорідною. Щодо однорідності за кількісною ознакою, то існують певні критерії для відокремлення однорідних сукупностей. Інша справа, коли мова йдеться про якісні ознаки. Формування однорідних сукупностей за якісною ознакою потребує попереднього погодження елементів, які будуть віднесені до того чи іншого класу або групи, щоб будь-хто однозначно міг зрозуміти результати зробленого групування. Для цього розробляють класифікації про віднесення одиниць спостереження до певних класів або груп. На відміну від групувань класифікації передбачають більш повний, розширений поділ сукупності об'єктів, складання переліку, що розглядається як певний стандарт і здебільшого затверджується відповідним державним органом.

Розробка близько 20 національних економічних класифікацій, які базуються на засадах методології міжнародних економічних класифікацій (класифікація видів економічної діяльності, класифікація професій, класифікація продуктів та послуг, класифікатор держав світу, класифікатор валют, класифікація послуг зовнішньоекономічної діяльності, класифікація основних фондів, класифікація органів державного управління та ін.), почалася в Україні з 1994 р. Класифікації є надзвичайно важливими для аналізу соціально-економічного розвитку країни. Достовірність даних, поданих у цих класифікаціях, дозволяє якомога об'єктивніше оцінити сучасне положення будь-якої країни в процесі здійснення Програми міжнародних зіставлень (ПМЗ).

Міжнародні соціально-економічні зіставлення, як показав світовий досвід проведення подібних робіт, дозволяють отримати надійні порівняльні дані, коли вони проводяться спільними зусиллями національних статистичних

служб. Країни-учасниці міжнародних зіставлень, як правило, беруть на себе певні обов'язки, так як інформація, що її отримують у результаті цих порівнянь, має важливе практичне значення для підвищення ефективності національної зовнішньоекономічної діяльності.

Головною в системі національних економічних класифікацій є *Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД)*. КВЕД є складовою частиною державної системи класифікації та кодування техніко-економічної та соціальної інформації. Класифікацію розроблено відповідно до Постанови КМУ «Про концепцію побудови національної статистики України та Державну програму переходу на міжнародну систему обліку і статистики» від 04.05.1993 р. № 326. КВЕД затверджена і введена в дію наказом Держстандарту України від 22.10.1996 р. № 441.

КВЕД призначена для використання органами державного управління, фінансовими органами та органами статистики.

Запровадження Класифікації видів економічної діяльності в Україні забезпечує:

- проведення статистичних обстежень економічної діяльності підприємств та організацій і аналіз статистичної інформації на макрорівні (складання міжгалузевого балансу виробництва і розподілу товарів та послуг відповідно до СНР);
- реєстрацію та облік підприємств та організацій за видами економічної діяльності у єдиному державному реєстрі підприємств та організацій;
- застосування єдиної статистичної термінології та визначень щодо статистичних одиниць, прийнятих в ЄС;
- можливість зіставлення національної статистичної інформації з міжнародною.

Об'єктами класифікації в КВЕД є усі види економічної діяльності господарських суб'єктів (фізичних та юридичних осіб).

Економічна діяльність — це процес поєднання дій, які приводять до отримання відповідного набору продукції чи послуг.

КВЕД гармонізована з класифікацією видів економічної діяльності Статистичної комісії Європейського Союзу (NASE) на рівні класів, що дає змогу використовувати її для порівняння національних статистичних даних із даними статистичної комісії ЄС без перехідних ключів. Для забезпечення можливості порівняння національних статистичних даних із даними Міжнародної стандартної галузевої класифікації видів економічної діяльності (ISIC) ООН в структурі КВЕД подано графу «Код ISIC».

Деякі основні національні класифікації які було розроблено згідно з державною програмою переходу на міжнародну систему обліку і статистики, наведено в таблиці 36.

Запровадження Класифікації видів економічної діяльності розпочалося з 1 липня 1997 року. З цього моменту втратив чинність Загальний класифікатор галузей народного господарства (ЗКГНГ), який діяв ще з часів Радянського Союзу.

У національній класифікації видів економічної діяльності усі види економічної діяльності поділяються на добувні, обробні і такі, що надають послуги. Згідно з міжнародними стандартами добувними є сільське господарство, мисливство та лісове господарство, рибне господарство та власне видобувна промисловість. До обробних належать обробна промисловість, виробництво електроенергії, газу та води. Решта видів діяльності, наприклад, будівництво, торгівля, наука, охорона здоров'я, державне управління, вважаються такими, що надають послуги.

Отже, вид економічної діяльності визначається використанням ресурсів, виробничим процесом і виходом готової продукції або послуг.

Система статистичних класифікацій не є статичною і тому, у зв'язку із змінами у світовій економіці та суспільстві, виникла потреба у перегляді основних статистичних класифікацій. Загалом перегляд статистичних класифікацій здійснюється раз на 5 - 10 років. Наприклад, версії Міжнародної стандартної галузевої класифікації усіх видів економічної діяльності (ISIC)

впроваджувались у 1948, 1958, 1968, 1989, 2002 роках, Класифікації основних продуктів (CPC) – у 1989, 1998, 2002 роках.

Останній всесвітній перегляд Міжнародної стандартної галузевої класифікації усіх видів економічної діяльності (ISIC) було розпочато Статистичною комісією ООН у 1999 році. Перегляд було ініційовано у зв'язку із швидким розвитком технологій, особливо у сфері інформаційної та комунікаційної діяльності, появою нових типів спеціалізації компаній і поділом праці, новими концептуальними підходами до класифікації професійних та адміністративних послуг. Також було враховано зростання попиту на більш повну і зіставну інформацію в деяких галузях, які представляють конкретний інтерес для міжнародних організацій у рамках виконання міжнародних програм і державної політики, наприклад, програм з охорони довкілля, забезпечення населення питною водою, програми з охорони здоров'я людини тощо.

Ще одним фактором, який сприяв організації всесвітнього перегляду Міжнародної стандартної галузевої класифікації усіх видів економічної діяльності, стала необхідність забезпечення міжнародної зіставності та конвергенції між класифікаціями видів економічної діяльності, які використовуються у різних регіонах світу, наприклад, Статистична класифікація видів економічної діяльності Європейського Союзу, Північноамериканська система класифікації промисловості, Стандартна галузева класифікація Австралії і Нової Зеландії тощо. Забезпечення спадковості принципів і методологічних підходів, узгодженість класифікацій були важливим елементом процесу перегляду базової статистичної класифікації видів економічної діяльності, який підвищить актуальність і зіставність статистики. На підставі цього розроблена Концепція запровадження у державну статистичну діяльність переглянутої версії стандартної міжнародної класифікації видів економічної діяльності, яка затверджена наказом Держкомстату від 08.04.2009 р. № 120.

Таблиця 36– Основні національні економічні класифікації України

Найменування класифікації	Скорочення	Гармонізація	Об'єкт класифікації
Класифікація видів економічної діяльності	КВЕД	ISIC, NASE	Види господарюючих суб'єктів (фізичних та юридичних осіб)
Класифікація професій	КП	SCO88	Професії працюючих
Класифікація товарів та послуг	КТП	CPA, PROD, COM, КВЕД	Товари та послуги, що виробляються усіма видами економічної діяльності
Класифікація держав світу	КДС	SO3166	Держави світу
Класифікатор валют	КВ	SO4217	Валюти держав світу
Класифікація послуг зовнішньоекономічної діяльності	ПЗЕД	КВЕД	Послуги, що надаються усіма видами діяльності під час зовнішньоекономічної діяльності
Класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності	ТЗЕД	NC, HS	Усі товари, що мають обіг у міжнародній торгівлі
Класифікатор адміністративно-територіального устрою України	АТУУ	–	Об'єкти
Класифікація основних фондів	КОФ	КВЕД, КТП	Основні фонди України
Класифікація органів управління	КОУ	–	Органи державного і господарського управління, громадські об'єднання та їх структури, що являють собою організаційно-автономні частини управлінського апарату
Класифікатор організаційно-правових форм господарювання	КПФГ	–	Організаційно-правова форма, яка визначена чинним законодавством
Класифікатор форм власності	КФВ	–	Форми власності

Класифікацію інституційних секторів економіки (KICE) України розроблено на виконання Програми розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року, яку затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 07.04.2003 р. № 475.

Метою класифікації є удосконалення методології складання національних рахунків у напрямі запровадження розрахунків показників за підсекторами економіки.

Об'єктом класифікації є інституційні одиниці, які відповідно до міжнародного стандарту СНР'93 відносяться до певного сектору (підсектору) економіки.

Впровадження KICE забезпечує:

- облік підприємств і організацій за інституційними секторами економіки у статистичних реєстрах та Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій;

- проведення державних статистичних спостережень економічної діяльності підприємств і організацій за інституційними секторами (підсекторами) економіки;

- можливість зіставлення національної статистичної інформації з міжнародною;

- групування суб'єктів економіки за інституційними секторами (підсекторами) з метою здійснення на макрорівні оцінки результатів їхньої діяльності та фінансового стану.

Ведення KICE здійснює Державний комітет статистики України.

Підставою для змін і доповнень до KICE є відповідні зміни до базової міжнародної класифікації інституційних секторів економіки (CIS) та законодавчих актів України.

KICE призначена для використання працівниками Держкомстату та територіальних управлінь статистики, інших центральних органів виконавчої влади, банківських і наукових установ.

Перехід на національні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності усіх підприємств і організацій різних галузей економіки, який було здійснено, починаючи з січня 2000 р., дозволив проводити розрахунки макроекономічних показників на основі більш повної та об'єктивної економічної інформації, яка відповідає вимогам європейських та світових стандартів.

9.4 Проблеми методології побудови національних рахунків та її вдосконалення

Система національних рахунків є адекватним ринковій економіці обліком, який закінчується на макrorівні системою макроекономічних показників, побудованих у вигляді певного набору рахунків та балансових таблиць, що характеризують результати економічної діяльності, структуру економіки та найважливіші співвідношення і зв'язки у народному господарстві. Згідно з цим визначенням стає очевидним, що існує причинно-наслідковий зв'язок між станом економіки та СНР певної країни. Тому національні рахунки України відображають перехідний стан її економіки і в той же час знаходяться на стадії формування та реформування. Не випадковим тому є те, що СНР України має деякі упущення, які заважають виявити увесь спектр методів обчислення ВВП, ВНД, ВНДн, обсягів заощадження та споживання, а також інших важливих показників розвитку економіки.

Внаслідок цього визначення макроекономічної ситуації, що склалася в Україні протягом останніх років, є шляхом до розуміння всього переліку проблем, які виникають при складанні національних рахунків України. Динаміка економічних процесів, які спостерігалися в Україні протягом останніх двадцяти років є однією з найбільш складних і суперечливих у порівнянні з усіма іншими країнами, які перебувають у перехідному періоді. У цей період в економіці України відбулася деформація найважливіших глибинних, базисних

пропорцій відтворення ВВП і ВНД, що визначають основні фактори економічної активності. Насамперед була суттєво порушена вся система мотивації праці та інвестування продуктивного капіталу. В Україні прибуток не конвертується ні у нагромадження, ні у споживання. Тому макроекономічне регулювання прибутку є першою і досі нерозв'язаною проблемою.

Другим нерозв'язаним блоком проблем функціонування економіки в цей період було зростаюче скорочення обсягів виробництва, розлад усталених господарських зв'язків, зменшення бюджетної підтримки окремих галузей важкої промисловості та сільського господарства, слабка конкурентоспроможність продукції на світових ринках. Внаслідок структурної перебудови економіки сталося переобтяження державних підприємств надлишковою робочою силою і витратами на її утримання. Крім того, в перші роки реформування економіки України відчувалась втрата контролю з боку держави за величиною фонду заробітної плати.

Усю цю макроекономічну ситуацію повинна реально відображати СНР. Проте незавершеність розробки методології побудови національних рахунків, відсутність належної інформаційної бази з боку підприємств, установ та організацій на рівні подання звітності (бухгалтерського обліку) ще більше загострюють проблему об'єктивності даних щодо найважливіших показників розвитку економіки.

Національні рахунки України складено за вимогами методології і принципів СНР 1993 р. Проте вони поки що не повністю представлені, не всі операції зовнішньоекономічної діяльності враховуються українською статистикою, а це не дозволяє повною мірою розробляти рахунки зовнішньоекономічних зв'язків, об'єктивно оцінювати показники експорту та імпорту і платіжного балансу України. Тому при побудові національних рахунків України виникають різнобічні проблеми. З одного боку, це проблеми методологічного характеру, а з іншого — проблеми організаційного характеру. До цього можна додати проблеми інформаційного характеру, які стосуються акумулювання та розподілу інформації за видами економічної діяльності

(запровадження КВЕД відбулося в межах теоретичної основи формування інформаційної бази СНР, але її практичне застосування здійснюється досить повільно). Ці та інші проблеми спричиняють інші недоліки при побудові національних рахунків України.

Пострадянська економіка України за багатьма параметрами все ще значно відрізняється від того, що в традиційній ринковій економіці, як правило, вважають якщо не еталонним, то розумним.

Те, що офіційна статистика не охоплює всю оплату праці, відомо. Проблема полягає в тому, як дати адекватну оцінку прихованій частині оплати праці. Необхідно також визначити, яким чином недорахована оплата праці пов'язується з іншими показниками рахунків по сектору «Домашні господарства» і чи можливо з урахуванням поправки пояснити зростання долі кінцевого споживання домашніх господарств у ВВП. Проте оплата праці — це лише одне джерело доходів населення, поряд із ним існують інші доходи, які частково визначають кінцеве споживання та нагромадження. Для того щоб зрозуміти причини непорозуміння, неузгодженості, що виникає між оплатою праці та споживчими витратами домогосподарств, необхідно розглянути статистику та методологію формування (визначення) доходів, яка використовується на даному етапі в нашій країні

Однією з особливостей СНР, що впливає на обчислення показників доходів, є розрізнення між операціями з доходами і фінансовими інструментами. Ці операції мають різну природу і реєструються в різних рахунках системи.

Наприклад, надходження від продажу облігацій, векселів та інших цінних паперів відображаються у фінансовому рахунку СНР і не впливають на показники доходів. Проте ця важлива відмінність не враховується при обчисленні реальних грошових доходів населення в Україні. Внаслідок цього заощадження населення, що офіційно подаються, не відповідають визначенням, які прийняті в СНР. Заощадження в СНР розглядаються як частина наявного доходу, яка не використовується на кінцеве споживання. У той же час органи

статистики заощадження населення визначають як суму накопичення готівкової маси, іноземної валюти, цінних паперів та заощаджень у внесках. Недолік такого визначення полягає у тому, що, по-перше, приріст вартості фінансових активів може бути отриманий або за рахунок прийняття фінансових зобов'язань, або внаслідок зміни форми активів. По-друге, заощадження, визначені як приріст фінансових активів, не охоплюють тієї частини заощаджень, яка використовується на придбання матеріальних активів (наприклад, на купівлю квартир, дач, будівництво котеджів, придбання землі, коштовних картин тощо). Недоліком показника заощаджень також є те, що його не узгоджено з показником інвестицій, які є одними з найважливіших у СНР. Важливим аспектом аналізу показників доходів та заощаджень є класифікація цих показників за типами та категоріями домашніх господарств. СНР рекомендує здійснювати обчислення доходів для таких типів домашніх господарств:

- домашні господарства осіб, що працюють за наймом;
- домашні господарства підприємців;
- домашні господарства самозайнятих осіб (особи вільних професій, дрібні фермери тощо);
- домашні господарства осіб, які живуть на трансферти (пенсіонери, студенти, інваліди та ін.);
- домашні господарства осіб, які живуть на доходи від власності (відсотки, дивіденди).

Ця важлива класифікація поки ще не знайшла застосування в економічній практиці. Звісно, для її впровадження в регулярну практику потрібний значний час і розв'язання складних проблем, пов'язаних, насамперед, із забезпеченням розрахунків надійною інформацією.

У процесі впровадження СНР в економічну практику з'явилася проблема визначення параметрів тіньової економіки, яка на сьогодні є надзвичайно актуальною. Це пояснюється тим, що у ході проведення реформ і впровадження ринкових відносин масштаби тіньової економіки різко зростають. Пов'язано це

із недосконалістю правової бази регулювання економіки, розширенням приватного сектору, який нерідко намагається ухилитися від сплати податків, відсутністю належного контролю за його діяльністю з боку держави, необхідністю використання населенням додаткових джерел для підтримки рівня життя та недосконалим обліком. За оцінками різних експертів, тіньовий економічний оборот складає до 40% ВВП.

Проблема прихованої оплати праці або неврахованих доходів пов'язується не тільки з тіньовою економікою, але й із визначенням і обчисленням так званих змішаних доходів, тобто доходів некорпорованих індивідуальних підприємців. Змішані доходи одночасно є і прибутком, і оплатою праці, та вони можуть бути використані як для особистого споживання і нагромадження, так і для виробничих цілей. Зараз обчислення змішаних доходів, як і валового корпоративного прибутку, здійснюється сальдовим методом (рахунок утворення доходу). Проте з урахуванням того, що некорпоровані виробники рідко мають найману робочу силу і відповідно не платять їй заробітну плату, а також іноді не сплачують і податків на виробництво, на практиці змішані доходи некорпорованих виробників часто бувають кількісно близькими виробленій ними ВДВ. Таким чином, точність обчислення змішаних доходів майже повністю залежить від точності розрахунку вартості вироблених ними продуктів та послуг.

Звичайно, проблема визначення неврахованої оплати праці не зводиться тільки до обчислення змішаних доходів. Значна частка оплати праці отримується домашніми господарствами саме у формі оплати праці найманих працівників. Але ці виплати здійснюються або готівковими грошима без урахування у бухгалтерській звітності, або за допомогою перерахування грошей на спеціальні банківські рахунки з нереальними відсотками, або через деякі види страхування, або певними іншими способами, за допомогою яких сучасний бізнес уникає оподаткування. Ці доходи, які можна назвати прихованою оплатою праці найманих працівників, не відносяться до змішаних доходів і не залежать від виробництва на некорпорованих підприємствах. Їх

недоврахування прямо не впливає на обсяг ВВП в цілому, якщо він не обчислюється як сума первинних доходів, а приймається на рівні ВДВ, але може значно викривати структуру ВВП по джерелах доходів. Крім того, якщо мова йде не про консолідовані рахунки, а про рахунки секторів економіки (наприклад, рахунки сектору «Домашні господарства»), то ці викривлення будуть ще більш значними, а по кожному із секторів економіки неможливо буде ув'язати доходи з видатками.

Існує проблема щодо чіткого визначення обсягів чистого кредитування або чистого запозичення (рахунок капіталу). Чисті кредити або чисті борги становлять різницю між валовим заощадженням і валовим нагромадженням із додаванням сальдо капітальних трансфертів. Вони свідчать про ту кількість ресурсів, яку наша країна бере у інших держав або передає у їх розпорядження. Труднощі у визначенні цих показників поглиблюються ще й тим, що не всі операції на зовнішньому ринку враховуються поточною статистикою. Про це, зокрема, свідчать розбіжності у обчисленні зовнішньоторговельного обороту України з іншими країнами на базі наших власних та західних оцінок. Зарубіжна митна статистика дає, як правило, завищені оцінки як експорту, так і імпорту України.

Питання про чисте кредитування або чисте запозичення є актуальним і з іншої точки зору. Сектор загальних органів державного управління, який формує державний бюджет, має бути кредитором економіки. Проте, реально у зв'язку із систематичною заборгованістю підприємств по сплаті податків до бюджету та внесків до позабюджетних фондів цей сектор є дебітором, а державний бюджет складається з дефіцитом. Для збалансування бюджету залучаються зовнішні запозичення. У той же час неупорядковані, а також кримінальні перетікання капіталу за межі України гіпотетично перевищують поточні чисті запозичення. Повернення їх на резидентну територію мало б поліпшити стан платіжного балансу. Дуже важливо також прискорити повернення експортної виручки із зарубіжжя.

Досі не вирішено ряд питань часткового характеру використання СНР та обчислення ВВП. Тому окремі макроекономічні показники підлягають уточненню, виникають розбіжності в оцінках ВВП, виконаних різними економічними органами держави. Вказується кілька причин систематичних помилок. Насамперед, не враховується тіньовий економічний оборот. Є лише окремі його оцінки, що різняться у досить великих межах. Зберігаються також значні труднощі в розрахунках індексів споживчих цін внаслідок постійних змін у структурі споживчого попиту. Крім цього, існує феномен запізнення економічної інформації.

Значні труднощі також існують у визначенні такого показника, як ВНД наявний. Категорія наявного доходу розкриває соціально-економічний зміст організації ринкової економіки, систему її мотивації та рушійної сили, орієнтири структурно-інвестиційної політики. Ринкова економіка досягає розквіту тоді, коли вона спирається на масове споживання населення на основі активної інвестиційної політики, перетворення особистого кінцевого споживання у визначальний структурний елемент ВВП. У цьому контексті підрив особистого споживання населення є у повному розумінні антиринковим, що пригнічує особистий і сукупний попит, а з ними — і пропозицію товарів та послуг, тобто виробництво.

ВНД наявний безпосередньо пов'язаний зі стимулюванням інвестиційної активності, тобто з'єднує споживання і заощадження з усіма видами доходів господарських суб'єктів, втілюючи не лише споживацьку, а значною мірою й інвестиційну потужність економіки. Якщо політика доходів зберігатиметься такою, якою вона є зараз, то вихід із кризи майже неможливий. Незавершеність процесу розробки національних рахунків України, а звідси — й структури ВВП за категоріями використання не дає можливості дати реальну картину нагромадження в економіці. З різних причин інвестиції не перетворюються на доходи населення і не породжують мультиплікаційного ефекту, а реальні обсяги інвестицій майже не зростають, не забезпечують відновлення макроекономічної рівноваги.

Подальша програма робіт по СНР України має передбачати насамперед удосконалення інформаційної бази, впровадження в економічну практику міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, складання повною мірою рахунків зовнішньоекономічних зв'язків, розробки механізмів, які зробили б можливим перехід від аналізу даних національних рахунків до пропозицій прийняття рішень щодо розробки економічної політики держави та прогнозування соціально-економічного розвитку.

Контроль засвоєння знань

1. Чим зумовлена необхідність розробки СНР України?
2. Що ускладнює розробку і впровадження в економічну практику України СНР?
3. Етапи впровадження СНР в Україні.
4. Труднощі, що полягають у формуванні інформаційної бази СНР України.
5. Основні національні економічні класифікації.
6. Методологічні проблеми, які виникають при складанні національних рахунків України.
7. Організаційні проблеми, які виникають при складанні національних рахунків України.

ТЕМА 10 ВИКОРИСТАННЯ ДАНИХ СНР В МАКРОЕКОНОМІЧНОМУ АНАЛІЗІ ТА МОДЕЛЮВАННІ

Мета аналізу СНР – характеристика найзагальніших закономірностей, взаємозв'язків і пропорцій в економічному розвитку країни, виявлення основних тенденцій розвитку економічних процесів, що відображаються на окремих рахунках, і всієї економіки в цілому.

Деагрегування рахунків – розкладання їх на складові для поглиблення аналізу та використання СНР на рівні галузей.

Програма міжнародних зіставлень (ПМЗ) ООН — логічний розвиток СНР від даних у поточних і постійних цінах до набору міжнародних рахунків у зіставній валюті.

10.1 Аналітичні можливості СНР

У світовій практиці СНР розглядають як балансовий метод комплексного аналізу економіки. Аналіз — завершальний етап будь-якої статистичної роботи. Розробка СНР супроводжується величезними затратами праці та коштів, тому без аналізу одержаної інформації ефект від цих затрат значно зменшується. Наявність величезного обсягу взаємозв'язаної інформації забезпечує комплексність аналізу, його глибину та багатогранність.

Метою аналізу СНР є характеристика найзагальніших закономірностей, взаємозв'язків і пропорцій в економічному розвитку країни, виявлення основних тенденцій розвитку економічних процесів, що відображаються на окремих рахунках, і всієї економіки в цілому.

У процесі досягнення цілей розв'язуються такі завдання:

1) виявляються пропорції і результати економічної діяльності в розрізі секторів і галузей економіки, окремих форм власності;

2) з'ясовується процес утворення, розподілу та перерозподілу доходів в економіці;

3) досліджуються процеси утворення та використання кінцевих доходів галузей і секторів;

4) розглядається роль іноземних джерел інвестування вітчизняної економіки;

5) аналізується кінцеве споживання в економіці;

6) виявляються джерела фінансування нагромадження національного майна;

7) аналізуються міжгалузеві зв'язки.

На основі системи макроекономічних показників СНР (валовий внутрішній продукт, валовий національний дохід, валовий прибуток, валове національне заощадження, валове нагромадження основного капіталу тощо) та їх співвідношень можна проаналізувати практично всі основні економічні процеси.

На рахунках відображаються результати різних видів діяльності: виробництво матеріальних благ; виробництво послуг (ринкових і неринкових, матеріальних і нематеріальних). Це визначає один з основних напрямків аналізу результатів економіки, а саме — аналіз структури ВВП щодо виробництва товарів і послуг, їх питомої ваги, а також щодо галузей і секторів економіки. Це дає змогу оцінювати структуру економіки, її результативність, виявляти внесок кожної галузі та сектору в її розвиток. На основі вивчення галузевої структури визначають характер розвитку економіки країни (індустріальний, аграрно-індустріальний, аграрний), фактори зростання макроекономічних результатів і рівень впливу екстенсивних та інтенсивних факторів.

На рахунках відображаються всі стадії циклу відтворення: виробництво, розподіл, перерозподіл доходів, їх кінцеве використання на споживання чи нагромадження (заощадження). Це забезпечує аналіз основних співвідношень та пропорцій — між виробництвом товарів і виробництвом послуг; виробництвом і споживанням; споживанням і заощадженням; споживанням

виробничим і невиробничим; між первинними, вторинними та наявними доходами тощо.

СНР висвітлює роль фінансово-кредитного механізму в розподілі та перерозподілі доходів, формуванні кінцевих доходів, а також вплив податкового навантаження на кінцеві доходи, роль зовнішньоекономічної діяльності в економіці та формуванні доходів.

Запровадження в майбутньому рахунка переоцінки уможливить вивчення всіх явищ та процесів, що їх у СНР відображають у динаміці (у порівнянних цінах), з'ясування впливу інформації на обсяг та співвідношення показників, структуру економічних результатів.

Аналіз окремих рахунків також забезпечує корисну інформацію для органів управління виробництвом на різних рівнях.

Рахунок виробництва дає змогу проаналізувати обсяг валового випуску, його структуру, частку в ньому проміжного споживання та валової доданої вартості для оцінки затрат живої уречевленої праці на виробництво продукції галузі, сектору, країни в цілому, а також на виробництво різного роду послуг. Рахунок виробництва дає також можливість аналізу обсягу та структури валового випуску за кількома напрямками, зокрема визначити як співвідношення частки продуктів і матеріальних послуг та частки нематеріальних послуг у загальному обсязі валового випуску всієї економіки, так і співвідношення частки валового випуску окремих секторів та галузей у загальному валовому випуску продуктів та послуг.

Частка валової доданої вартості у валовому випуску дає уявлення про рівень результативності кожного господарського суб'єкта, галузі, сектору, про матеріаломісткість виробництва.

Наступним напрямком аналізу є визначення відношення валової доданої вартості до проміжного споживання, що характеризує зведений показник економічної ефективності виробництва та уможлиблює визначення, скільки отримано кінцевого продукту на одиницю витрат.

Для поглиблення аналізу доцільно проводити порівняння показника валового випуску з іншими показниками рахунка виробництва.

Проміжне споживання показує вартість продуктів і послуг, які були спожиті в процесі виробництва інших продуктів і послуг. Тому, порівнюючи цей показник з валовим випуском, одержують інший важливий показник ефективності виробництва, а саме — показник матеріаломісткості.

Обсяг податків у порівнянні з валовим випуском, а також з валовою доданою вартістю, дає можливість визначити податкове навантаження, тобто визначити, скільки на кожну результативну одиницю сплачено податків. Розкладання узагальнюючого показника податків на складові елементи дає інформацію про види, джерела надходження податків та дає можливість висновувати, хто саме несе найбільше податкове навантаження.

Використання даних інших рахунків уможливорює розрахунок та аналіз процесів інтенсифікації та ефективності виробництва. Співвідношення валової доданої вартості та заробітної плати характеризує продуктивність живої праці, величину кінцевого результату на одиницю заробітної плати, а співвідношення валової доданої вартості (на рівні економіки країни – валового внутрішнього продукту) та кількості зайнятих у галузях та секторах економіки – макроекономічну продуктивність праці. Використання даних про середньорічний обсяг основного капіталу дає можливість розрахувати додатково показники капіталовіддачі, капіталомісткості та ін.

Залучення для подальшого аналізу даних про кількість населення країни дає можливість розрахувати один із показників рівня життя населення, що застосовується за міжнародних порівнянь. Цим показником є валовий внутрішній продукт на душу населення.

Таблицю СНР «Витрати — випуск» покладено в основу аналізу формування цін, а також аналізу матеріаломісткості валового випуску.

Рахунок утворення доходів доповнює інформацію рахунка виробництва: він дає можливість проаналізувати рівень оплати праці в галузях та секторах економіки. Дані цього рахунка допомагають узгодити доходи з досягнутими

результатами діяльності в секторах та галузях, розрахувати показники доходів, виробництва продукції та надання послуг на одного зайнятого.

Аналіз показників рахунку утворення доходів у динаміці (у постійних цінах) виявляє не тільки тенденції зміни обсягів доходів, що утворюються, та їх використання, а й тенденції зміни частки участі окремих галузей та секторів у цих процесах, зміни структури використання доходів на різні потреби, зміни співвідношень між оплатою праці, її результатами та часткою прибутків, що вилучаються.

Рахунок розподілу доходів може бути джерелом інформації про податки та податкове навантаження секторів і галузей економіки; він також дозволяє проводити порівняння розміру податків, що їх виплачують окремі інституційні одиниці, узгодження всіх показників доходів, підрахунок сальдо первинних доходів, визначення частки доходів від праці, капіталу та змішаних доходів у наявному доході. Ураховуючи це, органи держуправління матимуть можливість аналізувати свою податкову політику, визначати, наскільки оптимально податкові платежі розподілено між секторами, як ці платежі пов'язано з доходами секторів та їхнім внеском до економіки в цілому.

Порівняння структури наявного доходу зі структурою первинних доходів є необхідним для аналізу впливу перерозподільного процесу на формування кінцевих доходів.

Аналіз наявного доходу необхідно пов'язати з показниками «соціальні трансферти в натуральному вираженні», які поки що не знайшли повного відображення у вітчизняній практиці СНР, але їх рекомендовано відображати у СНР за методологією ООН. Соціальні трансферти в натуральному вираженні характеризують натуральні виплати та видачі окремим особам та колективам. За умов інфляції такі соціальні трансферти є досить поширеними. У такому разі рахунок наявного доходу та його використання коригують на величину натуральних трансфертів. Аналіз рахунка розподілу доходів, що охоплює первинний розподіл, та рахунків перерозподілу доходів дає інформацію для фіскальних органів, що в Україні є дуже актуальним, оскільки до 50 % усіх

доходів на даному етапі залишається укритим від податкових служб. Ці рахунки уможливають визначення рівня охоплення секторів оподаткуванням чи проведення аналізу щодо певного типу податку, наприклад податку на додану вартість.

Аналіз указаних рахунків виявляє також чистий перерозподільний ефект трансфертів і доходів від власності та їх вплив на економіку країни в цілому. Це важливий і новий для вітчизняної практики напрямок аналізу.

Аналіз рахунків, які відображають утворення та розподіл доходів (первинний та вторинний), показує, в якому обсязі споживаються в домашньому господарстві продукція та послуги власного виробництва та наскільки великим є обсяг прибутку, що його одержують домашні господарства від такої продукції. Це забезпечує вимірювання різниці між витратами на споживання та фактичним споживанням; останнє в даному разі відображає загальний обсяг споживання населення.

Аналіз рахунка капітальних витрат свідчитиме, які сектори економіки створили інвестиції на придбання основного та оборотного капіталу і в яких розмірах; які сектори та інституційні одиниці спромоглися зробити заощадження для наступного фінансування своєї діяльності чи діяльності інших фірм. Як у країні в цілому, так і в секторах економіки суми заощаджень та інвестицій не бувають однаковими через перерозподільні процеси. Проте, якщо уряд має дефіцит за поточними рахунками, тобто негативні доходи (збитки), то він усе-таки може здійснювати інвестиції, беручи в борг кошти в підприємств, домашніх господарств, за кордоном. Рахунки відображають ці процеси та їх результати. Отже, рахунок капітальних витрат дає важливу інформацію для здійснення політики капіталовкладень та її оцінки.

Дуже важливим є аналіз взаємодії, взаємозв'язків секторів та галузей економіки. Для поглиблення аналізу та використання СНР на рівні галузей може бути здійснене дезагрегування всіх рахунків, розкладання їх на складові. Наприклад, у секторі держуправління можна відокремлювати органи центрального управління, місцевого управління, органи соцстраху та ін.

Рахунок зовнішньоекономічних зв'язків можна дезагрегувати за країнами, відокремлюючи країни СНД та далекого зарубіжжя, за географічними зонами та ін.

Можна розкласти і макроекономічні показники, пов'язуючи їх із показниками бухгалтерського та банківського обліку. Це потребує розроблення відповідних напрямків аналізу.

Крім того, усі макроекономічні показники, як фінансові, так і нефінансові, можна дезагрегувати до рівня показників окремих секторів, галузей та виробництв. Це дає змогу зробити більш глибокий та детальний аналіз економічного розвитку країни.

Інформаційні можливості СНР дають змогу проаналізувати основні економічні процеси і їх результати.

10.2 Статистичне моделювання макроекономічних показників

Статистичне моделювання макроекономічних показників можна здійснювати за допомогою різних статистичних методів. Найбільш поширеними є кореляційний та регресійний аналіз, але їх застосовують тоді, коли залежність цих показників має стохастичний характер.

У багатьох випадках аналіз може базуватися на ідеї детермінованої (функціональної) залежності результативного показника та факторів, що його формують. Проте, коли ця залежність може бути виражена математичною функцією в явному вигляді (найчастіше у вигляді добутку факторів чи суми добутків), методологію такого аналізу розглядають у рамках теорії статистичних індексів, а самий аналіз називають індексним факторним аналізом.

У макроекономічних моделях найбільш часто за результативну ознаку беруть вартість продукції, а за фактори — витрати капіталу та затрати праці.

Розкладання абсолютних змін обсягів явищ за факторами. Визначення абсолютної зміни результативного показника за рахунок зміни кожного фактора здійснюється під час побудови системи індексів. Абсолютний приріст

за рахунок окремих факторів обчислюють як різницю між чисельником і знаменником відповідних факторних індексів.

Визначення середньозважених індексів на підставі індивідуальних.

Агрегатна форма індексів уможлиблює розв'язання багатьох конкретних завдань статистико-економічного аналізу. Економічний зміст чисельника і знаменника будь-якого з таких індексів є достатньо зрозумілим, а тому чітким і прозорим є й зміст самого індексу. Проте в окремих випадках неможливо вивчити динаміку складного економічного явища за цією формою індексу. Тому постає потреба у використанні інших форм зведених індексів (найчастіше арифметичного чи гармонічного). Суть способу визначення середньозважених індексів на підставі індивідуальних полягає в тому, що спочатку для окремих видів продукції (галузей) розраховують індивідуальні індекси, а потім з їхньою допомогою — середній індекс.

Без огляду на те, в якій формі розраховується індекс (арифметичній чи гармонічній) кожну з них обов'язково треба брати як зважену, тобто:

$$I = \frac{\sum if}{\sum f}, \text{ або } I = \frac{\sum F}{\sum \frac{F}{i}},$$

де i — індивідуальний індекс показника, а f і F — вага відповідно в середньоарифметичному і середньогармонічному індексах. Вибір тієї чи іншої форми індексу залежить від цілей його визначення і вихідних даних.

Так, якщо треба охарактеризувати зміну екстенсивного показника в середньому за сукупністю різнорідних елементів, використовують середньоарифметичний зважений індекс:

$$I_W = \frac{\sum i_W x_0 w_0}{\sum x_0 w_0},$$

де i_W — індивідуальний індекс; $x_0 w_0$ — вага.

Середньозважений зведений індекс інтенсивного показника обчислюють за формулою середньогармонічного індексу:

$$I_X = \frac{\sum x_1 w_1}{\sum \frac{x_1 w_1}{i_X}},$$

де i_X — індивідуальний індекс показника; $x_1 w_1$ — вага.

Використання індексів середніх величин. Аналіз динаміки середнього рівня здійснюють на основі побудови взаємозалежних індексів. Індекс, що характеризує зміну середнього рівня інтенсивного показника за рахунок зміни всіх факторів у цілому, дорівнює добутку індексів-співмножників, кожний з яких характеризує зміну лише одного фактора і вплив цієї зміни на динаміку середньої.

Побудова багатofакторних індексних моделей. В статистиці часто використовується результативний показник, якій залежить від трьох і більше факторів. Тому, вивчаючи динаміку такого складного результативного показника, важливо правильно побудувати систему взаємозв'язаних індексів.

Це завдання є складнішим, ніж вивчення взаємодії двох факторів, оскільки визначаючи вплив одного з трьох факторів на зміну результативного показника необхідно фіксувати як незмінні два інші фактори, кожний з яких фіксується на різних рівнях.

Кореляційний метод. У більшості економічних досліджень необхідно вивчати динаміку кількох показників одночасно, тобто розглядати паралельно кілька динамічних рядів. Природно, що в цих випадках можна натрапити на ряди, що в них коливання рівнів є взаємозумовленими. У процесі вивчення такого роду рядів динаміки може постати необхідність виміряти залежність між рядами, тобто визначити, наскільки коливання рівнів одного ряду залежать від коливання рівнів іншого ряду. Ця задача розв'язується корелюванням рядів динаміки, тобто обчисленням коефіцієнта кореляції.

Під час вивчення кореляційних зв'язків у багатомірних динамічних рядах виникають певні методологічні складності, спричинені їх автокореляцією. Наявність автокореляції порушує одну з умов регресійного аналізу — незалежність спостережень, і призводить до викривлення його результатів. У практиці статистично-економічного аналізу застосовують різні способи усунення автокореляції. Один з цих способів полягає у запровадженні змінної величини t в рівняння регресії $Y = F(x_1, x_2 \dots x_t)$, де вона виконує роль фактора часу.

10.3 Програма міжнародних зіставлень

Програма міжнародних зіставлень (ПМЗ) ООН валового внутрішнього продукту (ВВП) була запроваджена у 1970 році з метою одержання інформації для здійснення співставного аналізу рівня розвитку й ефективності економік різних країн світу, оцінки їхнього зростання, а також для вирішення питань, пов'язаних із розробкою економічної політики певної країни, прогнозування її валютного курсу та оцінки рівня добробуту населення.

Починаючи з 1980 року, міжнародні зіставлення проводились за регіональним принципом один раз на декілька років.

Регіональним зіставленням у рамках ПМЗ ООН була Європейська програма зіставлень (ЄПЗ), останній етап якої, де брала участь Україна, був проведений за результатами 1999 року. Цей раунд ЄПЗ здійснювався Євростатом спільно з ОЕСР. У ньому брали участь 43 країни, серед яких було 30 країн-членів ОЕСР та 13 країн, які не були членами ОЕСР.

Глобальний раунд Програми міжнародних зіставлень (ПМЗ) за даними 2005р. проведений уперше в історії, у ньому брали участь 146 країн і окремих економічних територій. Цей раунд зіставлень проводився за рішенням Статистичної комісії ООН. Координація робіт була доручена Всесвітньому банку за підтримки Секретаріату ООН, МВФ, ОЕСР, Євростату, ряду регіональних банків розвитку, а також провідних міжнародних і національних

статистичних служб. З метою оптимізації керування роботами в рамках Глобального раунду всі учасники були поділені на шість груп країн (регіонів): країни Азії (крім Західної), країни Західної Азії, країни Африки, країни Південної Америки, країни СНД, а також група країн, зіставлення яких координуються ОЕСР - Євростатом. Керівництво роботами у кожному регіоні здійснювали регіональні координатори.

Україна брала участь у Глобальному раунді зіставлень 2005р. у складі групи країн регіону СНД поряд з Азербайджаном, Білоруссю, Вірменією, Грузією, Казахстаном, Киргизстаном, Республікою Молдова, Росією, Таджикистаном.

Для проведення міжнародних зіставлень та одержання співставних результатів необхідним є виконання таких умов:

- здійснення перерахунку в єдину грошову одиницю вартісних показників ВВП, виражених у національних грошових одиницях;
- застосування єдиних методологічних засад щодо визначення обсягів ВВП.

Оскільки основною метою ПМЗ ООН виступає зіставлення фізичних обсягів ВВП за його витратними компонентами (споживання, валове нагромадження й експорт за виключенням імпорту товарів і послуг), необхідно виключити вплив різниці в цінах між окремими країнами. Тому для перерахунку номінальних кінцевих витрат у реальні в рамках міжнародних зіставлень використовується паритет купівельної спроможності (ПКС), який відображає відносні ціни на кінцеві товари і послуги в різних країнах.

Паритети купівельної спроможності є коефіцієнтами перерахунку національної валюти в єдину валюту з урахуванням різниці в рівнях цін між країнами. Для їх розрахунку зіставлялися по країнах ціни близько 3000 товарів і послуг, які охоплюють усі товари і послуги, що формують ВВП за категоріями кінцевого використання (споживчі товари і послуги, послуги органів державного управління, інвестиційні товари).

Обсяги ВВП, конвертовані в єдину валюту за допомогою ПКС, показують місце, яке займає економіка країни, порівняно з іншими країнами світу. Дані, засновані на паритетах купівельної спроможності, дають більш точну картину співвідношень економіки країн.

У рамках міжнародних зіставлень, поряд з ПКС, розраховуються такі аналітичні показники:

- індекси реального ВВП за кінцевими витратами в цілому та на одну особу - показники обсягів, які характеризують співвідношення величин витратних компонентів ВВП країн, що зіставляються;

- порівнянні рівні цін - співвідношення ПКС та обмінного курсу, які використовуються для визначення різниці в цінових рівнях між країнами шляхом розрахунку кількості одиниць загальної валюти, необхідної для придбання однакового обсягу даної товарної групи ВВП та його компонентів.

Сукупний обсяг ВВП країн, що брали участь у Глобальному раунді за 2005р., становив близько 55 трлн.доларів США за паритетом купівельної спроможності. За обсягами ВВП перша десятка країн світу виглядає таким чином: США (12,4 трлн.доларів), Китай (5,3), Японія (3,9), Німеччина (2,5), Індія (2,3), Сполучене Королівство (Великобританія) (1,9), Франція (1,9), Росія (1,7), Італія (1,6) і Бразилія (1,6 трлн.доларів).

За показником ВВП на душу населення за ПКС найбільш забезпеченими країнами і територіями є Люксембург (70014 дол./особу), Катар (68749), Норвегія (47551), Бруней (47465), Кувейт (44982), США (41674), Сінгапур (41478), Ірландія (38058), Макао (37259), Гонконг (35680). Найбіднішими країнами світу є африканські, зокрема, Бурунді, Центрально-Африканська Республіка, Демократична республіка Конго, Ефіопія, Гамбія, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малаві, Нігер, Зімбабве, Мозамбік. ВВП на душу населення в зазначених країнах знаходиться в межах від 250 до 750 дол./особу.

Серед країн СНД найбільший обсяг ВВП у розрахунку на одну особу в Росії - 11861 долар США, або 28,5% від рівня США. У Казахстані цей показник становить 8699 доларів США, Білорусі - 8541, Україні - 5583. Найбідніша

країна СНД Таджикистан - 1413 доларів США. Середній по СНД рівень ВВП у розрахунку на одну особу становить 9202 долара США. На долю України припадає майже 12% сукупного ВВП країн СНД.

Найбільш високий рівень цін був у Ісландії - 154% від рівня цін США, Данії (142%), Швейцарії (140%), Норвегії (137%), Ірландії (127%). Для України порівнянний рівень цін становить 33%. Найнижчий рівень цін в Ісламській Республіці Іран, Лаосі, В'єтнамі, Болівії, Киргизстані, Таджикистані, Єгипті, Ефіопії, Гамбії.

За підсумками Глобального раунду ПМЗ паритет купівельної спроможності української гривні склав 1,7 грн. за 1 долар США, тоді як обмінний курс у 2005 році становив 5,1 грн. за 1 долар США. Це свідчить, що рівень цін на товари та послуги, які входять до складу ВВП, є втричі нижчим від рівня США.

ВВП включає, крім споживання домашніх господарств, також валове нагромадження основного капіталу, витрати органів державного управління й експорт, за виключенням імпорту, товарів та послуг. Таким чином, високий рівень ВВП на душу не обов'язково означає високий рівень споживання домашніх господарств.

Тому для зіставлень рівня життя населення більш важливим залишається показник кінцевого споживання. При цьому слід враховувати, що індивідуальні послуги органів державного управління та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (послуги охорони здоров'я, освіти тощо), надаються в різній мірі в різних країнах. Тому основним показником для аналізу рівня життя є фактичне індивідуальне кінцеве споживання, яке включає товари і послуги, придбані домашніми господарствами за рахунок власних коштів та отримані у вигляді соціальних трансфертів у натурі. Воно визначається як сума кінцевих споживчих витрат домашніх господарств, а також індивідуальних кінцевих споживчих витрат сектору загального державного управління та кінцевих споживчих витрат некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Контроль засвоєння знань

1. Які завдання розв'язує аналіз СНР?
2. Який напрямок аналізу результатів економіки дає змогу оцінювати структуру економіки, її результативність, виявляти внесок кожної галузі та сектору в її розвиток?
3. Який аналіз дає змогу провести рахунок виробництва?
4. Який аналіз дає змогу провести таблиця «витрати–випуск»?
5. Що виявляє аналіз показників рахунку утворення доходів?
6. Інформація рахунку розподілу доходів – джерело проведення аналізу яких показників?
7. Яким шляхом проводиться аналіз впливу перерозподільного процесу на формування кінцевих доходів?
8. Про що свідчить аналіз рахунка капітальних витрат?
9. Які статистичні методи найбільш поширені в статистичному моделюванні макроекономічних показників?
10. Мета впровадження програми міжнародних зіставлень?

Навчальне видання

ЛЕВЧЕНКО Надія Анатоліївна

Конспект лекцій
з дисципліни

«СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ»

(для студентів денної і заочної форм навчання за напрямом підготовки
0501 «Економіка і підприємництво» (6.030509 «Облік і аудит»))

Редактор *М. З. Аляб'єв*

Комп'ютерне верстання *І. В. Волосожарова*

План 2009, поз. 160 Л

Підп. до друку 30.12.2009 р.
Друк на ризографі.
Зам. №

Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк. 8,9
Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:
Харківська національна академія міського господарства,
вул. Революції, 12, Харків, 61002
Електронна адреса: rektorat@ksame.kharkov.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 731
від 19.12.2001